

ગૂજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કૉપીરાઈટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૧૧૪૧૮ વર્ગીક

પુસ્તકનું નામ દુરાચારગિરિપ્રજ્ઞ

વિષય ૫૨:૪

॥ ॐ ॥

॥ श्रीसद्गुरुर्षिर्जयतेतमाम् ॥

॥ दुराचारगिरिवज्र ॥

लेखक

पूज्यपाद श्रीमन् नथुरामशर्मा.

जीलभा. दाडीआवाड

पोताना स्वर्गस्थ पिता श्रीयुत नरबेराम अनुपराध त्रवाडीना
अयमभाटे उपावी प्रष्ट करनार तेमना पुत्र
जभियतराम नरबेराम त्रवाडी.
पगथिया शेगी, सुरत. गुजरात

“कर्तव्यमेव कर्तव्यं प्राणैः कंठगतैरपि ।
अकर्तव्यं न कर्तव्यं प्राणैः कंठगतैरपि ॥”

सर्व अधिकार लेखकश्रीने अधीन

सुरत—चौथाना पूल उपर आवेला “सुरत सिटि” प्रिन्टिंग
प्रेसभा डाकरोदास भानसिंह छाप्यु.

द्वितीयावृत्ति

प्रति १०००

शा. १८४५

संवत् १९८०

ई. स. १९२४

मूल्य रू. ०-४-६

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય
ગુજરાતી ડૉપ્રાઈટ સમિતી
૧૧-૪-૧૯

“ જ્ઞાનકર્મોપાસનાભિર્દેવતારાધને રતઃ ।
જ્ઞાન્તો દાન્તો દયાલુશ્ચ બ્રાહ્મણશ્ચ ગુર્ગૈઃ સ્મૃતઃ ॥ ”
શુક્રાચાર્ય
“ યોગસ્તપો દમો દાનં સત્યં શૌચં દયા શ્રુતમ્ ।
વિદ્યા વિજ્ઞાનમાસ્તિક્યમેતદ્ બ્રાહ્મણલક્ષણમ્ ॥ ”
વસિષ્ઠમુનિ.

આવાર્થ —જે જ્ઞાન, કર્મ અને ઉપાસનાવડે પરમાત્માના આરાધનમા પ્રોતિવાજો, શાત, ઇદ્રિયોને નિયમમા રાખનારો અને દયાલુ હોય તે ગુણોવડે બ્રાહ્મણ કહેા છે

યોગ, તપ, ઇદ્રિયનિગ્રહ, દાન, સત્ય, પવિત્રતા, દયા, સત્શાસ્ત્રાનુ શ્રવણ, વિદ્યા, સત્શાસ્ત્રે પ્રતિપાદન કરેના વિપયનો અનુભવ અને આસ્તિકતા આ બ્રાહ્મણના લક્ષણો છે

૩૪ દ્વિતીયાવૃત્તિની પ્રસ્તાવના.

સુરત વિધાપીઠ ગ્રંથાલય
અમદાવાદ
૧૯૨૦ નો ફેબ્રુઆરી

જો કોઈ પણ દેશની પ્રજાએ વાસ્તવિક સુખી મનુ હોય તો તેણે ધર્મ, ધર્મશાસ્ત્રો, સત્પુરુષો અને તે સર્વથી પ્રાપ્ત થતો સદાચાર એમને સર્વ કાલ ઉપર રાખવા જોઈએ, કોઈ પણ હેતુથી ક્યારે પણ તેમને દબાવા દેવા ન જોઈએ અર્થકામની તૃષ્ણાથી સત્તા કે સ્વતંત્રતાની મહત્ત્વાકાંક્ષાથી પણ-જ્યાં જ્યાં ધર્મની, ધર્મશાસ્ત્રોની, સત્પુરુષોની ને તે સર્વના પરમપવિત્ર અને પરમહિતકારક ઉપદેશની અવગણના થાય છે ત્યાં ત્યાં પ્રજાને અનિચ્છિત એવા અશાંતિ ને દુઃખ આવ્યા વગર રહેતા નથી કાલવશાત્ રજોગુણતમોગુણના પ્રાપ્ત્યથી ક્ષુભિત અને મોહિત થયેલી યુદ્ધિને આ વાત કદાચ સત્યરૂપે પ્રતીત ન થાય, તથાપિ જૂતકાલ અને વર્તમાનકાલ એ પરમસત્યની પોકારીને સાક્ષી પૂરી રહ્યા છે, તથા તેને પ્રત્યક્ષ બતાવી રહ્યા છે, જે જામત્ પુરુષો સાંભળે છે, તથા જુએ છે

અર્થકામની અયોગ્ય તૃષ્ણાના ઝેરી મોળા દેશદેશાતરના વાતાવરણમાથી આર્યાવર્તમા પણ આવી રહ્યા છે, અને તેથી આર્યપ્રજાનો અમુક અશ મુઝ થવા લાગ્યો છે-કર્તવ્યકર્તવ્યનું જ્ઞાન જુલવા લાગ્યું છે રજસ્તમોગુણરૂપ લાલ અને કાળા રાક્ષસોએ તથા તેમને અનુસરનારી અયોગ્ય તૃષ્ણારૂપ બચકર રાક્ષસીએ સપીને તેમને આશ્રમ આપનાર યુરોપના ધણા દેશોને કેવી દુર્દશામાં ડૂબાડી દીધા છે, અને તેના છાટા દુનિયાના બીજા દેશોને પણ કેટલા બિડમા છે તે જાતજાત પુરુષોથી અભાષ્ય નથી, વર્તમાન વિષમ સમયે ધર્મ અને તે દ્વારા પ્રાપ્ત થતા વ્યવહારપૂર્વમાર્ગના કર્તવ્યનું સુદૃઢપાલન એજ ઉપરનો બચકર રાક્ષસો તથા રાક્ષસીથી આર્યપ્રજાના રક્ષણનો

ઉપાય છે એમ પૂર્વાપરનો વિચાર કરનારો અનુભવી વિદ્વાર્ગ સમવી રહ્યો છે પ્રજ્ઞના અને ભિન્ન ભિન્ન વર્ણના-જાતિઓના-અગ્રણીઓએ આ વાત લક્ષ્યમાં લેવાજોવી છે

અત્ર નોંધ કરવાની આવશ્યકતા છે કે કેટલાંક વર્ષોથી વિદેશી વિદ્યાર્થી પ્રજ્ઞઓના આચારવિચારોની ભારતીય પ્રજ્ઞના અમુક અશ્વના મનઉપર જે માહી અસર થવા લાગી છે તેમાં ગમે તેવા ઇષ્ટાનિષ્ટ વ્યવહાર ને અયોગ્ય પ્રવૃત્તિનું પ્રતિપાદન કરનારી મોઢક નવલકથાઓ તથા વાર્તાઓ બહુ ઉમેરો કરી રહી છે. બાળકો અને યુવાનોને એ એપથી બચાવવાને તેમની પાસે આપણા જુના ઇતિહાસ-મહાભારત, રામાયણાદિ-, પુરાણ ને વાર્તાના પુસ્તકો, જે સમર્થ મહાપુરુષોના અનુભવના ભંડારરૂપ હોઈ વ્યવહારપરમાર્થનો અનુત્તમ સિદ્ધ માર્ગ દર્શાવનારા છે તે, તેમના અધિકારપ્રમાણે વિભાગ પાડીને મૂલ તથા ભાષાતરરૂપે મૂકવા જોઈએ. વળી ખાનગી શિક્ષણસંસ્થાઓમાં ઇતિહાસ કે ચારિત્ર્યના વિષયતરીકે એમાંનો આવશ્યક ભાગ ચુંટી કાઢીને શીખવવો જોઈએ એથી પ્રજ્ઞમાં ધર્મનિષ્ઠા, સદાચાર, કર્તવ્યનિષ્ઠા, સ્વાશ્રય, આત્મસંયમ, પરોપકાર ને આત્મભોગાદિ ઉત્તમ ગુણો કેળવાવાનો પાકો સંભવ છે.

આ પુસ્તકને લગતુ જે વિશેષ કહેવાનુ છે તે પ્રથમાવૃત્તિની પ્રસ્તાવનામાં વિસ્તારથી કહ્યું છે

આ દ્વિતીયાવૃત્તિમાં કોઈ કોઈ સ્થલે થોડો સુધારોવધારો પૂર્વપાદ લેખકશ્રીભણીથી કરવામાં આવ્યો છે ઇતિશિવમ્

મીઆનદાશ્રમ, બીલખા.

રામનવમી સ. ૧૯૭૯

શ્રીનાથપાદપદ્મપરામકિત

આશ્ચિદ્યવર્મા,

ૐ પ્રથમાવૃત્તિની પ્રસ્તાવના.

જેમણે અમને^૧ ધર્મ આપ્યો છે, જેમણે અમને નીતિ આપી છે, જેમણે અમને જ્ઞાન^૨ આપ્યું છે, તે જેમણે અમને મનુષ્યત્વ આપ્યું છે તે પરમપૂજ્ય બ્રહ્મકુલને-ત્રિપિમુનિઓને અને તેમના વશજ્ઞોને-સપ્રેમ પુન પુન નમસ્કાર

“જન્મના જાયતે શૂદ્રઃ સંસ્કારાદ્દિજ ઉચ્યતે ।

વેદાભ્યાસાન્નવેદિમો બ્રહ્મ જાનાતિ બ્રાહ્મણઃ ॥”

(બ્રાહ્મણનો પુત્ર જન્મવડે શૂદ્રજેવો ઉપજે છે, સંસ્કારવડે તે દ્વિજ કહેવાય છે, પશ્ચત્ત વેદનો અભ્યાસ કરવાથી તે વિપ્રપણ્યને પામે છે, અને બ્રહ્મને-પરમાત્માને-જાણે છે તે બ્રાહ્મણ છે)

એ શ્લોકમા બતાવેલું બ્રાહ્મણનું સ્વરૂપ કયા ? તથા

“ક્ષમો દયસ્તપઃ શૌચં ક્ષાંતિરાર્જવમેવ ચ ।

જ્ઞાનં વિજ્ઞાનમાસ્તિક્યં બ્રહ્મકર્મ સ્વભાવજમ્ ॥”

(મનને વશ રાખવું, ઇદ્રિયોને વશ રાખવી, શરીરને નકારા કર્મોથી રોકી સારા કામોમા જોડવું, શરીરની તથા મનની શુદ્ધિ, દુર્જનોએ કંડણુ વચ્ચેથી નિરાદર કર્યા છતાં વા માર માર્યા છતાં પણ મનમા ક્રોધાદિ વિકાર ન ઉપજવા દેવા, કુટિલતાથી રહિતપણું, છ અગોસહિત વેદને તથા વેદના અર્થને જાણવા, કર્મકાંડવિષે યજ્ઞાદિ કર્મોમા કુશળપણું, તે જ્ઞાનકાંડમા આત્માનો અનુભવ, અને આસ્તિક-પણું એ નવ સાત્ત્વિક સસ્કારોથી થયેલા બ્રાહ્મણના કર્મો છે.)

---

૧ ભરતખડની પ્રજાને ૨ અનેક તરેહનું સામ્રાજીય તથા બ્યાવહારિક.

એ શ્લોકમા શ્રીભગવાને ગીતામા કહેલા બ્રાહ્મણના કર્મો કયા ? અને ગુજરાતના બ્રાહ્મણોના કેટલાક ભાગની વર્તમાન સ્થિતિ કયા ? બનેમા જમીનઆસમાનજેટલો ફરક શાથી પડી ગયો હશે ?

પ્રકાશ અને અધમાર એ બેમા જેટલો ભેદ છે તેટલોજ, અથવા તે કરતા પણ વધારે ભેદ જ્ઞાન અને અજ્ઞાનમા છે જ્ઞાન મર્વ સુખનું મૂળ છે, અને અજ્ઞાન સર્વ દુખનું મૂળ છે

જ્ઞાન-પ્રકાશ-રૂપ દેવની ઉપાસના જ્યાં જ્યાં ઓછી થાય છે, તે તંને પરિણામે જ્યાં જ્યાં તેની ગેરહાજરી થાય છે ત્યાં ત્યાં આ જ્ઞાનરૂપ કાળમુખો નરકાસુર વગરનોતથો વિનાવિલબે હાજર થઈ જાય છે, અને દેશની પ્રજાને દેવજેવી સ્થિતિમાથી જોતજોનામા નુકસાનની સ્થિતિમા મૂકી દે છે.

જ્યાં જ્યાં ચિંતા, ભય, કંપ, રોધ, ને દુખ હોય છે ત્યાં ત્યાં પ્રથમ અજ્ઞાનરૂપ રાક્ષસે પડાવ નાંખી નકેમ, અસૂચા, ઈર્ષ્યા, ક્રુરપ, અયોગ્ય વિષયવાસના, ક્રોધ, લોભ, મિથ્યાભિમાન, આક્રમ્ય, પ્રમાદ, દીર્ઘસૂતતા ને કર્તવ્યનિષ્ઠાનો અભાવ આદિ પોતાના કાર્યમારીઓ અને દૂતો નધા દૂતીઓ દ્વારા પોતાનું રાજ્ય જમાવ્યું હોય છે સામાન્યરીને ખરતખડી આર્યોના અનેક વિભાગમા વહેંચાયેલા ચારે વર્ણોના મોટા ભાગની, -ત્રણ વર્ણોના ગુરુ ભૂદેવોની પણ, અર્વાચીન સ્થિતિ એ અજ્ઞાનરૂપ રાક્ષસને આભારી છે

જેમની ઉત્પત્તિ શ્રીવિરાટના મુખમાથી થઈ છે, જેઓ મૂળથીજ ધર્મગ્રંથોના પઠનપાઠનદ્વારા ધર્મના આચાર્ય તથા ઉપદેશકનું પવિત્ર કાર્ય કરતા આવ્યા છે, જેમની ધર્મ તથા તત્ત્વજ્ઞાનસમૃદ્ધિ શોધોએ હાલની જગત્ની સુધરેલી પ્રજાઓને પણ મોહિત કરી નાખી છે, જેમણે દેશકાલાનુસાર અનેક ગ્રંથો રચીને ભારતવર્ષમા ધર્મની વ્યવસ્થા

જાળવી છે, અને દેશઉપર પડેલી અનેકાનેક આપત્તિઓમા ધર્મનુ અને ધર્મગ્રથોનુ રક્ષણ કર્યું છે એવા પવિત્ર, પડિત અને પરાંપકારી બ્રાહ્મણોના વક્ષજોની શાસ્ત્રના અજ્ઞાન ને તે દ્વારા ઉપજતા અનાચાર-અશાસ્ત્રીયવર્તન-અયોગ્યવર્તન-ને લઇને થયેલી હાલની દુઃખી સ્થિતિ જોઇને સહૃદયને ખેદ થાય એ સ્વાભાવિક છે.

પ્રજ્ઞની ઉત્પત્તિ કે અવનતિનો આધાર તેમના ધર્મની ઉત્પત્તિ કે અવનતિ ઉપર છે એ નિર્વિવાદ સિદ્ધ છે. ધર્મની ઉત્પત્તિનો આધાર ધર્મીયાર્થો, ધર્મોપદેશકો ને ધર્મના દૃષ્ટાંતરૂપ થનારપર છે. ધર્મીયાર્થો, ધર્મોપદેશકો ને ધર્મના દૃષ્ટાંતરૂપ થનાર બ્રાહ્મણો છે માટે આર્યાવતની પ્રજ્ઞની ઉત્પત્તિઅર્થે તેમની સ્થિતિ પ્રથમ સુધરવી જોઇએ, અને તેમ થાય તેટલામાટે પૂજ્યપાદ કૃપાસિંધુ સદ્ગુરુપરમાત્મા શ્રી . ૧૦૦૮ નથુરામશર્મા એઓશ્રીએ સમયાનુસાર શ્રીઓદીચ્છિતેચ્છુ-પત્રમા દુરાચારગિરવજ્ઞ એ નામનો લેખ થોડા વર્ષપર લખેલો, તે પુન સુધારીવધારીને પુસ્તકરૂપે પ્રસિદ્ધ કરવામા આવ્યો છે.

આ પુસ્તકમા દુરાચારનું ખડન તથા સદાચારનો બોધ કરતા દ્વિજોના પટ્કર્મને લગતી ધાર્મિક ક્રિયાઓનુ અપૂર્વ રહસ્ય સ્થળે સ્થળે દર્શાવવામા આવ્યુ છે તે, તથા શુભ વિચાર ને શુભ ક્રિયારૂપ ભિન્ન ભિન્ન સદાચારના કારણો દર્શાવવામા આવ્યા છે તે, અધિકારી સંજ્ઞોનો વિશેષ આનંદપ્રદ થશે. સંપ્રાપ્તો વેદાતાનુસાર વિચાર, જપના લાભ, તપશ્ચુનો હેતુ, દેવપૂજનની અગત્ય ને તેના રચિત્વે પ્રકારો, પચ-મહાયજ્ઞ (વૈશ્વદેવ) કરવાના કારણો એ વિષયો, અને તેમાં પણ દેવપૂજનસમ્ર્ધિ સર્વ મતપથવાળાને અનુકૂળ આવે તેવા ને કલ્યાણકારી ઉદાર વિચારો દર્શાવ્યા છે તે અત્યંત મનનીય છે એમ સહર્ષ સમ્રેમ લખી જવાય છે

આ ગ્રંથની ભાષા કોઈ કોઈ સ્થળે, મિષ્ટતાથી આચ્છાદિત છતાં, સહજ કદુ જણાશે તથાપિ તે હેતુપુરસ્કર અને “ કડવું જોસડ મા પાય ” એ ન્યાયે છે એમ વિવેકીને જણાયા વિના રહેશે નહિ.

આ લેખ વ્યાખ્યાણને માટે, અને તેમા પણ ઔદીવ્યશાસ્ત્રણેને ઉદ્દેશીને લખાયેલો છતાં પણ પોતાની ઉન્નતિ કરવાને ઇચ્છતા અન્ય દિગ્ગેને, અને પ્રકારાતરે ધર્મન્નિજાસુ શૂદ્રોને પણ તેમાનો ધણો ભાગ ઉપયોગી થઈ શકે એમ છે એમ જ્ઞાતા પુરુષો જોઈ શકશે.

કૃપાના મહોદધિરૂપ શ્રીઅનર્યામી પ્રભુની કૃપાથી પૂજ્ય બૃદ્ધેવો પોતાની પ્રાચીન ઉત્તમોત્તમ સ્થિતિને પ્રાપ્ત કરે, અને અમને-ભારતીય પ્રજાને- દયાદષ્ટિથી ઉપદેશો અસ્તુ

આનંદાશ્રમ બીસખા.

સ ૧૯૭૦ ના આશ્વિનસુદિ ૧

શ્રીનાથપાદપદ્મપરાગાંકિત .

માણિક્યવમ .

આ પુસ્તકના ૧થી ૧૬ પૃષ્ઠ “ સુરત સમાચાર ” પ્રીન્ટીંગ પ્રેસમા,
૧૭થી ૬૪ પૃષ્ઠ સુરત, “ નવયુગ ” પ્રી. પ્રેસમા અને
૬૫થી ૮૦ પૃષ્ઠ તથા પ્રસ્તાવનાઆદિ “ સુરત સિટિ ”
પ્રી. પ્રેસમા ઠાકોરદાસ માનસિંહે છાપ્યું.

૬૬

અનુક્રમણિકા.

વિષયોના નામો	પૃષ્ઠક.
મંગલાચરણ, લેખનો હેતુ અને પ્રાસંગિક સૂચન.	૧
શુભ વિચાર ને શુભ ક્રિયારૂપ સદાચાર પાળવાના લાભ ને	
દુરાચારના સેવનથી મતી હાનિ.	૪
સૂર્યોદયપહેલા ઊઠવાની અગત્ય . ..	૬
પ્રાત કાલે પરમાત્મસ્મરણાદિ કર્તવ્ય છે	૯
મલમૂત્રમા તથા શૌચક્રિયામા રાખવી જોઈતી સાવધાનતા. ..	૧૧
દત્તધાવનવિષે	૧૬
સ્નાનના લાભ અને તેના પ્રકારો આદિ	૧૭
સંધ્યાવદન એટલે શું ? ને તેના અધિકારબેદે પ્રકાર.	૨૦
કનિષ્ઠ તથા મધ્યમ અધિકારીમાટે સંધ્યાવદનના મત્રોના	
અર્ચના સૂચનપૂર્વક ઉત્તમાધિકારીમાટે સંધ્યાવદનના મત્રોના	
અર્ચાદિનું નિરૂપણ.	૨૨
દિવસને સંધ્યાવદન કરવાની શાસ્ત્રાચારા.	૩૮
સંધ્યાવદનસંબંધિ કેટલીક સૂચના	૪૦
જપના લાભ અને તેના પ્રકાર	૪૨
બ્રાહ્મણે પ્રત્યક્ષ (બાહ્ય) હોમ અથવા માનસ હોમ કરવો.	૪૩
ત્રણ પ્રકારનું તર્પણ ને તે કરવાના કારણો.	૪૩
દેવપૂજન અને તેના સપ્રદાયબેદે પ્રકાર.	૪૯
અન્ય સપ્રદાયવાળાનો કે પરધર્મીનો દેવ નહિ કરવાવિષે	
સકારણુ બોધ તથા બાહ્યપૂજનનું ફલ.	૫૧

પંચમહાયજ્ઞ (વૈષ્ણવ) તે તે કરવાનો હેતુ.	૫૫
ભોજન કેવી રીતે કરવું ? તથા ભજવાયોગ્ય પદાર્થો અને ...	
વ્યસનોવિષે	૫૬
વસ્ત્રોની પવિત્રતા તથા પહેરવેશવિષે.	૬૦
ધર, તેમાના પદાર્થો તથા કુટુંબી જનોના શરીરાદિની ...	
સ્વચ્છતાવિષે .	૬૨
કન્યાવિકલ્પ તથા વરવિકલ્પ ન કરવાવિષે	૬૩
સારેમાઠે પ્રસંગે ખોટી મોટાઇપાછળ વિશેષ ખર્ચ ન કરતા .	
તે પ્રસંગને લગતા આવશ્યક શાસ્ત્રીય કર્તવ્યો કરવાવિષે	૬૬
ઉત્તરક્રિયાનું, સવત્સરીનું ને ત્રાદનું તામસી ભોજન જમવાથી	
થતી હાનિ	૬૯
નિત્યકર્મક્રપરાત બ્રાહ્મણોનું વિશેષ કર્તવ્ય, તેમણે આજીવિકામાટે	
શુ કરવું ? કરવાયોગ્ય ને ન કરવાયોગ્ય ધધાઓ. ...	૭૦
મનને સુવિચારયુક્ત રાખવું, નવરુ ન રહેવા દેવું	૭૧
સત્પુરુષોનો સમાગમ તથા સત્શાસ્ત્રોનું અધ્યયનવાચન ...	
કરવાવિષે	૭૩
પરદારસેવનરૂપ વ્યભિચારથી દૂર રહેવાવિષે. ...	૭૩
અનાય વિપ્રવિધવાઓને આશ્રય તથા શિક્ષણ આપવાવિષે. ..	૭૪
કોષ, ભોજ, મદ, મોહ, મત્સર, દભ, કપટ ને ચિંતા એ ..	
ચિત્તદોષો ત્યજવાવિષે.	૭૪
આળસ, પ્રમાદ ને દીર્ઘસૂત્રતા પણ ત્યજવા જોઇએ ...	૭૭
પ્રત્યેક બ્રાહ્મણે અને બ્રાહ્મણકુળાતિના શેડોએ વા પહેરેલાં કર્તવ્ય-	
વિમુખતા ત્યજ કર્તવ્યપાલન કરવાવિષે.	૭૪
ઉપસંહાર.	૮૦

દુરાચારગિરિવજ્ર.

મગ્ધાચરણુ, લેખનો હેતુ અને પ્રસંગિક સૂચન.

શુદ્ધિના ગ્રેન્ક અતયામીને શુદ્ધલાવથી પુન પુન નમસ્કાર કરી
ગુજરાતના દિગ્ગેના ને વિશેષે ગુજરાતના પ્રાહ્લણોના હિતાયે આ
લઘુ લેખ લખવાનો આગ્રહ થાય છે

આ પ્રાત્નના પ્રાહ્લણોના ષ્ટલાક ભાગમા કાલ્પલક્ષી ન્યનાધિક
અશે પ્રવસ પામેલા લિન્ન લિન્ન પ્રકારના દુરાચારોનું આ લેખમા
પ્રમાણુ અને યુક્તિપૂર્વક અહિતકરપણુ સમજવવાનું ખડન થશે
માટે આ લેખનું નામ દુરાચારગિરિવજ્ર એટલે દુગચારૂપ પર્વત-
પર પડનાર વજ્ર એવું ગણવામા આવ્યું છે

આ લેખમા ક્રોડ પણુ વ્યક્તિને (એક માણુમને) ઉદ્દેશીને
ક'ઈ પણુ લખવામા આવશે નહિ, પણ માત્ર દુગચાર દિગ્ગેને કેવો
હાનિ કરનારો છે, અને સદાચાર તેમને કેવો હાલ આપનારો છે તે
ચચાક્ષિત સમજવવામા આવશે, છતાં દુગચારી મનુષ્ય દુર્ગચારના
અત્યત સંવનથી દુગચારસાથે અબેદલાવ પામી ગયેલો હોય છે
તેથી તેને આ ભાગ મને ઉદ્દેશીને લખેલો છે એવી પ્રતીતિ થવાનો
સહજ સંભવ છે, પણ તેમણે તેમ માની લેવાનો શ્રમ ન લેવો

જેમને આ ભાગ ભાગમાટે લખાયો છે એવી પ્રતીતિ થાય તેમણે તે ભાગ વાચતી વેલા પોતાની પ્રવૃત્તિના જોનાગ થવું, ને તે ભાગમા જે લખાયું છે તે પ્રમાણે તે દુરાચાર હાનિકર છે કે નહિ તે પક્ષપાત ત્યજી સ્થિર બુદ્ધિથી વિચારવું, અને તે હાનિકર છે એમ જો પોતાને અપેક્ષા સમજાય તો પોતાનામા જેટલું મનોબલ રહ્યું હોય તેને પ્રજ્ઞામા ધણી દૃઢતા ને સાવધાનતાથી એકત્ર કરી ધીરે ધીરે તે દુરાચારને ક્રમપૂર્વક ત્યજી દેવાનો પ્રયત્ન તેમણે આરભવો જોઈએ કોઈ પણ શુભ કાર્ય કરવામાટે પુરુષ બાવથી પ્રયત્ન કરનારને પગમકાગ્રિક પગમાત્રા અવશ્ય સાધ્યાય કહે છે તેમ તેમને પણ તેઓથી અવશ્ય માહાત્મ્ય કહે, ને તેમનો દુરાચાર ક્રમાત્ જુદી જશે જ્યારે તેઓ દુરાચાર છોડી પ્રસન્નમને મનઃચારપગાયણ થશે ત્યારે તેમની પોતાની બહાગની ગિતિ, શરીરપ્રપત્તિ ને મનોબલમા કેવો દૃઢવાચાત્મ્ય સુધારો થશે છે તે જણાઈ આવના તેઓ અવશ્ય મનોષ પામશે, ને પોતાના જીવનના પાછળના દિવસો અનુચિત માર્ગે માલ્યા તમાટે તેઓ પચાત્તાપ કરશે તે પોતાના હૃદય દુરાચારના બહુ સેવનથી અત્યંત રીદા થઈ ગયા હશે તેમન આ લેખ પૂર્ણ જાગ્યેજ વાચવામા આવશે, ને કદાચ વાચવામા આવશે તોપણ જેમ મૂળપર કરેલું લેખણ નિગ્ર્યક થાય છે તેમ તેમને માટે વર્તમાનમા આ લેખ નિરર્થકજેવા થવા નક્કવ છે એ સ્પષ્ટ છે, ને તેથી તેમને માટે આ લેખ લખાયો નથી. જેઓ નાચારથી દૂર રહી મહાચાર-પરાયણ રહેવા પ્રયત્ન કરે છે તેમને પ્રોત્સાહન આપવા, તથા જેઓના નાચ દુરાચારના અનન્યભક્ત બન્યા નથી, ને સદાચારઉપરની જેમની નિમિ નિરોષ નાશ પામી નથી તેમને તેનાથી દૂર રાખવામાટે આ લેખ લખવાની પ્રવૃત્તિ થાય છે જેમ વરસાદ સર્વત્ર મમબાવથી

વરસે છે, છતાં જૂમની ચોખ્ખતાના ન્યૂનાધિકપણથી કોઈ સ્થલે ઉત્તમ વા મધ્યમ પ્રકારનો પાક થાય છે, કોઈ સ્થલે કનિષ્ઠ પ્રકારનો પાક થાય છે, ને કોઈ સ્થલે લગભગ પણ પાક થતો નથી, તેમ ઉપદેશનો ઉપદેશ સર્વત્ર સમભાવથી થાય છે, છતાં હૃદયની ચોખ્ખતાના ન્યૂનાધિકપણથી કોઈ હૃદયમાં તેની ઉત્તમ પ્રકારની વા મધ્યમ પ્રકારની અસર થાય છે, કોઈ હૃદયમાં તેની કનિષ્ઠ પ્રકારની અસર થાય છે, ને કોઈ હૃદયમાં જાણે તેની કોઈ અસરજ ન થઈ હોય એમ જણાય છે જેમ વરસાદની ફલરૂપે સર્વત્ર સરખી અસર થતી નથી, છતાં તેનું વરસવું નિષ્ફલ ગણાતું નથી તેમ ઉપદેશના ઉપદેશની મર્વત્ર સરખી અસર ન થાય તેથી તેનું નિષ્ફલપણ જણાતું ઘટતું નથી એ ન્યાયે આ લેખની પ્રગતિ પણ નિષ્ફલ ગણાવાયોગ્ય નથી, કિંતુ સફલ ગણાવાયોગ્ય છે.

કોઈ પણ દુરાચારીથી સનજનોની સમીપ પોતાના પ્રિય માનેલા દુગાચારનું પ્રમાણ ને યુક્તિથી મકન કરી શકાતું નથી, ને દુષ્માનુભવકાલે વા ક્યારેક તેના ચિત્તમાં પુણ્યઅસ્કાન્નો વિદ્ય થયો હોય આરે તેને તેનું અહિતકરપણું પણ સમજાય છે, છતાં માણસ અવ્યક્તનો બનેલો હોવાથી સારા સગવિના ને પૂરતા મનોવ્યક્તિવિના તે દુરાચાર તે ત્યજી શકતો નથી ધણી કાલથી સેવેલો દુરાચાર દુરાચારી અનુખ્ય ત્યજી શકતો નથી તેથી તે શ્રેષ્ઠ છે, વા દુરાચારીનું મન દુગાચારના સેવનથી પ્રસન્ન રહે છે, વા તેની જાતને તેમ કરવાથી કોઈ લાભ થાય છે માટે તે શ્રેષ્ઠ છે એમ તો કહી શકાય નહિ. દુરાચારના સેવનથી તે માણસને મર્વદા લાલજ થાય છે, ને તેથી જનસમૂહને કોઈ હાનિ થતી નથી એમ જ્યારે સ્પષ્ટ સિદ્ધ કરી બતાવાય ત્યારેજ તે દુરાચાર અનુખ્યને મંપાદન કરવાયોગ્ય

વા નહિ ત્યજવાયોગ્ય કહેવાય, અન્યથા તે સપાદન કરવાયોગ્ય વા નહિ ત્યજવાયોગ્ય ન ગણાય, પણ ત્યજવાયોગ્યજ ગણાય

શુભવિચાર ને શુભક્રિયારૂપ સદાચાર પાળવાના લાભ ને દુરાચારના સેવનથી થતી હાનિ.

દુરાચારથી માણસની અધોગતિ થાય છે, ને સદાચારથી માણસની ઊર્ધ્વગતિ થાય છે એ કથનમા સમજી માણસોમા એ મત હોવા મલવતા નથી તેથી પોતાનો અભ્યુદય^૧ ઇચ્છનાર મનુષ્ય તથા પોતાનો ક્રમભોક્ષ^૨ વા મલોભોક્ષ^૩ ઇચ્છનાર મનુષ્યે દુરાચારનો ત્યાગ કરી નિગતર આગ્રહપૂર્વક સદાચારનું સેવન કરવું યોગ્ય છે. સદાચારથી થતા લાભો વિષ્ણુ દિત ઇચ્છનાર ભગવાન મનુ નીચે પ્રમાણે કહે છે —

૧ ચક્રવર્તિરાગ્નથી ખાડીને શ્રક્ષાના પદ્મથી જે ચઢતી ગ્ધિતિ થાય તે અભ્યુદય કહેવાય છે

૨ ક્રમે કરીને એટલે પોતાના ઇષ્ટદેવના લોકમા ગયા પછી અતે ભોક્ષ મળે તે ક્રમભોક્ષ કહેવાય છે સાલોક્ય, સામીપ્ય, સાદૃષ્ય ને સાયુજ્ય એમ ચાર પ્રકારનો ક્રમભોક્ષ છે. પોતાના ઇષ્ટદેવના લોકમા જઈને ગહેવું તે સાલોક્ય, પોતાના ઇષ્ટદેવની સમીપમા રહેવું તે સામીપ્ય, પોતાના ઇષ્ટદેવના જેવું રૂપ પામવું તે સાદૃષ્ય ને જગતની ઉન્નતિ ગ્ધિતિ ને લય કરવાના ઐશ્વર્યથી ભિન્ન પોતાના ઇષ્ટદેવના જેવું અન્ય મર્વ ઐશ્વર્ય પ્રાપ્ત કરવું તે સાયુજ્ય ભોક્ષ કહેવાય છે

૩ જ્ઞાની વા જીવન્મુક્તને વર્તમાનશરીરના પતનપછી જે ભોક્ષ મળે તે સલોભોક્ષ કહેવાય છે

સદાચારના લાભ ને દુરાચારના સેવનથી થતી હાનિ. ૫

“આચારઃ પરમો ધર્મઃ શ્રુત્યુક્તઃ સ્માર્ત યથા ચ ।

તસ્માદસ્મિન્સદા યુક્તો નિત્યં સ્યાદાત્મવાનઽવિજઃ ॥૧૦૮॥”

માનવધર્મશાસ્ત્ર, અધ્યાય પહેલો.

“શ્રુતિસ્મૃત્યુદિત સમ્યક્ નિબદ્ધં સ્વેષુ કર્મસુ ।

ધર્મમૂલ નિષેવેત સદાચારમતન્નિતઃ ॥ ૧૫૫ ॥

આચારાલ્લમતે જ્ઞાયુરાચારાદીપ્તિતાઃ પ્રજાઃ ।

આચારાદ્ધનમશ્વયમાચારો હન્ત્યલક્ષણમ્ ॥ ૧૫૬ ॥”

માનવધર્મશાસ્ત્ર, અધ્યાય ચોથો.

ભાવાર્થ - “આચારહીન ન પુનઃનિ વેદાઃ” (આચારવિનાનાને વેદો પવિત્ર કરી શકતા નથી) એવું શાસ્ત્રવચન છે તેથી, તથા ચિત્તશુદ્ધિદ્વારા આચાર મોક્ષનું સાધન હોવાથી, વેદોમાં તથા સ્મૃતિઓમાં કહેલો આચારજ્ઞ પરમ ધર્મ છે માટે પોતાનું હિત ધ્યેયનાર બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય ને વૈશ્યે આ આચારમાં નિત્ય નિરતર ઉદ્યોગી રહેવું જોઈએ ૧૦૮

દ્વિજોના વર્ણશ્રમની સાથે મળેલ રાખનારો સદાચાર વેદોમાં તથા સ્મૃતિઓમાં ઉત્તમ પ્રકારે કહ્યો છે, ને તે સદાચાર ધર્મનું મૂલ છે તેથી પ્રત્યેક દ્વિજે આજ્ઞામનો ત્યાગ કરીને નિત્ય તેનું સેવન કરવું જોઈએ. ૧૫૫

સદાચારથી શરીર નીરોગ ગ્રહેવાથી આયુષ્ય વધે છે, સદાચારથી રૂપાળી, શરીરખલવાળી ને છુદ્ધિખલવાળી પુત્રપુત્રીરૂપ પ્રજા થાય છે, સદાચારથી વાપરતા ન ખૂટે એટલું પુષ્કલ ધન મળે છે, ને સદા-

ચાગ્થી અશુભફલ ઉપભવનારા શરીરાદિમા ગહેલા દુષ્ટ ચિહ્નો જતા રહે છે. ૧૫૬

દુરાચારી જે હાનિઓ થાય છે તે પણ તેઓશ્રીએ નીચેના શ્લોકવડે દર્શાવી છે -

“દુરાચારો हि पुरुषो लोके भवति निन्दितः।

दुःखभागी च सततं व्याधितोऽल्पायुरेव च ॥ ૧૫૭ ॥”

માનવધર્મશાસ્ત્ર, અધ્યાય ચોથો

ભાવાર્થ—દુરાચારી પુરુષની લોકમા નિંદા થાય છે, તે સર્વકાલ દુઃખી રહે છે, તથા વ્યાધિયુક્ત રહી સર્વદા સીદાય છે, ને તેનું આયુષ્ પણ ટુંકુ થાય છે ૧૫૭

દુરાચાર જે પ્રકારના છે, સ્થૂલદુરાચાર ને સૂક્ષ્મદુરાચાર. સ્થૂલદુરાચારને શરીરાદિની દુષ્ટ પ્રવૃત્તિ અને સૂક્ષ્મદુરાચારને દુષ્ટ વિચાર પણ કહી શકાય. પ્રથમ સ્થૂલદુરાચારથી થતી હાનિઓનો ને તેથી વિપરીત સદાચારના સેવનથી થતા લાભોનો વિચાર કરી, પછી સૂક્ષ્મદુરાચારથી થતી હાનિઓનું ને તેથી વિપરીત શુભવિચારના સેવનથી થતા લાભોનું નિરૂપણ થશે

સૂર્યોદયપહેલાં ઊઠવાની અભત્ય.

પ્રત્યેક દિને નિત્ય પ્રાતઃકાલમા ઊઠવું જોઈએ, અર્થાત રાત્રે આશરે દશ વાગ્યાસુધીમા તેણે સૂવું જોઈએ, ને સવારે આશરે પાંચ વાગ્યાસુધીમાં તેણે ઊઠવું જોઈએ. મોડું સૂઈને મોડું ઊઠવું વા વહેંકું સૂઈને મોડું ઐટલો સૂર્યોદયપછી ઊઠવું તે ધર્મ, આયુષ્, લક્ષ્મી ને આરોગ્યાદિનો નાશ કરનાર ગણાય છે માટે પ્રત્યેક દિને આમ

રાખીને નિત્ર સૂર્યોદયપહેલાં જીવવાનો સ્વભાવ પાડવો જોઈએ. શ્રીરત્નાવલિમા નાચેના સ્લોકથી કહ્યું છે કે જે દિવસ સૂર્યોદયસુધી સ્થગ રહે છે તે પુણ્યનો ફલ કરી પ્રાયશ્ચિત્તનો ભાગી થાય છે —

“ જાગ્રો મુહૂર્તે ચા નિદ્રા સા પુણ્યશ્રવ્યકારિણી ।

તાં કરોતિ જિજ્ઞા મોહાત્ પાદકૃચ્છ્રેણ શુચ્યશતિ ॥”

ભાવાર્થ — જાગ્રમુહૂર્તમા એટલે રાતના પાછલા પ્રહરના ત્રીજા મુહૂર્તમા જે નિદ્રા છે તે નિદ્રા પુણ્યનો ફલ કરનારી છે જે દિવસ અવિવેકથી તે કાલે નિદ્રા કરે છે તે દિવસ પા કૃત્યથી એટલે એક દિવસ એક ટાણું, એક દિવસ માત્રા વિના મળેલા અજ્ઞથી એક ટાણું, ને એક દિવસ ઉપવાસ કરવાથી શુદ્ધ થાય છે

મોડા જડનાર દિવસથી પ્રાપ્તવ્યવહારમા જોડાવાની જિતાવળથી તે કાલે સ્નાનમધ્યાદિ કરી શકતા નથી, ને કદાચ તે કરવામા તે પ્રવૃત્તિ કરે તો પ્રાપ્તવ્યવહારમા જોડાવાની તેના મનની આતુરતાથી તે જોઈએ તેવા સ્વસ્થ મનથી તેનાથી થઈ શકતા નથી મોડું જીવવાનો સ્વભાવ રાખવાથી વ્યવહારના કામો પણ બહુ જિતાવળે કરવા પડે છે, ને તેથી તે જોઈએ તેવા સારા થતા નથી, વા તેમા કાઈ પ્રકારની જલ થાય છે. મહુ સ્થગ રહેનારનું ચિત્ત તમોગુણના વધારાથી જડતાવાળું રહે છે આજસુ અને વ્યસનીને પ્રાત કાલની ગુલાબી નિદ્રાનો ત્યાગ કરવા મમતો નથી, ને તે કાલે સ્થગ રહેવાથી થતી હાનિને તેમના કુમસ્કારો તેમને સમજવા દેતા નથી. કેટલાક મનુષ્યો વહેલા જીવવાના લાભોને સામાન્યરીતે જાણે છે, છતાં પણ પોતાના મનનો નબળાઈથી વહેલા જીવી શકતા નથી પ્રસન્નવશાત્ રાત્રે જીજ્ઞાસરો થયો હોય તોપણ પ્રત્યેક દિવસે સૂર્યોદયપહેલાં જીવી સ્નાનમધિ નિત્યકર્મથી

પરવારી પછી અમત્ય જણાય તો બોજનોતર થોડો ઢાલ
શયન કરવું, પણ પ્રાત કાલમાં સ્નન રહેવું યોગ્ય નથી નાટક જનવા
જવાથી ઘણી વાગ લાભને સ્થાને હાનિ થવાનો પ્રયત્ન નહવ છે
માટે ગરમ નાટક જોઈ આવી દિવસના નવ ન વાગ્યાસુધી સ્નન
રહેવું એ યોગ્ય અનુચિત છે સાત કલાકથી વધારે સ્નન એ આરોગ્ય-
વાળા માણસને લાભકર નથી માટે યોગ્ય જેમ પોતાના મનમગાપર
કર્તા કરે છે તેમ શર્યામાં પોતાના પડખા બદલાવતા વધારે મમય
ધોર્યા કરવું એ તેવા માણસને હાનિકર છે

થુ તમો કાઠને પ્રાત કાલની ગુલામી ઉંધ મીડી લાગે છે તેને
તમાગમાંથી ગાઈ હા એમ કહેતા હો તો ગામજો - એ ગુલામી નિદ્રા
કોઈ પણ પ્રકારે તમારું હિત કરનારી નથી, પણ લાકિકકર્મમાં જેનો
બહુ સારો ઉપયોગ કરી શકાય એવા પ્રાત કાલના મદ્યવાન સમયનો
તે ભોગ લેનારી હોવાથી તે તમારા આ લાકના હિતનો નાશ
કરનારી છે, ને ધર્મકર્મ કરવામાં પણ પ્રાત કાલનો સમય બહુ મૂલ્ય-
વાન ગણાય છે તેનો ભોગ લેનારી હોવાથી તે તમારા પરલોકના
હિતનો પણ નાશ કરનારી છે વળી આવી નિદ્રાથી તમને તે કાલે
જે થોડું સુખ ઉપજે છે તે સુખ સાત્ત્વિક નથી પણ તામસ છે,
ને તે અવિવેકથી ઉપજેલું છે માટે વિવેકાને તે મુખ મેળવવાયોગ્ય
ગણાય નથી

આજસુ ! સાલળ તુ સવારના આહનય વાગ્યાસુધી સ્નન રહી પછી
આખો યોગનો ઊઠીને તારા કામ સારી રીતે કેમ કરી શકીશ ?
અક્તજનો જાત્ર અર્થ, પ્રજાતીઓ ગાઈ પ્રજાનું સ્મરણ કરવા લાગ્યા,
વિદ્યાર્થીઓ ઊઠીને પોતપોતાના ખાંડો ગોખવા લાગ્યા, દૂકાઓ જાગી-
ને આજસુઓને પ્રાત કાલ સ્નાન જણાવવા બોલવા લાગ્યા, ઉઘોગી

કાગડાઓ જાગીને હવે સૂનો ઉદય થોડા સમયમાં મશે એમ જાણી હર્ષથી પોતાના કંઠેર શબ્દો કાઢી આગસુ મનુષ્યોને જાગાડવા લાગ્યા. જગતના જીવનરૂપ સૂનો ઉદય થવાનો સમય સમીપ જાણી અન્ય પક્ષીઓ પણ જાગીને બોલવા લાગ્યા, કેટલીક બાઈડીઓ ઊડીને ઘટ્ટીઓ ફેરવવા લાગી, વાંડવા સૂતેલા નાના છોકરાઓ સૂઈસૂઈને કાચર થવાથી ઊડીને રોવા લાગ્યા, ખડુતો જનમન થઈ પોતપોતાને કામે પોતપોતાના ખેતરોજાણી જવા નીકળ્યા, પ્રવાસીઓ ઊડીને પોતપોતાના ઇચ્છિત સ્થાનજાણી જવા નીકળ્યા, અને હેવટ મોસૂનારાયણે પણ પર્વતોના શિખરોને તથા ધગેના ઉપગ્ના ભાગોને સુવર્ણજેવા રંગથી સુશોભિત કર્યા તોપણ ઓ આગસુ ! તું હજી અસ્મૃત્યુરૂપ નિદ્રાને વશ થઈને પડ્યો પડ્યો થોયો કરે છે તે બંદે ઉઘોગી સજ્જનોને તારા પર બહુ દયા આવે છે ! જાડ, જનમત થા, અને હવે પછી સુદૃઢ નિશ્ચય કર કે મારે સૂર્યોદયપહેલાં જ નિત્ય ઝીકવું તને આગ્લમાં તેજ કરવાથી થોડા દિવસ કદાચ પગિત્રમ પડે તો તેથી તું કદાચીશ નહિ, પ્રત્યેક સાત્ત્વિક કામ આગ્લમાં તે કરવામાં પ્રયત્ન પડતો હોવાથી ધણા મનુષ્યોને વિષતુલ્ય લાગે છે, પણ પછી શુભ ફલ પ્રાપ્ત થવાથી પરિણામે તે તેમને અસ્મૃતજેવું પ્રતીત થાય છે. થોડા દિવસ સાવધાનતા-પૂર્વક પ્રયત્ન કરવાથી તને તારા શરીરમાં તથા તારી જીવિત્તિમાં સુધારો થયેલો જણાશે, અને તારું જૈવિક તથા ધાર્મિક કર્મ પણ તું બહુ સારી રીતે કરી શકે છે એમ તને પ્રતીત થશે

પ્રાતઃકાલે પરમાત્મસ્મરણાદિ કર્તવ્ય છે.

પ્રત્યેક દિને પ્રાતઃકાલમાં જાગત થઈ પરમાત્માના નામનું અનુકૂળતાપ્રમાણે સ્મરણ કરવું, અર્થાત્ ઇશ્વરપ્રત્યે જાગૃત્ થઈ, વા

હિપાસ્ય દેવની સ્તુતિ આદિનુ એકાદ સ્તોત્ર લખુવુ જિહીને વારવાર બ્રહ્માસાં ખાધા કવ્વા, આગસ મગ્ગા કરવી, રાડો પાડવી, ન્મા ત્યા ભટક્યા કરવુ, મૂઢની પેડે બેસી રહેવુ, કે કામ અથવા લયના વિચારથી ચિત્તને વ્યાકુલ કરવુ એ યોગ્ય નથી. પ્રાત કાલમા મત્રજપાદિ ચર્ચ રહ્યા પછી તે દિવસે કરવાયોગ્ય વ્યવહારના તથા પરમાર્થના કામનો યોગ્ય નિર્ણય કરી, ઇષ્ટદેવાદિની પ્રતિમા આદિનુ દર્શન વા ધ્યાન કરી, પ્રથિવીની ક્ષમા માગી, શય્યાહિપગથી નીચે જિતરવુ પછી જલપાત્ર લઈ યોગ્ય સ્થલે જઈ, આખો ધોમ્મ, ત્રણ કે તેથી વધારે કાગળા કરી અભ્યમન લેવુ, પશ્ચાત્ મત્રમૂત્રનો ત્યાગ કરવા યોગ્ય સ્થલે જવુ

પ્રાત કાલમા જિહીને પરમાત્માનુ સ્મરણ કરવાથી મનુષ્યનુ મન પ્રમત્ર રહે છે, તેના અત કરણુમાના કુમસ્કારો બલહીન થઈ સુમસ્કારો બલવાન થાય છે, ને પ્રાયશ તેનો આખો દિવસ સુખમા વ્યતીત થાય છે માટે પ્રાત કાલમા પોતાના ઇષ્ટદેવનુ સ્મરણ કરવામા કોઈ પણ દિને પ્રમાદ કરવો હિચિત નથી પ્રાત કાલમા જિહી આખો ધોવાથી તે નીરોગ રહે છે, મગજ શાત થાય છે, અને કાગળા કરવાથી દાતની તથા મુખની શુદ્ધિ થાય છે કોઈ પણ દિને પ્રાત કાલે જિહીને તુરત ચા, કાપી કે બીડી પીવામા વા તાબૂલ કે તમાકુ ખાવામા પ્રવૃત્તિ કરવી યોગ્ય નથી

પ્રાત-કાલે શયનમાથી જિહીને દિને પરમાત્માનુ કીર્તન કરવુ જોઈએ એમ શ્રીવિષ્ણુ નીચેના વચનથી કહે છે —

“શયનાકુત્થિતો યસ્તુ કીર્તયેન્મધુસૂદનમ્ ।

કીર્તમાસસ્ય પાપાનિ નાશમાયાન્તિ શેષતઃ ॥૧૥”

ભાવાર્થ—પ્રાત કાલમા નિદ્રાનો ત્યાગ કરીને જાગેલો જો દિવસ મધ્ય આદિ અમુરોનુ દાન કરનાર પરમાત્માનુ (શિવનું વા વિષ્ણુનું) કીર્તન કરે છે તે કીર્તનથી તેના પાપો સપૂર્ણપણે નાશ પામે છે.

દિવસે પ્રાત કાલમા ઊઠીને પવિત્ર જલવડે ત્રણ કોગળા કરવા જોઈએ, તથા આયમન લેવું જોઈએ એમ નીચેના શ્રીઅંગિરાસક્રષિના વચનથી સિદ્ધ થાય છે—

“ઠટ્ઠાય પશ્ચિમે રાત્રે તત આશ્વમ્ય ચોદકમ્ ।

મુલશુદ્ધચર્યમાદૌ તુ ગણ્ઢ્ઢવત્રિતયં ચરેત્ ॥ ૧ ॥”

ભાવાર્થ—દિવસ પાછલી રાત્રે ઊઠીને આખો ઘોઘ પ્રથમ મુખશુદ્ધિમાટે શુદ્ધજલવડે ત્રણ કોગળા કરે, અને પછી પવિત્ર ને શીતલ જલનુ આયમન કરે

મલમૂત્રના ત્યાગમાં તથા શૌચક્રિયામાં રાખવી
જોઈતી સાવધાનતા.

લીલા ઘાસઉપર, ખીડીઓના કે મકોડાના દરઉપર, રાજમાર્ગમાં કે કેડામાં, શેરીમાં, જલમાં, દેવાલયના મંબધવાળા સ્થલમાં, અગ્નિ ઉપર, જલાશય એટલે નદી તળાવ વાવ કે કૂવાની સમીપમાં, રાખઉપર, ગાયના છાણુઉપર કે મૂત્રઉપર, ગોશાલામાં, પવંતના ઉચ્ચ શિખરપર, સ્થાનમાં, પડી જવાનો ભય રહે એવા સ્થલમાં, ઉદ્યાનની એટલે કૂલવાડીની સમીપમાં, પ્રવાસિજનોને વિશ્રામ લેવાના સ્થલમાં, વૃક્ષના મૂલપાસે, ખેડેલા ખેતરમાં, ઊભા ઊભા, ચાલતા ચાલતાં અને અગ્નિ વાયુ સૂર્ય સ્ત્રી ગુરુ ને બ્રાહ્મણ એમની સમુખ દિવસે મલમૂત્રનો ત્યાગ કરવો નહિ

દિવસે જામથી સો કમ છેટે ને નગરથી ચાર સો કમ છેટે મલત્યાગ કરવા જવું, જામ કે નગરની સમીપમાંજ મલત્યાગ કરવા

અંચલુ એ લોકાના આરોગ્યને હાનિકર હોવાથી યોગ્ય નથી પોતાના
 ઘરના એક ભાગમા મહત્ત્યાગ કરવાની જગ્યા બધાની હોય તો તે
 જગ્યા બહુ સ્વચ્છ રખાવી જોઈએ, અને દુર્ગંધનો નાગ કરનારા
 પક્ષથી ત્યાં વારવાર ટાવવા જોઈએ મહત્ત્યાગ ને મુત્ત્યાગ કરનીવલા
 વાણીને તથા નેત્રને નિયમમા રાખવા, યુદ્ધ તથા ઉચ્છ્વાસને રચાસકિત
 રોકવા, ને મનને વિવિધવિચારગ્રહિત શાન્ત રાખવું

મનમૂત્તનો ત્યાગ કરી આત્મા પછી દિને સુદ્ધ મૃતિકા તથા સુદ્ધ
 જલથી પોતાના હાથમગાદિને પવિત્ર કરવારૂપ શોચ કરવું શૌચની
 આવશ્યકતા શ્રીદક્ષ નીચેના વચનથી જણાવ છે —

“ શૌચે યત્ન મદા કાર્ય શૌચમૂલં વિજ. સ્મૃત ।

શૌચાચારવિહીનસ્ય મમસ્તા નિષ્ફલા. ક્રિયા ॥૧॥

હાવાર્થ.—પવિત્રપણારૂપ શૌચમા દિને સર્વદા પ્રયત્ન કરના
 જોઈએ, કેમકે શોચરૂપ હેતુથી તેનું દિવસ અંતુ નામ કહેવાય છે
 શૌચરહિત અને આચારરહિત દિવસની સદા ક્રિયાઓ અદૃષ્ટરૂપ પુણ્ય
 ઉપજાવવામા નિષ્ફલ થાય છે

રમૃતિકારોએ દિવસભાટે શોચ બહુ અગત્યનું માન્યુ છે તેથીજ
 ગુરુએ શિષ્યને ઉપવીત આપ્યા પછી તેને પ્રથમ શાય શીખવવું એમ
 તેઓએ જણાવ્યુ છે

આગળ કહેલી રીતે શૌચ પવિત્ર જલ તથા પવિત્ર મૃતિકાથી
 કરવું જોઈએ ઉર્ધ્વેઓએ કરેલા રાફડાની, ઉદરના દરની, જલાશયની
 અંતરની, બીજાએ શૌચ કરી લીધા પછી વા આગલે હાથસે પોતે
 શૌચ કરી લીધા પછી બાકી રહેલી, મનુષ્યાદિને ચાલના । માર્ગમાની,
 અપવિત્ર જગ્યાની ને ધરની ક્ષીત આદિમાંથી લીધેલી માટીથી કેમકે
 પછી દિને શૌચ ન કરેલું,

મહત્ત્યાગ કરી આવ્યા પછી પોતાના હાથમાથી દુર્ગંધ તથા ચીકણ જાય ત્યાંસુધી તેને મૃત્તિકા તથા જલથી ધોવા કેવલ જલથી હાથ ધોવા, વા ચગળીવાળા સાબુથી હાથ ધોવા એ યોગ્ય નથી વર્તમાનકાલમા મૃત્ત્યાગ કરીને ગુરુગતપ્રાપ્તના ધણા દિને જલ લેતા નથી, તથા હાથ પણ ધોતા નથી એ અનાચાર છે, ને તે ત્યજ દેવાયોગ્ય છે. જે તે વેલા જલ લેવાની સગવડ નજ હોય તો મૃત્ત્યાગ કરી ગહા પછી પોતાના હાથને જલવતી ધોવા, ને સ્નાનકાલે તે પહેરેલા વસ્ત્રમહિત સ્નાન કરવું

મહામૃત્તનો ત્યાગ કરતીવેલા જનોએને ઠક્કણિત કરી પછી તે જમણા કાનપર વીટાળવાનું છે જનોએને ઠક્કણિત કર્યા વિના માત્ર કાને ચઢાવવામા આવે તો તે સર્વ જનોએ કંડની ઉપર તે કાલે રહેલું ન હોવાથી અપવિત્ર થાય છે, ને તેવા જનોએથી પુનઃ વૈદિકકર્મ કરી શકાતું નવા માટે તે બદલી નાખવું જઈએ, પણ ધણા પ્રમાદી દિને ધર્મમા શ્રદ્ધા નાહ હોવાથી વા ના પણમા યોગ્ય ઉપદેશ નાહ મળવાથી મનુષ્યનો ત્યાગ પ્રતીત્ત્વા જનોએને ઠક્કણિત કરી કાનપર વીટાળતા નથી, પણ કાળા ખણાપર તથા જમણી બગલની નીચે જનોએનો વણા ભાગ ગહે તેવી રીતે માત્ર જનોએનો થોડો ભાગ કાને ચઢાવે છે ને અનાચાર છે વિધિપૂર્વક તથા કરેલું જનોએ એ માત્ર સત્ત્વ તાતણા નથી, પણ પ્રત્યક્ષ પ્રતીત્ત્વ થતા તાતણામા મૃત્તવાડે દેવાનું આવ્યાહન કરેલું છે તેથી તે તતુઓમા દેવાદિનો સહભાવ છે માટે દિને તે જનોએને સર્વદા પવિત્ર રાખવું જઈએ. મનુષ્યના સ્ત્રીમા મરતકનો ભાગ પવિત્ર છે તેથી મહામૃત્તના ત્યાગકાલે જનોએને મૃત્તકપર રાખવાનું, અને

મસ્તકપર જનોઇ રાખવામાટે જમણા કાન અનુકૂલ છે એમ ગણી
ધર્મશાસ્ત્રમા જમણા કાનપર તેને વીંટાળવાનું વિધાન કરેલું છે

ધર્માધર્મનું સ્વરૂપ ઇદ્રિયગમ્ય નથી, પણ શાસ્ત્રગમ્ય છે જ્યારે
કર્તાએ કરેલા ધર્મનો વિપાક થાય છે ત્યારે તે કર્તાને ધર્મપાલનના
ફલરૂપે સુખનો ને જ્યારે કર્તાએ કરેલા અધર્મનો વિપાક
થાય છે ત્યારે તે કર્તાને અધર્મના અનુકાનના ફલરૂપે દુઃખનો અનુભવ
અવશ્ય થાય છે પ્રમાદ, બ્રાતિ, તચ્ચનેચ્છા (લોકોને ઠગવાની ઇચ્છા)
ને ક્ષુદ્ધિની શિથિલતા એ આગ દાખાથી રહિત પુરુષ આત્મ કહેવાય
છે. એવા આત્મ પુરુષોએ ધર્મ અને અધર્મના સ્વરૂપનો શાસ્ત્રમા જે
નિર્ણય કર્યો છે તેને શ્રદ્ધાલુ પુરુષોએ મત્ય માનીને અનુસરવું જોઈએ.
ધર્મ અને અધર્મરૂપ ગણાતી ક્રિયાઓમા કેટલોક ભાગ સ્થૂલ ને
કેટલોક ભાગ સૂક્ષ્મ હોય છે ધર્મક્રિયામા જે સ્થૂલ ભાગ હોય તે
પણુ વિવેકીને પ્રમાદથી ઉપેક્ષા કરવાયોગ્ય નથી, ને અધર્મરૂપ
ક્રિયામા સ્થૂલ ભાગ હોય તે પ્રમાદથી પણુ આદરગ્રીય નથી માખીને
મારવારૂપ ને માણસને મારવારૂપ હિમામા મમતા નથી, છતાં જેનું
મન માખીને માગતા રૂપે નહિ તે પ્રમગ પડે માણસનું પણુ દનન
કરે મારેજ 'માખ મારે તે માણુમ મારે' એવી કહેવત માણુઓમા
ચાલે છે નાની નાની બૂલો કરતાજ ક્રમાત્ માણુસ મોટી બૂલો
કરતા શીખે છે એ સર્વત્ર પ્રસિદ્ધ છે મારે પોતાનું હિત ઇચ્છનાર
દિને ધર્મક્રિયાના સ્થૂલભાગના પગિપાલનમા જાણી જોઈને અન્યથા
આચરવું ઉચિત નથી ધર્મક્રિયાના સ્થૂલભાગમા પણુ ધર્મના સૂક્ષ્મ-
ભાગસાથે કાઈ પ્રકારનો સામાન્ય મનુષ્યને ન સમજાય એવા ગુપ્ત
અર્થ રહ્યો હોય છે, જે સાધારણ માણુમને ગુરત સમજવામા
આવતો નથી, પણુ સાચે કહેલું શુભવર્તન કરના ગ્રહેવાથી શ્રદ્ધાની

રૂઢિ તથા અત કરણની શુદ્ધિ થવાથી તે મળ્યે તેને સ્પષ્ટ સમજાય છે મલત્યાગ કરી આગ્રા પછી પૂર્વે કહેલી રીતે પોતાના બને હાથ ઘોષ પશ્ચાત્ મૃત્તિકા તથા જલથી પોતાના બને પત્ર ઘોવા, ને પછી મુખશુદ્ધિમાટે પવિત્ર ને શીતલ જલથી થોડા ડોગળા કરવા શૌચથી શરીરનું આરોગ્ય તથા હૃદયોનું સામર્થ્ય વધે છે માટે કાંઈ પણ દિગ્ને આગ્રાસ વા પ્રમાદથી શૌચનો ત્યાગ કરવો ઉચિત નથી

શૌચમા જાણી જોઈને કાંઈ દિગ્ને જલનો લોભ કરવો નહિ. શુદ્ધ મૃત્તિકાવિના એકલા જલથી લેપ તથા દુર્ગંધ દૂર ન થાય માટે કાંઈ પણ દિગ્ને મૃત્તિકાવિના એકલા જલથી શૌચ કરવું યોગ્ય નથી.

ખાણશૌચનો વા શરીરને પવિત્ર ગણવાનો સ્વભાવ ખાડી પછી વિવેકીએ પોતાના અત કરણમા જે દુર્વાસનાનો ગંધ તથા વિષયાનુગમન્ય લેપ હોય તેને વિવેકરૂપ જલ તથા વૈરાગ્યરૂપ મૃત્તિકાવડે દૂર કરવા જોઈએ.

શૌચ કર્યા પછી જે તુરત સ્નાન કરવાનું ન હોય તો ડોગળા જ્યાં પછી પૂર્વાભિમુખે વા ઉત્તરાભિમુખે ખેસી શીણુવિનાના માતલ ને પવિત્ર જલનું આચમન લેવું

કેવી રીતે હાથ ગાખી આચમન લેવું જોઈએ તે જાણવાની મુશ્કેલી થાય તો તે જિજ્ઞાસાની તૃપ્તિ નીચેના શીલરદાજમુનિના વચનથી થશે —

“સદતાંગુલિમિસ્તોય ગૃહીત્વા દક્ષિણેન તુ ।

મુક્તાંગુષ્ઠકનિષ્ઠે તુ શેષેણાચમન ચરેત્ ॥ ૧ ॥”

ભાવાર્થ—એકત્ર કહેલી આગળાઓવડે જમણે હાથે જલ લઈ પછી અંગૂઠો ને કાનઘિકાને પૃથક્ રાખી શેષવડે અંગૂઠાના મુલથી દિગ્ને આચમન કરે

આચમન બ્રાહ્મતીર્થથી એટલે જમણા હાથના અમૂઠાના મૂલ-
આગળથી લેવું આચમનમાટે દશેળીમા એટલું જલ લેવું જોઈએ
કે જે આચમન લેનાર દિગ્ગના હસ્તપરંત પહોંચી શકે

નાળાના, રૂપાના કે મોનાના પાત્રવડે આચમન લેવું કામુ, ભોદુ
સીમુ, કલ્પ, જસત અને પિત્તળ એ ધાતુના પાત્રવડે દિગ્ગે આચમન
લેવું નહિ. આચમન કરતીવેલા પર્વદેશાક્ષણી કે ઉત્તરદેશાક્ષણી દિગ્ગે
ચોતાનું મુખ ગમ્પવું તે વેદા માથે તથા હાથ વચ્ચે ન ગમ્પવું,
જનોઈ ડાળા ખલાપગ ગમ્પવું, ગિખા બાપી રાખવી, પગમા કાઠ ન
પહેરવું, આંડુઅવળું જોવું નહિ અને હસવું વા બોલવું નહિ

આચમન જલનું લેવાય છે મમૃતમા ડ ને લતો અબ્દ ગણાય
છે તેથી દિગ્ગ જિજ્ઞાસુએ જલનું આચમન લઈ ચોતાના તનની પવિત્રતા
કુચ્છાઉપગત જડનું પણ આચમન કરી જવું જોઈએ, અથવા
ચોતાના આત્મસ્વરૂપમા પ્રતીતિ મતા સવ જડપ્રપચનો નેણે ચોતાના
આત્મસ્વરૂપથી અબ્દે કરી દેવો જોઈએ

દંતધ્વન.

હિપર કહેલી રીતે આચમન કર્યા પછી મુખમાનો દુગધ દૂ
કરી તેને શુદ્ધ કુચ્છામાટે તથા દાંતોને સ્વચ્છ ને સુદૃઢ કરવામાટે
દિગ્ગે ચોમ્પ સ્થલે બેળીને દાંતણું કરવું દાંતણું મોમા ગમ્પી હરતા-
કરતા ચાચ્યા કરવું, તથા જ્ઞાત્યા શુકચા કરવું તે યોગ્ય નથી. દાંતણું
જુવાન માણુમની ટથથી આગળીના અગ્રજેવું જાડું, અક્ષમહિત,
ગાડ તથા છિદ્રવિનાનું, પાસઝ ને આશરે યાગ વા દશ આચમ્પ લાણુ
જોઈએ. તે સદુ, કસેડુ, જીવડાવાણું કે વાકુ ન જોઈએ.

આકડો, સિંચડો, મહુડો, વડ, કગ્ગ, પીપર જોરડી, બાત્રળ,

ઝીપટો, આવળ, આબલી, બીલી, ઝિમરો, આમો, કદમ, ચપક, સડસડીઓ, અધેડો, દાડિમ, પીલુડી આસુદો, છદ્ગવ, રાયણ, નાગી આમળી, બપોરીઓ ને હારસિંગરના દાતણ ઉપયોગમાં લેવાયોગ્ય છે. અને તાડ, ચણેડી, કેનળી, કુશ કાશ, પીપળો, આખરો ગુદી, બહેડો, ગોરડીઓ, કચનાગ, સરગવો અરીઠા સીસમ ને નાળીએરીના દાતણ ઉપયોગમાં લેવાયોગ્ય નથી.

દાતણ પવિત્રસ્થલે પૂર્વાભિમુખે એમીં શાત મને કરવું દાતણના કૂચાથી દાળો તથા દાદોને બદાથી તથા અતરથી ગરી રીતે ધ્રમવા અનુકૂળતા હોય તે. ચાક, કપડ ને મીઠું મિત્ર કરીને તેની મૂદમ ભૂંડી, વા બદામના ડોડીઅના ટ્રાયલાની સૂદમ ભૂંડી, વા બીજા કામ દાતમજન દાતણના કૂચાવડ દાત વચની વેલા વાપરવું દાળો તથા દાદો. ચારી રીતે વસી લીધા પછી દાતણની ચીરો કરી તેમાંની એક સારી ચાગને બેસડી કરી તેવડ છલઉપજની ઉલ ધીરે ધીરે ઝિતારવી પછી મુખનુદ્ધિમડ આશરે બાર કાગળા કરના કાગળા કરતી વેલા જમણા હાથની મધ્યમાં આગળીવડ દાળ તથા દાદોને બદા ના ભાગમાંથી તથા જમણા હાથના અગૂદાવડે અતરના ભાગમાંથી સારી રીતે વસવા, કે નથી દાતણના કૂચાનો વા દાતમજનનો કામ ભાગ ત્યા ચોલ્લો હોય તે તે કામ જાય.

દાતણ કડવામાં અયોગ્ય ઝિતારવ. કડવી નહિ કેવલ સુકુ કે કેવલ નાનું દાતણ વાપરવું નહિ, દાળોને તથા દાદોને દાતણના કૂચાથી ઘસવામાં આળસ રાખવું નહિ અને ઉલ ઝિતારવામાં પણ પ્રમાદ ન કરવો.

સ્નાનના લાભ, અને તેના પ્રકારો આદિવિષે.

દાતણ કર્યા પછી દિને સ્નાન કરવું નિમિત્ત. સ્નાન કર્યા વિના

દેવસખધી કર્મ તથા પિતૃસખધી કર્મ કરી શકાતા નથી, અને દાન તથા વિધિપાત્ર જપ પણ કરી શકાતા નથી

શ્રીયાત્તવત્કથમુનિ સ્નાન કર્યામા દશ ગુણો રહ્યા છે એમ નીચેના વચનથી કહે છે —

“ગુણા દશ સ્નાનપરસ્ય સાધો રૂપં ચ તેજશ્ચ વલં ચ શૌચમ્ ।

આયુષ્યમાર્ગેયમલોલુપત્વં દુઃસ્વપ્નનાશશ્ચ યશ્ચ મેધા ॥૧૧॥”

ભાવાર્થ —હે આધેા' રૂપ, તેજ, બળ, પવિત્રતા, આયુષ્ય, આરોગ્ય, વાલ્યપણાનો અભાવ, નાશગ્રસ્તનો નાશ, યશ અને અન્નના અર્થને પ્રારણ કરવાનું મામર્થ્ય એ દશ ગુણો નિત્ય યથાર્થ સ્નાન કરનારને પ્રાપ્ત થાય છે

સવારે કરવાનું સ્નાન બનતાસુધી સૂર્યોદયની પહેલા કે તેની આસપાસના સમયમા કરવું શ્રેષ્ઠ ગણાય છે ત્યાર કુલ ને વાયમા પૂવભણી મુખ રાખીને સ્નાન કરવું, અને નર્મમા પૂર્વભણી ડિવા પ્રવાહભણી મુખ ગમ્પીને સ્નાન કરવું જલાસાયમા જલ ઉડુ હોય તો ગિમા ગિમા સ્નાન કરવું ને જલ છીછરે હોય તો એસીને સ્નાન કરવું

પેર સ્નાન કરવું હોય તો તે પણ ઉત્તરભણી કે પૂર્વભણી મુખ ગમ્પી પટલાપર કે પથ્થરપર એમીને કરવું સ્નાન કરતી વેલા મયદા સચના એ વજ્ર પહેરવું તેમજ પોતાના શરીરપરનો મેઝ નીકળી નય એમ પોતાના શરીરને સાગ ગતિ એમીને સ્નાન કરવું માત્ર પોતાના રાગરૂપ પાણી એપડી દેવું, તા પોતાના શરીરપર જલ દોળી જવું એ યથાર્થ સ્નાન નથી

સ્નાન કરી ગયા પછી પવિત્ર ને કદ મુન વજ્રથી પોતાના શરીરને વગીને જવું સ્નાનવેલા પહેરેના પચીઆથી કે ઘોતીઆથી વા મલિન વજ્રથી શરીર ન લવું

શરીર લુપ્ત રહ્યા પછી સૂકાયેલું પવિત્ર વસ્ત્ર પહેરી સ્નાન-
નમયે પહેરેલું વસ્ત્ર ગોઠણુની ઉપરથી ઊતારવું, નીચે ન ઉતારી
નાખવું સ્નાનકાલે પહેરેલું વસ્ત્ર સધ્યાવદનાદિ કર્મ કરતી વેલા ખસા-
ઉપર રાખવું નહિ

શરીર સ્વસ્થ ન હોય તે કાલે મુખ્યસ્નાનને ઠેકાણે ગૌણ-
સ્નાન કરવું મંત્રસ્નાન, ગાયત્રીસ્નાન, આગ્નેયસ્નાન, કાપિલસ્નાન તે
માનસસ્નાન ઇત્યાદિ ગૌણસ્નાન કહેવાય છે ૐ આપો હિ છાં
એ મંત્રવડે જલથી અગોનું પ્રોક્ષણ કરવું તે મંત્રસ્નાન, દશ ગાયત્રી
મંત્રથી જલ મંત્રી તે જલથી અગોનું પ્રોક્ષણ કરવું તે ગાયત્રીસ્નાન,
નાભિની ઉપરના શરીરના મુખ્ય ભાગોને થોડી થોડી વિભૂતિ ભગા-
ડવી તે આગ્નેયસ્નાન, વસ્ત્ર પલાળી તેવડે શરીર લુછવું તે કાપિલ-
સ્નાન, અને આત્માચિંતન કરવું તે માનસસ્નાન ગણાય છે

જેનું શરીર નીરોગ હોય તેણે આગસ વા પ્રમાદથી ગૌણસ્નાન
કરી સધ્યાદિ વૈદિકકર્મોમા પ્રવૃત્તિ કરવી નહિ, પણ વિધિવત્ સ્નાન
કરી પન્ડીત તે કર્મોમા પ્રવૃત્તિ કરવી

સ્નાન કરી રહ્યા પછી ધ્યાયેયુ પવિત્ર વાતીક પહેરી, એક ઉપ-
વસ્ત્ર ઝોરી, અગુછો પામે રાખી, અધ્યાદિ નિત્યકર્મમા પ્રવૃત્ત થવું
અધ્યાવદનાદિ વૈદિકકર્મ કરતી વેલા તથા બીજે ગમને પણ પ્રત્યેક
દિને અવમ્ય પોતાની પામે એક અગુછો રાખવો અગુછો પામે
ન ગમ્યાથા મોઢાને વા નાકને યુગ્તાની અગત્ય પડે ત્યારે ધોતીઆથી
કે ઉપરઅથી તે લુપ્ત તે વસ્ત્રોને અપવિત્ર કવવા પડે છે માટે
સર્વ દિને પોતાની પામે અવમ્ય એક અગુછો રાખવો જોઈએ, ને
તેને નિત્ય ધોઈ નાખવો જોઈએ

જલથી ખસાગ બીના વસ્ત્ર પહેરીને જપાદિ કવવા નહિ, ને
જલમા જપાદિ કરવા હોય તો તે મંત્ર વસ્ત્ર પહેરીને કરવા નહિ

પ્રત્યેક વૈદિકકર્મ જો તે કર્મનું રહસ્ય સમજીને કરવામાં આવે તો તે વિશેષ ફલદાતા થાય છે માટે વિવેકી પુરુષે પ્રત્યેક વૈદિકકર્મ તેનું રહસ્ય સમજીને કરવું જોઈએ.

સંધ્યાવંદન એટલે શું ? તે તેના અધિકારભેદ પ્રકાર.

સ્નાન કરી ગ્હા પછી દ્વિજે મધ્યા એટલે સમ્યક્ પ્રકારે બ્રહ્મનું ધ્યાન કરવું જોઈએ અધિકારભેદે તે બ્રહ્મનું ત્રણ પ્રકારે ધ્યાન થાય છે તે આ રીતે — ૧ મર્યમણના અધિષ્ઠાતા આદિત્યને બ્રહ્મરૂપ ધારી તેમનું, ૨ સૂર્યમણના નિયામકરૂપે રહેલા અતર્યામી વા સચુણબ્રહ્મને બ્રહ્મરૂપ સમજી તેમનું, અને ૩ મર્યમણે ગેરેલુ એવનન જે નિર્ગુણબ્રહ્મ છે તેમનું.

કનિષ્ઠ અધિકારીએ આવરજગમ જીવોને પ્રાણપ્રનાહ પૂરો પાડી તેમના જીવનનો નિર્માણ કરનાર આદિત્યમણના અભિમાનીનું ધ્યાન મધ્યાકાલે કરવાનું છે તે મધ્યામાના મંત્રોના અર્થો પણ જે દેવને ઉદ્દેશીને તે મંત્રો લેાય તે દેવને લાગુ થાય એવી રીતે કરવા મંત્રોના અર્થો જાણ્યા વિના તથા મંત્રોના અશુદ્ધ ઉચ્ચારગુણ કરેલી મધ્યા જોઈએ તેવી ફલદાતા થતી નથી માટે કનિષ્ઠ અધિકારીએ પણ સધ્યાના મંત્રોના શુદ્ધ ઉચ્ચાર શીખી લઈ શુદ્ધ ઉચ્ચારપૂર્વક સધ્યા કરવી જોઈએ તેમજ મંત્રોના અર્થો પણ અવગ્ય જાણી લેવા જોઈએ.

વર્તમાનકાલમાં કનિષ્ઠ અધિકારીએ કરવી જોઈએ તરી સધ્યા પણ બ્રાહ્મણોનો મોટો ભાગ કરી જાણતો નથી સધ્યાના મર્વ મંત્રોના શુદ્ધ ઉચ્ચાર કરવા તો બાળુએ રહ્યા પણ કેટલાક બ્રાહ્મણોને ગાયત્રીમંત્ર પણ આવડતો નથી, ને કેટલાકને તે મંત્ર કાઈકે અશે

સંધ્યાવદન એટલે શું? ન તેના અધિકારક્ષેત્રે પ્રકાર. ૨૧

આવડતો હોય છે તો તેઓ તે મત્ર અત્યત અશુદ્ધ ઉચ્ચારથી બોલે છે, એટલે ત નહિ આવશ્યાસમાન છે બ્રાહ્મણોનો જે થોડો ભાગ સંધ્યાવદન કરનારો છે તેમા પણ ગાયત્રીમત્રનો અર્થ જાણનારા ધણા થોડા હોય છે, તો સંધ્યાના સર્વ મત્રોના અર્થ જાણનારા તો તેથી પણ બહુજ અદ્ય હોય તેમા શુ કહેવું? કેટલાક બ્રહ્મબધુઓ (કથનમાત્ર બ્રાહ્મણો) એવા પણ હોય છે કે જેમને ગાયત્રી એ શબ્દ પણ શુદ્ધ બોલતા આવડતો નથી, તેથી તેઓ ગાયત્રીને સ્થાને ગાવત્રી કહે છે

પ્રતીત થતુ આ જગત્ દેવોને અધીન છે, દેવો મત્રોને અધીન છે, ને મત્રો તેમને જાણનારા બ્રાહ્મણોને અધીન છે એમ આપણા કેટલાક શાસ્ત્રો કહે છે, પણ વર્તમાનકાલમા બ્રાહ્મણોના મોટા ભાગે મત્રોનુ ગ્રામીપણુ ગુમાવ્યુ છે એટલે હવે બ્રાહ્મણોનો મોટો ભાગ, જગત્ના ગ્રામી દેવો, ને દેવોના સ્વામી મત્રો, અને મત્રોના સ્વામી બ્રાહ્મણો હતા તે મટી શ્વેત ધર્મ ગયો છે, અર્થાત્ હવે બ્રાહ્મણોનો મોટો ભાગ જગત્ના સ્વામીના સ્વામીનો ધણી મટી જગતનો દાસ થયો છે આવી બ્રાહ્મણોના મોટા ભાગની સ્વધર્મથી વિમુખતા થઈ ત્યારથીજ તેઓની પડતીનો આરભ થયો છે, ને હવે જ્યારે તેઓ પુન સ્વધર્મમા અનુરાગવાળા થશે ત્યારે તેમની ચટતીનો આરભ થશે.

મધ્યમાધિકારીએ ગાયત્રી આદિ જે સંધ્યાના મત્રો છે તેમને તે તે મત્રોમા જણાવેલા દેવોમા રહેલા અતર્યામીને લાગુ પડે એવો અર્થ કરી સર્વ સંધ્યા વિધિપૂર્વક કરવી.

ઉત્તમાધિકારીએ સૂર્યમણ્ડના અધિષ્ઠાનરૂપ બ્રહ્મને લાગુ થાય એવો સંધ્યામાના સર્વ મત્રોનો અર્થ કરવો જોઈએ

કનિઠ તથા મધ્યમાધિકારીમાટે સંધ્યાના મંત્રોના અર્થના
સૂચનપૂર્વક ઉત્તમાધિકારીમાટે સંધ્યાના મંત્રોના
અર્થાદિનું નિરૂપણ.

કનિઠાધિકારીમાટે સંધ્યાના મંત્રોના અર્થ પ્રત્યેક વેદના આહ-
નિકપ્રકાશમા આપ્યા છે માટે જેમને તે જાણવાની ઇચ્છા થાય
તેમણે તે ત્યા જોવા મધ્યમાધિકારીએ તે મંત્રોના અર્થોઉપરથી
પોતાના અધિકારપ્રમાણે કરવાના અર્થો પોતાની મેળે કરી લેવા, વા
તે અર્થો જાણનાર પુરુષપાસેથી તે સમજી લેવા હવે ઉત્તમાધિકારીએ
સંધ્યાના મંત્રોના અર્થો કેવી રીતે જાણવા જોઈએ છતાંદિનું નિરૂપણ
નીચે કરવામા આવે જે આદિ શુક્લયજુર્વેદની સંધ્યાના ક્રમે મંત્રાદિનું
નિરૂપણ થશે અન્યવેદવાળાએ જ્યાં મંત્રભેદ હોય ત્યાં એ જૈલીથી
તેનો અર્થ પોતાથી વા અન્ય યોગ્ય પુરુષદ્વારા જાણી લેવો.

સંધ્યાનો આરભ કરતાપહેલાં દિગ્ને ભસ્મ ધારણ કરવું જોઈએ
સ્થૂલસૂક્ષ્મ પ્રપચનો આધ (તેના મિથ્યાપણાનો દૃઢ નિશ્ચય) થતા
તેના અવશેષરૂપ જે બ્રહ્મ રહે છે તે ભસ્મ છે એમ સમજવું
ૐ અગ્નિં ૦૫ એ મંત્રમા પણુ અગ્નિ આદિ સર્વને ભસ્મ એટલે
બ્રહ્મરૂપ સમજવાના છે ભસ્મમા જલ મિશ્ર કરતી વેલા પણુ

* ૐ અગ્નિરિતિ ભસ્મ વાયુરિતિ ભસ્મ જલમિતિ ભસ્મ સ્થૂલમિતિ
ભસ્મ વ્યોમેતિ ભસ્મ સર્વં હ વા इद ભસ્મ મન एतानि चक्षુषિ भस्मानि ॥

અર્થ:—આ પ્રસિદ્ધ અગ્નિ તેના નામરૂપનો આધ કરતા એટલે
તે રૂપે તેને મિથ્યા જાણતા બ્રહ્મ છે, આ પ્રસિદ્ધ વાયુ તેના નામ-

ત્રણ પ્રકારના અધિકારીમાટે સંધ્યાના મંત્રોના અર્થાદિનું નિરૂપણ. ૨૩

સર્વને બ્રહ્મરૂપ ધારવાનું ॐ આપોં ઇત્યાદિ મંત્ર સૂચવે છે તે ભરમને મસળાતી વેલા જે ॐ ત્ર્યંબક યન્મઃ એ મંત્ર ભણાય છે તેમા શ્રીમહેશ્વરનું ત્રાન્તવિક સ્વરૂપ જે બ્રહ્મ છે તેના અનુસંધાનદ્વારા બધની નિવૃત્તિ ને મોક્ષની યાત્રાના કરવામા આવે છે પછી તે બ્રહ્મરૂપ

૩પનો બાધ કરતા બ્રહ્મ છે, આ પ્રસિદ્ધ જલ તેના નામરૂપ । બાધ કરતા બ્રહ્મ છે, આ પ્રસિદ્ધ પૃથિવી તેના નામરૂપ । બાધ કરતા બ્રહ્મ છે, આ ગાકાર દ્રવ્યને અવકાશ આપનારુ પ્રસિદ્ધ આકાશ તેના સ્વરૂપનો બાધ કરતા બ્રહ્મ છે, આ સર્વ અન્ય બાહ્ય પ્રપચ પ્રતીત થાય છે તે સર્વ તેના નામરૂપનો બાધ કરતા બ્રહ્મ છે, અને મન તથા આ ચક્ષુરાદિ ઇન્દ્રિ । પણ તેમના નામરૂપનો બાધ કરતા બ્રહ્મજ છે

। ॐ આપોજ્યોતી રમોઽમૃત બ્રહ્મ મૂર્ધ્નિ ચ્વરોમ ॥

અર્થ—જલ, અગ્નિ, રસરૂપ પૃથિવી ને અમૃતરૂપ વાયુના અધિષ્ઠાનરૂપ બ્રહ્મ છે બૂલોંક ભુવલોંક ને સ્વલોંકના અધિષ્ઠાનરૂપ પણ બ્રહ્મજ છે

ॐ ત્ર્યંબક યજામંતે સુગંધિ પુષ્ટિવર્ધનમ । ઉર્વાશ્કમિવ બધનાન્મૃત્યો-
મુક્ષીય માઽમૃતાત્ ॥

અર્થ—સૂર્ય ચંદ્ર ને અગ્નિરૂપ ત્રણ નેત્રવાળા, સુગંધવાળા અને અન્નાદિદ્વારા પ્રાણીઓના શરીરોની પુષ્ટિની વૃદ્ધિ કરનારા શ્રીમહેશ્વરના લક્ષ્યાર્થરૂપ બ્રહ્મનું અમે-સાધકો-અભેદભાવે યજન કરીએ છીએ તે અમને કાકડીની વા શકરટેટીની પેઠે (પાકેલી કાકડી વા શકરટેટી જેમ તેના ડીંટથી અનાયાસે મોકળી થઈ જાય છે તેમ) અજાન ને તેના કાર્ય શોકમોહરૂપ મૃત્યુથી મોકળા કરે, પણ અમૃતભાવરૂપ મોક્ષથી મોકળા ન કરે, અર્થાત્ તેમા અભેદભાવે સ્થાપન કરે

ભસ્મનો પોતાના આત્મસ્વરૂપથી અભેદ ધારવા શરીરના મુખ્ય મુખ્ય ભાગોપર તે ધાગણ કરવામા આવે છે

ભસ્મ ધારણ કર્યા પછી આયમન લઘુ શિખાનુ મધન કરવામા આવે છે આયમનમા કટિપત જડનો પોતાના આત્મસ્વરૂપમા વા માહિત્યનમા અભેદ કરવો એવો ઉપદેશ છે એ અર્થ પૂર્વે કહેવા મ ગયો છ જેમ શરીરમા શિખા ઊધ્વભાગમા રહેલી હોવાથી તે શ્રેષ્ઠ છે તેમ સૂક્ષ્મશરીરમા મન વા અત કરણ શ્રેષ્ઠ છે સ્થૂલશરીરમા શિખાનુ મધન કરવાથી એમ નૃચવાય છે કે હવે હું મારુ મન ક્ષતિમા આપી-તેનું ભ્રમણ દૂર કરી-બ્રહ્મના ધ્યાનમા જોડાઉં છું

શિખાબધન ગાયત્રીમંત્રથી કરવું જોઈએ ગાયત્રીમંત્રમા જનકજ્ઞના અભેદનો ઉપદેશ છે, જે વાત સુબોધકરૂપલતામા ગાયત્રીમંત્રપઠના શ્રીશાકરભાષ્યનો અનુવાદ આપી જણાવવામા આવી છે કે ઇત્યાદિ ઋગ્વેદની એ મંત્રથી શિખાબધન કરે છે તે અજ્ઞ છે તે મંત્ર વામતત્રાનુસારી ભાવનાવાળો હોવાથી સમજી બ્રહ્મણે વદીપણ ત મંત્રથી શિખાબધન કરવું યોગ્ય નથી

પુન સ્થૂલ, સૂક્ષ્મ તે ત્રણ આ ત્રણ શરીર ને બૂર, મુન ને સ્વ ના નામથી પણ કહેવાય છે તેમને પવિત્ર કરી તેમનો બ્રહ્મથી અભેદ નિશ્ચય કરવામાટે ઓમ મૂ પુનાતુ ઇત્યાદિ ત્રણ મંત્રોથી ત્રણ આયમન લેવામા આવે છે સારા કામમા ધણા વિધો હોય

× ઓમ મૂ પુનાતુ, ઓમ મુવ પુનાતુ, ઓમ સ્વ પુનાતુ ॥

અર્થ—પૃથ્વીરૂપ સ્થૂલશરીર બ્રહ્મભાવ પામવારૂપ પવિત્ર થાઓ, અતરિક્ષરૂપ સૂક્ષ્મશરીર બ્રહ્મભાવ પામવારૂપ પવિત્ર થાઓ, અને સ્વર્ગરૂપ કારણશરીર બ્રહ્મભાવ પામવારૂપ પવિત્ર થાઓ

ત્રણ પ્રકારના અધિકારી માટે સંધ્યાના મંત્રોના અર્થોદિનું નિરૂપણ. ૨૫

છે, વા સંધ્યનું પુષ્કલપણ સાધ્યને વેલાસર સિદ્ધ કરે છે, એ હેતુથી પુરૂરીકાક્ષના (વિષ્ણુના) અધિષ્ઠાનરૂપ બ્રહ્મનું બાહ્યાભ્યંતરની શુદ્ધિ થવા માટે અપવિત્ર × છત્યાદિ મંત્રથી સ્મરણ કરી જલવડે પોતાના શરીર પર માર્જન કરવામાં આવે છે

પછી આસનને પવિત્ર કરી તેમાં બ્રહ્મભાવના કરવા પૃથ્વીના અધિષ્ઠાનરૂપ બ્રહ્મના સ્મરણપૂર્વક આસન પર પવિત્ર જલથી ઘૃષ્ટિ ત્વં એ મંત્રથી માર્જન કરવામાં આવે છે

પછી એ આચમન કરી, શરીર સ્થિર રાખી, મન નથા ધ્યાનથી વ્યાકુલતાથી રહિત કરી, તેમને વિશેષ શાન કરવા ત્રણ પ્રાણાયામ કરવામાં આવે છે મુખ્યપ્રાણ જે શરીરમાં પ્રાણ, અપાન, વ્યાન, સમાન ને ઉદ્ધાન એ પાંચ વૃત્તિઓ રહી શરીરનું જીવન ચલાવે

× અપવિત્ર પવિત્રો વા, સર્વાવિસ્થા ગતોઽપિ વા ।

ય સ્મરંત્યુર્હરીકાક્ષ, સ બાહ્યાભ્યંતર શુચિ ॥ ૧ ॥

અર્થ — જે પુરુષ અપવિત્ર હોય વા પવિત્ર હોય, અથવા ક્રોધ પણ મારી કે નહારી અવસ્થાને પામેલો હોય, તોપણ જો તે વિષ્ણુના વાગ્તત્વિક સ્વરૂપ બ્રહ્મનું અભેદભાવે ચિંતન કરે છે તો તે બહાર ને અંતર પવિત્ર થાય છે

* ઘૃષ્ટિ ત્વયા ધૃતા લોકા, દેવિ ત્વ વિષ્ણુના ધૃતા ।

ત્વ ચ ધારય મા દેવિ, પવિત્ર કુરુ ચાસનમ્ ॥ ૧ ॥

અર્થ — હે પૃથ્વી ! તમે આ સ્થાવરજંગમ જુતોને ધારણ કર્યા છે હે દેવિ ! તમને શ્રીસૂર્યે ધારણ કરેલ છે હે પ્રકાશવાળા પૃથ્વીઉપહિતચેતન ! તું મને અભેદભાવે ધારણ કર, અને આ આસનને પણ અભેદભાવે ધારી તેને અત્યંત નિર્દોષ કર.

છે તેનો, તથા જાણુ પ્રાણુ જે મન, પાચ કર્મેદ્રિયો ને પાચ જ્ઞાનેદ્રિયો તેમનો બાહ્ય વેગ રોકી તેમને હૃદયાકાશમાં વિશેષ અભિવ્યક્ત થતા આત્માભણી પાછા વાળવા ને પ્રાણુયામ એટલે પ્રાણોનો સારી રીતે નિરોધ કહેવામાં આવે છે

પ્રાણુયામના મત્રવટે જીવશક્તિના અભેદનો બોધ સૂચવાય છે. પ્રાણુયામ જે વિધિપૂર્વક કરામાં આવે તો પ્રાણુયામ કરનાર મનુષ્યના શરીર, હૃદિયો ને મનના રોગો ક્રમથી નિવૃત્ત થાય છે, ને તેને પૂર્ણ આગેયની પ્રાપ્તિ થાય છે, અને જે તેનો અભ્યાસ અવિધિપૂર્વક થાય છે તો તે મર્વ રોગોનો ઉપગમનાર થાય છે જેમ અરણ્યમાં સ્વતંત્ર વિચગનારા મિહ, વ્યાઘ્ર ને હાથી આદિને મનુષ્યથી બચ ભરીને વશ કરી ગકાતા નથી, પણ તેમને યુક્તિપૂર્વક શનૈ શનૈ વશ કરાય છે, તેમ શરીરમાના પ્રાણુવાયુને પણ યુક્તિપૂર્વક શનૈ શનૈ વશ કરાય છે

* ॐ મૂ ॐ મુવ ॐ સ્વ ॐ મહ ॐ જન ॐ તપ ॐ મત્ય । ॐ તત્સવિતુર્વરેણ્ય મર્ગો વ્રવસ્ય ધીમહિ ધિયો યો ન પ્રચોદયાત્ । ॐ આપો જ્યોતી રસોઽમૃત બ્રહ્મ ભૂર્ભુવ સ્વરોમ્ ॥

ભાવાર્થ:—સદ્ગુણ, ચિદ્ગુણ, સુખરૂપ, નિરતિશય, સર્વનુ વિવર્તો-પાદાનકારણ, સ્વયંપ્રકાશ, સર્વ બાધથી રહિત ને બુદ્ધિ આદિ મર્વ દૃશ્યના સાક્ષિરૂપ લક્ષણવાળું જે અમારું સ્વરૂપ છે તે સર્વના અધિષ્ઠાનરૂપ, પરમાનંદરૂપ, સમગ્ર અનર્થના અભાવરૂપ ને સ્વપ્રકાશ ચૈતન્યરૂપ બ્રહ્મ છે એમ અમે ધ્યાન કરીએ છીએ સર્વબ્યાપક, સર્વપ્રકાશક, સર્વોત્કૃષ્ટ, નિત્યમુક્ત, આત્મરૂપ સમ્યક્જ્ઞાનદાતમક ને ॐકારના લક્ષ્યરૂપ જે બ્રહ્મ છે તે હુ હુ

વર્તમાનમાં દિગ્ગેનો મોટો ભાગ વિધિવત્ પ્રાણાયામ કરી બાળુનો નથી કેટલાક દિગ્ગે પોતાનું નાક પકડીને માત્ર નવ વાર પ્રાણાયામનો મત્ર બણી જાય છે, કેટલાક દિગ્ગે પોતાનું નાક પકડીને પરસ્પર વાતો કરતા જાય છે તે તેને પ્રાણાયામનું નામ આપવામાં આવે છે, અને કેટલાક દિગ્ગે પૂરક, કુભક ને રેચકનું વાસ્તવિક સ્વરૂપ સમજ્યા વિના ઇચ્છાપૂર્વક ગમે તેમ પ્રાણાયામ કરે છે કેટલાક આત્મણો ત્રણ મત્રથી પૂરક, ત્રણ મ ત્રી કુભક ને ત્રણ મગથી રેચક કરવાનું સમજે છે, તેમની તે સમજ પણ સદોષ છે, કેમકે ભગવાન વસિષ્ઠ પ્રાણાયામનું સ્વરૂપ નીચે પ્રમાણે કહે છે - -

“સંવ્યાહૃતિ સપ્રણવાં, ગાયત્રીં શિરસા સહ ।

ત્રિઃ પઠેદાયતપ્રાણઃ, પ્રાણાયામઃ સ ઓચ્યતે ॥ ૧. ॥”

ભાવાર્થ:—સાત પ્રણવસહિત સાત વ્યાહૃતિ, અને પ્રણવ-યુક્ત ગાયત્રીના શિરસહિત સપ્રણવ ગાયત્રી ત્રણ વાર જપી પ્રાણને રોકવો તે પ્રાણાયામ કહેવાય છે

ભગવાન વસિષ્ઠે હિપરના શ્લોકમાં પ્રાણાયામના ત્રણ મત્રો મનમાં બાળુતાસુધી પ્રાણને રોકવો તેને પ્રાણાયામ એટલે કુભક કહેલો છે એવા ત્રણ પ્રાણાયામમાં નવ મત્રો જપવાના છે કુભક કહ્યો તે પૂરક તથા રેચકસહિતજ હોય માટે ત્યાં પૂરકરેચક અર્થથી મમજવા, તે તે બંને (પૂરક તથા રેચક) ત્રણ ત્રણ મત્ર બાળુતા-સુધી થઈ શકે નહિ માટે જેઓ ત્રણ મત્ર બાળુતાસુધી પૂરક તથા રેચક કરવાનું કહે છે તેઓનું તે કહેવું શાસ્ત્ર તથા અનુભવથી વિરુદ્ધ હોવાથી આદર કરવાયોગ્ય નથી સંધ્યામાં પ્રાણાયામ, ગાયત્રીજપ ને અર્ધપ્રદાન એ બહુ અગત્યના અંગો છે, છતાં પણ પ્રમાદી

દ્વિજે વાસ્તવિકરીત પ્રાણુયામ કર્યા સાવધાનતા સેવતા નથી એ ધણુજ અનુચિત કરે છે પ્રાણુયામના સાલ ભગવાન મનુ મનુસ્મૃતિના ૭૩ અધ્યાયના નીચેના શ્લોકોમા નીચે પ્રમાણે દર્શાવે છે —

“પ્રાણાયામા બ્રાહ્મણસ્ય ત્રયોઽપિ વિધિવત્કૃતાઃ ।

વ્યાહતિપ્રણવૈર્યુક્તા વિજ્ઞેયં પરમં તપઃ ॥ ૭૦ ॥

દહન્તે ધ્યાયમાનાનાં ધાતુનાં ઠિ યથા મલાઃ ।

તથેન્દ્રિયાણાં દહન્તે દોષાઃ પ્રાણસ્ય નિગ્રહાત્ ॥૭૧॥”

સાવાર્થ:—સાત વ્યાહતિ ન્શ પ્રણવ, ગાયત્રી ને ગાયત્રીનુ સ્થિર એ મત્રવડે તથા પૂરક, કુલક ને રેચક એ વિધિવડે કરેલા ત્રણ પ્રાણુયામો પણ વ્યાહતિઓનુ શ્રેષ્ઠ તપ બળુવુ જેમ સુવર્ણ આદિ ધાતુઓને માટીની કુલડીમા નાખી અગ્નિવડે તેમને તપાવી તેમનો રસ કરવાથી તેઓમા જે મલરૂપ દ્રવ્યો રહ્યા હોય છે તે બળી જાય છે તેમ પ્રાણુયામવડે પ્રાણુનો નિરોધ કરવાથી મનના રાગદ્વેષાદિ તથા નેત્રાદિ ઇન્દ્રિયાના વિષયોભણી દોડવુ આદિ દોષો નાશ પામી જાય છે

મન ને ઇન્દ્રિયોના નિષિદ્ધ વેગો પ્રાણુયામના અભ્યાસથી રોકાય છે, તેથી શરીર નીરોગ રહે છે, ન જઠરાગ્નિની દીપ્તિ થાય છે, તથા મનના રાજસતામસ સ્વભાવો દૂર થઇ તેની ધારણા કરવા-ગોચર સ્થિતિ થાય છે

બહારના વાયુને બેમાના કોઇ પણ એક નાસાપુટદ્વારા હૃદય-ભણી ખેંચવો તે પૂરક, પૂરેલા વાયુને હૃદયમા યથાસક્તિ વા ત્રણ મત્રો મનમા ભણુતાસુધી રોકવો તે કુલક, ને પછી તે વાયુને ખીરે

પ્રજ્ઞા પ્રકારના અધિકારી માટે સંધ્યાના મંત્રોના અર્થોદિનું નિરૂપણ ૨૯

ધીરે કોઈ પણ બીજા નાસાપુટદ્વારા બહાર કાઢવો તે રચક કહેવાય છે. પ્રાણાયામનું વિશેષ નિરૂપણ પોતપોતાના વેદનું આદ્યનિકપ્રકાશ વાચવાથી જોવામાં આવશે જેમને તેથી પણ વિશેષ જાણવાની ઇચ્છા થાય તેમણે યોગકૌસ્તુભમાં પ્રાણાયામનામની પ્રભા જોવી.

પ્રત્યેક દિવસપુત્રને ઉપનયન થાય કે તુરતજ ગાયત્રીમંત્ર અર્થ-સહિત શીખવવાની જોટલી અગત્ય છે તેટલીજ અગત્ય તેને વિધિવત્ પ્રાણાયામ જ્ઞાના શીખવવાની પણ છે કિંતુ વર્તમાનમાં તો મોટે ભાગે માન્યપો પુત્રને માટે કન્યા શોધવાની તથા તેને જેમ બને તેમ વેલાસર પગલાવી ગૃહસ્થ બનાવી દેવાની જોટલી ચિંતા રાખે છે તેના એક આનાજોટલી ચિંતા પણ તેના અબ્યુદય કે નિશ્ચેયસ થાય એવા ધર્મપાલનમાટે રાખતા નથી, એ જોઈ સહુદય દિવસેના અત્યંત એક ઉપદેશ છે.

પણ પ્રાણાયામ થઈ રહ્યા પછી મધ્યાનો સંકલ્પ કરવામાં આવે તો તેમાં ફેશ તથા કાલના ઉચ્ચાગ્રણસાથે સંગ્રહિત પાપોની તથા પ્રમાદથી થયેલા ક્રુદ્ધ પાપોની નિર્ગતિમાટે હું અમુક કાલની સંધ્યા કરીશ એવો નિશ્ચય ફર્સાવેલો હોય છે.

સાકાર વસ્તુને અવગણી આપનાર તથા જેના સદ્ભાવવડે વસ્તુ ઓની પગપગની પૂર્વપતિમ આદિ દિગ્ગાઓનો નિર્ણય થાય છે તે દેશ કહેવાય છે મકલ્પમાના અવગણવડે દેશનું ઉચ્ચારણ કર્યું છે એમ સમજવું.

જેના સદ્ભાવવડે વસ્તુઓના પદ તથા અપરનો નિર્ણય કરાય છે એવી જો કાલની પગપરા તે કાલ કહેવાય છે સંકલ્પમાંના અથ શબ્દવડે કાલનું સંક્ષેપમાં ઉચ્ચારણ કરીને પછી તેના વિસ્તારરૂપે આસાદિના નામોનો ઉચ્ચાર કરવામાં આવે છે.

દેશ તથા કાલ એ બંને પ્રજ્ઞના વિવર્તરૂપ હોવાથી મિથ્યા છે, ને તેના અધિગ્રાનરૂપ બ્રહ્મ સત્ય છે અધિગ્રાનથી વિપરીતસ્વભાવવાળું અન્યથાસ્વરૂપ વિવર્ત કહેવાય છે કપિનનો આધાર હોય ને અધિગ્રાન કહેવાય છે બ્રહ્મરૂપ અધિગ્રાનથી દેશકાલ વિપરીતસ્વભાવવાળા તથા અન્ય પ્રકારના સ્વરૂપવાળા છે તેથી તે બ્રહ્મમા વિવર્તરૂપે રહેલા છે જેમ દોરડીમા કટપાપેલો સર્પ દોરડીથી ભિન્ન નથી તેમ બ્રહ્મમા કટપાપેલા દેશકાલ બ્રહ્મથી ભિન્ન નથી એમ મકરૂપ કરનાર મુમુક્ષુએ વિચારવું વળી માસ, પક્ષ, તિથિ તથા વાર આદિના નામો પણ ક્રમાત્ કરે છે નથી આ વિશ્વમા અર્વ પદાર્થો વિનાશી છે, તથા વાર, તિથિ, પક્ષ ને માસના જવાથી પોતે ઉત્તરોત્તર મૃત્યુની મમીપ જતો જાય છે તેનું સ્મરણ રાખી જ્ઞાતવ્યને જાણવામાટે તેણે વૃણીજ જગૃતિ સેવવી જોઈએ

ધર્મિયોનો તથા અત કરણનો નિષિદ્ધ વિષયોસાથે તથા મર્યાદાથી વિશેષ વ્યાવહારિક વસ્તુઓસાથે જે મમદા થાય છે તથા નિત્યપ્રતિ પ્રમાદથી જે શુદ્ધ જતુઓની હિસા થાય છે તે દોષની તથા બીજા પાપસરકારોની નિગતિમાટે ત્રિકાલ સધ્યા-પરમાત્માનું યથાર્થ ધ્યાન-કરવામા આવે જે મુમુક્ષુએ સાધવાનું તેની જેમ બંને તેમ પાપથી મોકળા રહેવું, ને જે અનિવાર્ય સ્વરૂપ પાપ થાય તેની નિગતિમાટે ત્રિકાલ સધ્યા કરવી સધ્યા એકાગ્રચિત્તથી કરવી, ભટકતે મને ન કરવી ચિંતા તથા બીજા વિચારોથી પોતાના મનને મોકળું કરી ત્વે એકાગ્રતાપૂર્વક સધ્યામા પ્રવૃત્તિ કરવાની / એમ મધ્યા કરનારને તેણે કરેલો સકરૂપ મુચવે છે

નવા પગરખા પહેરી દેવદર્શને જનાર કોઈ મનુષ્યે જેમ અર્ધા પોતાના દેવની ને અર્ધા પોતાના નવા ડાઘની મૃતિ કરી તેમ અધુ

ત્રણ પ્રકારના અધિકારી માટે સંધ્યાના મંત્રોના અર્થોદિનું નિરૂપણ ૩૧

પરમાત્માનુ ધ્યાન ને અર્ધુ વ્યવહારનુ ધ્યાન સધ્યાકાલે સધ્યા કરનાર દ્વિજે ખનને પ્રયત્ને ન થવા દેવુ કોઈ મનુષ્ય નવા પગરખા પહેરી કોઈ દેવલમા દેવના દર્શન કરવા ગયો હતો ન્યા જઈ તેણે તે દેવની સ્તુતિ કરવા માડી તેમાનુ એક ચરણુ તે દેવભણી જોઈને બોલતો હતો, ને રખેને કોઈ મારા નવા પગરખા ન લઈ જાય એવા ભયથી અન્ય ચરણુ તે નવા પગરખાભણી દ્રષ્ટિ કરીને બોલતો હતો, તે આવી રીતે—દેવભણી જોઈને—ત્વમેવ માતા ચ તમેજ મારી માતારૂપ છો, અને પોતાના પગરખાભણી જોઈને—પિતા ત્વમેવ તમેજ મારા પિતા છો, દેવભણી જોઈને—ત્વમેવ બુદ્ધ તમેજ મારા બુદ્ધ છો, અને પગરખાભણી જોઈને—સત્તા ત્વમેવ તમેજ મારા મિત્ર છો, દેવભણી જોઈને—ત્વમેવ વિદ્યા તમેજ મારી વિદ્યા છો, પુન પગરખાભણી જોઈને—દ્રવિણ ત્વમેવ તમેજ મારુદ્રવ્ય છો, પુન દેવભણી જોઈને—ત્વમેવ સર્વ તમેજ માર સર્વ છો, અને પગરખાભણી જોઈને—મમ દેવદેવ હે માગ દેવના દેવ !

આમ ભટકતે મને દેવનુતિ જગવાથી જેમ ચિત્તની યોગ્યતા વધી શકે નહિ તેમ જેઓ ભટકતે મને સધ્યા કરે છે તેમના ચિત્તોની યોગ્યતા પણ વધી શકતી નથી

સકલ્પ કરી સાવધાન થઈને કાર્મમા જોડાવાથી મનુષ્યનુ અત-કુણુ તથા ઇદ્રિયા તે કાર્યમા વિશેષ એગ્રયતાપૂર્વક જોડાય છે, અને તેમના તે કાર્યથી ભિન્ન પ્રવૃત્તિ તથા મૂઢતા મમયને માટે દૂર થાય છે પછી અને હાથ જોડી ગાંધી મૂર્યમડવમા ઉપાધિના નિર્મલપણાથી રૂપજ પ્રતીત થતી ચિત્તિશક્તિનુ, પોતાના ઉપર અનુગ્રહ કરવા-

માટે આવાહન કરવામા આવે ઊ + પછી પોતાના અત કરણી
ગાયતામા પધારો કરવા માર્ગન ડગવામા આવે છે * એ માર્ગન

+ ૐ ગાયત્રીં ત્ર્યક્ષરાં વલ્લા માલમૃત્રમ્મહલ્લમ્ ।

રક્તવસ્ત્રા ચતુર્વક્ત્રા, હમવાત્નમન્થિતામ ॥ ૧ ॥

બ્રહ્માર્ણીં બ્રહ્મદેવત્યા, બ્રહ્મલોકનિવામિનીમ્ ।

આવાહયામ્યહ દેવીમાયનિ સૂર્યમહલા ॥ - ॥

આગચ્છ વરદે દેવિ, ત્ર્યક્ષરં બ્રહ્મવાર્ત્તિનિ ।

ગાયત્રિ છદ્મા માતરં બ્રહ્મયાનિ નમાઽમ્નુ ત ॥ - ॥

આવાર્થ — ગાયત્રી-પોતાનું રમરણુ ડગનારનું બેદર્શનરૂપ
પાપથી રક્ષણુ કરનારી, ગાયત્રી એવા ત્રણુ અક્ષરના નામવાળી,
સર્વદા સૌંદર્યરૂપ કિશોરાવસ્થાવાળી હોવાથી માતા, રક્તરૂપ એટલે
જાન, મૃત એટલે દુઃખ, તે કમનું એટલે ત્રિયા એ ત્રણુ શક્તિઓ
જમા પ્રતીત થાય છે એવી, ગરૂરૂપ આન્ પ્રાણથી ઢકા લી, અ ઉ
મ ન અમાત્રરૂપ ચાર મુખવાળા પ્રાણરૂપ વાતનઉપર ચારી રીતે
ગ્રિહિત થોલી, ૧ બ્રહ્મામા અગ્નિરૂપે દીર્ઘકાલ પ્રતીત થનારી, બ્રહ્મામા
ચિદ્રૂપે દીર્ઘકાલ પ્રતીત થનારી બ્રહ્મલોકમા અપષ્ટરૂપે અભિવ્યક્ત
થનારી, જાણે સૂર્યમહલમાથ આવતી હોય એમ પ્રતીત થનારી, આ
ચિતિશક્તિનું તે વ્યાપક હોવાથી તે ઉપચારથી આવાહન કરુ છું ૨
હે મોક્ષરૂપ વર આપનાર ! હે ત્ર્યક્ષપ્રકાશરૂપ ! હે ત્રણુ અક્ષરવાળા !
હે તત્ત્વવેત્તાઓમા રહી બ્રહ્મનું નિરૂપણુ ડગનાર ! પધારો-મારા અત-
કરણુમા નિરાવરણુ થઈ પ્રતીત થઓ હે ગાયત્રિ ! હે વેદોની ઉત્પત્તિના
સ્થાનરૂપ ! હે પ્રકૃતિના આશ્રયરૂપ ! તમને અબેદલાવે મારુ નમન હો ૩
* ૐ આપો હિ જ્ઞા મયો મુવસ્ત્વા ન ઝર્જેદધાતન મહરણાય વચ્ચસે ॥૧૧

ત્રણ પ્રકારના અધિકારીમાટે સંધ્યાના મંત્રોના અર્થોદિનુ નિરૂપણ ૩૩

વડે મલ, વિશેષ ને આવરણને દૂર કરવા પ્રયત્ન થાય છે પાપ-સરકારો જે દુષ્ટવિચારોના તથા દુષ્ટપ્રવૃત્તિના હેતુ છે તે મલ કહેવાય છે, ચિત્તની ચચલતાના હેતુભૂત સરકારો વિશેષ કહેવાય છે, અને સ્વરૂપને આગ્રહન કરનાર દોષ આવરણ કહેવાય છે લૌકિકવૈદિકકર્મ નિષ્કામબુદ્ધિવડે કરવાથી તે નિષ્કામકર્મ કરનાર દ્વિજના અત કરણ-માના પાપસરકારો બલહીન થઇ જાય છે, પરમાત્મધ્યાન કરવાથી અત કરણમાનો તમોગુણ તથા રજોગુણ દૂર થવાથી અત કરણમાનો લયદોષ તથા ચાચલ્યદોષ દૂર થઇ જાય છે, અને અતરાત્રમાથી અભિન્ન પ્રહનતત્વનો મશયવિપર્યયરહિત અપરોક્ષ અનુનય થવાથી

ॐ યો વ શિવતમો રસસ્તસ્ય માજયતેહ ન ઉશતીરિવ માતર ॥ ૨ ॥

ॐ તસ્મા અરદ્ધમામ વો-યસ્ય ક્ષયાય જિન્વથ આપો જનયથા ચ ન ॥ ૩ ॥

ભાવાર્થ:-હે જલોપહિતચેતન ! વિશ્વમાના સર્વ પ્રાણીઓને નિરુપાધિક નિરવધિ સુખ આપનાર થાઓ તે જલોપહિતચેતન અમને ભોક્તાના વાસ્તવિકરૂપે સ્થિત કરો વળી તે અમને પ્રભના સાક્ષાત્કારમાટે સમર્થ કરો ૧ હે જલોપહિતચેતન ! જે તમારો અત્યત કલ્યાણરૂપ સ્વભાવ છે તે સ્વભાવના અમને અહિ-આ જન-મમા-અભેદભાવરૂપ ભાગવાળા કરો જેમ મા દીકરાનું કલ્યાણ ઇચ્છતી છતી તેમને દૂધ આદિ રસથી તૃપ્ત કરે છે તેમ હે જલોપહિતચેતન ! જમે અમને પરમાનન્દનો અનુભવ કરાવી તૃપ્ત કરો ૨ હે જલોપહિતચેતન ! જે અજ્ઞાનના નાશમાટે તમે જ્ઞાનનિષ્ઠાને પ્રુષ્ટ કરો છો તે જ્ઞાનનિષ્ઠામાટે અમે તમને શુદ્ધભાવથી પ્રાપ્ત થઇએ છીએ વળી હે જલોપહિતચેતન ! તમે અમને પ્રભનિષ્ઠા ઉત્પન્ન કરવામાં સમર્થ કરો ૩

અન ઠગ્ગુમાળે આઠગ્ગુરોપ દુઃખ થતી જાય છે. યથારાકિત નિઃક્રમ કર્મ તથા પરમાત્મધ્યાન કર્યા છતાં ચિત્તમા કાષ્ઠા મન તથા વિક્ષેપ દોષ રહેલ હોય તો તે સર્વથા દુર કરવામાટે નિત્ય અધ્યાકાષે માર્ગન કરવામા આવે. જે ભરમાદિનક માજ્ઞાતી જેમ ધાતુપાત્રો શુદ્ધ થાય છે તેમ માર્ગના મનથી માર્ગન કરનાર દિગ્ગજુ અતઃકણ્ણુ શુદ્ધ થાય છે. પછી ગાત્રીના વિવર્તરૂપે પ્રતીત થતા આ સર્વ નામરૂપાત્મક પ્રપચ નો સાક્ષીમા બાધ કરવાની ભાવનાપૂર્વક સંત્રાયમન કરવામા આવે છે. બેદપ્રતીતિ દુઃખમના છે એમ ક્રિતીયદ્વે મય મન્વતિ (દૂંતર્દશનથી નિશ્ચય ભય થાય છે) પત્યાદિ યુતિઓ કહે છે. સ્વપ્નમા પ્રતીત થો વાવ વસ્તુતાએ મિથ્યા છતાં પણ જ્ઞેનારને

જે તર્કશ્ચ ગાં મન્યુષ્ય મન્યુપતયશ્ચ મન્યુકૃતમ્ય પાપમંગ રક્ષતામ, જન્મ્યા પાપમર્મમ, મનસા વાચા જ્ઞનામ્યામ્, પદ્મ્યસુત્તેણ શિશ્વા, રાત્રિન્ત્રા, યતુ, ગતકિંચ દુષ્ટિ મયિ, इदमह माममृतयोनी, सूर्य ज्योतिर्निष जुष्टेनि रमता ॥

ભાવાર્થ—સૂર્ય, શકર અને જ્ઞાનયત્રનું ન્દાણ કરનારી દેવી-સપતિજો. બેન્દર્શનવડે થયેલા પાપોથી મારું ન્દાણ કરો. મેં અજ્ઞાનરૂપ રાત્રિમા મનથી, વાણીથી બે હાથથી, બે પગથી, પેટથી ને ઉપરથી જે અકર્તવ્યના અનુદાનરૂપ પાપ કર્યું હોય તે પાપ સર્વ અજ્ઞાતી છવોતી રાત્રિરૂપ બ્રહ્મ દૂર કરો. વળી મારા અતઃકરણમાં જે વિષયસાસનારૂપ બીજી પાપ હોય તે આ પાપને તથા દેહાદિમા દુઃખજ્ઞાતી બુદ્ધિને અમરપણના હેતુરૂપ સ્વયંપ્રકાશ સાક્ષીમાં હું બાધ પમાડું છું. આ સર્વ આતરબાહ્યપ્રપચ તેમા સારી રીતે બાધ પામેલો થાઓ.

ત્રય પ્રકારના અધિકારી માટે સંધ્યાના મંત્રોના અર્થોદિતુ નિરૂપણ. ૩૫

તે કાલે ભય ઉપજાવે છે તમ જાત્રાત્મા પ્રતીત થતું દૈત વસ્તુતાએ મિથ્યા ન્તા પણ દૈતદ્રષ્ટાને ભય ઉપજાવે છે માટે પરમાત્માની નિત્યપ્રાપ્તિ તથા દુષ્કર્મની ઐકાતિક ને આત્યતિક નિવૃત્તિ દ્રષ્ટનાર મુમુક્ષુએ સદ્ગુરુ તથા સત્શાસ્ત્રના ઉપદેશથી ને પોતાના પુરુષ-પ્રયત્નથી તે દૈતનો અપરોક્ષ મિથ્યા નિશ્ચય કરવો જોઈએ મનાયમન-પથી કુશલ+ એ મનથી અવમર્ષણ કરવામા આવે છે અવમર્ષણવડે આત્મા । પવિત્રતમ ને નિરૂપ સભાવ સ્મરણ કરી અનાવડે ઉપજોની અત કરણ, ઇદ્રિયો ને શરીરની આથે અંડપણાની જ્ઞાનિથી જે પાપો થયા હોય તમને દૂર કરવાના છે સાધકે કર્તાભોક્તારૂપ સમાગિભાવનું રાતે રાતે વિન્નમરણ કરી પોતાના અકર્તાભોક્તા-ભાવરૂપ અસમારિભાવનો અંડપણ અનુભવ કરી જ્ઞાત્ર થયાનું છે અવમર્ષણ કર્યા પછી આયમન લઈ પ્રણવ, ત્રણ વ્યાહતિ ને ગાયત્રી-વડે શ્રીમૂર્તિ ત્રણ અર્ધ આપવાના છે અર્ધ આપનાવેલા પોતાના વ્યહિઅવિદ્યાપહિત ચેતનનો સૂર્યમંડોપહિત ચેતનસાથે અભેદ સભારવાનો છે ત્રણ અર્ધના પ્રાપ્તવડે એ અભેભાવ સુદૃઢ કરવાનું

+૩૦ દ્રુપદાદિવ મુમુચાન : સ્વિત્ર સ્નાતા રુલાદિવ । પ્રત પવિત્રેણ-
વાજ્યમાપ શુન્વન્તુ મેનસ ॥

ભાવાર્થ—પગમા પહેરેથી પાદુકાથી ટોચથેલો મનુષ્ય જેમ પાદુકાના દોપથી મોડજો થાય છે, અને પરમેવાવાળો મનુષ્ય જેમ સ્નાન કરવારડે મેનથી મોડજો થાય છે, તથા પવિત્ર જીનતા ગ છા-વડે ગાળવાથી જેમ ઘી પવિત્ર (મેલ તથા જંતુઓથી રહિત) થાય છે, તેમ હે જલોપહિતચેતન! મને નિર્લેપગભાવના દૃઢ આધ-વડે પાપથી પવિત્ર (રહિત) કરો

સૂચન છે સૂર્યમણ્ડોપદિતયેતનો ને પોતાનો સર્વદા અભેદ છે એ વાત સાધકે અર્ધપ્રદાનવેલા ઉચ્ચારવામા આવતા ગાયત્રીમંત્રના અર્થરૂપે રમરણુમા રાખી આવરયક છે અર્ધપ્રદાનપદ્ધતી ૐ અમાવાદિત્યો મહા (આ સૂર્ય બ્રહ્માના વિવર્તરૂપ હોવાથી બ્રહ્મ છે) એ મંત્રથી આસનને પ્રદક્ષિણા કરીને અથવા જમણા હાથમા જલ લઇ બેઠા બેઠા પ્રદક્ષિણાની રીતે પોતાનો જમણો હાથ ફેરવી તે જલ છાટવું પદ્ધતી આચમન લઇ એક પ્રાણાયામ કરવો પછી શ્રીસૂર્યનું ઉપસ્થાન ઉદ્વય+ ધલાદિ ચાર મંત્રોથી કરવું સૂર્યનું ઉપસ્થાન કરવું એટલે

+ ૐ ઉદ્વય તમસસ્પરિ સ્વ પદ્યન્ત ઉત્તરમ્ ।

ઐવ દેવના સૂર્યમગ્નમ્ જ્યેતિસ્ત્મનમ્ ॥ ૧ ॥

ૐ ઉદુલ્ય જાતવેદસ દેવ વહન્તિ કેતવ ।

દશ્યે ત્રિશ્રાય સૂર્યમ્ ॥ ૨ ॥

ૐ ચિત્ર દેવાનામુદગાદનીક ચક્ષુર્મિત્રસ્ય વસ્ત્યાન્યાગ્ને ।

આપ્રા યાવાપૃથિવી અન્તરિક્ષ સૂર્ય આત્મા જગતસ્તરયુષશ્ચ ॥ ૩ ॥

ૐ તચ્ચુર્દેવહિત પુરસ્તાચ્ચુકમુચ્ચરત્ પર્યેમ શરદ શન જીવેમ શરદ શન શૃણુગમ શરદ શન પ્રબ્રવામ શરદ શનમદીના સ્યામ શરદ શત મૂયશ્ચ શરદ શતાત્ ॥ ૪ ॥

ભાવાર્થ:—સદ્યુરુદેવવડે રક્ષાયેલા અને અનના આધારભૂત બ્રહ્મને સર્વમણ્ડીથી અનુભવતા અમે સ્વયંપ્રકાશ, શ્રેષ્ઠ ને વિશ્વના વિવર્તઉપાદાનકારણરૂપ બ્રહ્મને અભેદભાવે પામીએ છીએ ૧ તે જ્ઞાન-સ્વરૂપ તથા સ્વયંપ્રકાશને વિશ્વના વિવર્તઉપાદાનકારણરૂપ બ્રહ્મને જીવોના મનોની વૃત્તિઓ જગતના પ્રકાશમાટે પોતામા ધારણ કરે છે, તે બ્રહ્મને અમે અભેદભાવે પામીએ છીએ ૨ આ બ્રહ્મ જે દેવોના

ત્રણ પ્રકારના અધિકારીભાટે સંધ્યાના મંત્રોના અર્થાદિનું નિરૂપણ ૩૭

શ્રીસૂર્યના અધિધાનરૂપ જે બ્રહ્મ છે તે બ્રહ્મ ! ચિત્તવૃત્તિવડે અનુસંધાન કરવું ઉપસ્થાન થઇ રહ્યા પછી ઊભા ઊભા બ્રહ્મસ્વરૂપમા મન જોડી વાણીવડે ગાયત્રીમંત્રનો જપ યથાશક્તિ કરવો. જપ કરતીવેલા ઉઘ ને ખીઝ વિચારોથી દ્વિજે પોતાના મનને મોકળું રાખવું જપાતે ઉત્તમે* એ મંત્રથી ગાયત્રીનું વિસર્જન કરવું પછી શ્રીસદ્ગુરુ આદિને નમસ્કાર કરીને એ આચમન લઇ સંધ્યાવદનની સમાપ્તિ કરવી

અગ્રેસરરૂપ તથા સૂર્ય ચંદ્ર ને અગ્નિને પ્રકાશનાર છે તે વ્યવહારમા વિચિત્રરૂપે પ્રતીત થાય છે જગમ અો સ્થાવરના આત્મરૂપ આ બ્રહ્મ સ્વર્ગ, પૃથ્વી ને અતરિક્ષને પોતાના સત્તાદિ સ્વભાવથી પૂર્ણ કરે છે, તે બ્રહ્મને અમે અભેદભાવે પામીએ છીએ ૩ સર્વને પ્રકાશનાર, દેવાદિના હિતરૂપ, અત્યંતશુદ્ધ, સર્વની આગળ વિવિધરૂપે પ્રતીત થતું જે આ બ્રહ્મ છે તે બ્રહ્મનું ચિત્તવૃત્તિવડે અનુસંધાન કરવાથી અમે સો વર્ષ જોધએ-દષ્ટિના દ્રષ્ટારૂપે રહીએ, સો વર્ષ જીવીએ-આયુષના આયુષનો અનુભવ કરીએ, સો વર્ષ સાબળીએ-શ્રાત્રના શ્રાત્રરૂપે રહીએ, સો વર્ષ બોલીએ-વાણીની વાણીરૂપે સ્થિતિ કરીએ, સો વર્ષ દીનતારહિત (મહાશ્રીમત) રહીએ, અને પ્રારબ્ધમા હોય તો મો વર્ષથી વિશેષ પણ ઉપર કહેલો અનુભવ કરીએ ૪

* ૐ ઉત્તમે ચિત્તરે જાતા, મૂમ્યા, પર્વતમૂર્ધનિ ।

બ્રાહ્મણેમ્યોડમ્યુત્જ્ઞાતા, ગચ્છ દેવિ યયાનુલભ્ ॥

ભાવાર્થ—તમે આ વિશ્વમા સત્ત્વગુણના અતિશ્રેષ્ઠ ભાગમા આવિર્ભવ પામેલા ને મુમુક્ષુઓથી સારી રીતે અનુદા પામેલા છો હે સ્વયંપ્રકાશરૂપે ! તમે હવે યથાસુખે મુમુક્ષુઓનો અનુગ્રહ કરવા પધારો.

દ્વિજને સધ્યાવદન કરવાની શાસ્ત્રાજ્ઞા.

કોઇ પણ બ્રાહ્મણે ઉપનીત ધારણ કર્યા પછી સધ્યાવદન કરવામા લેશ પણ પ્રમાદ કે આશય ગમવા નહિ બ્રાહ્મણે નિત્યપ્રતિ સધ્યાવદન કરવું એમ “ અત્ત મધ્યામુષર્ગીત ” (બ્રાહ્મણે નિત્યત્રેત સધ્યાવદન કરવું) એ વચનથી વેદભગવાને આ-ા કરી છે શ્રીષડ્વિંશ-બ્રાહ્મણની “ તસ્માદ્ વાદ્વળોડ્દાગવગ્ચ યોગે સધ્યામુ નીત ॥ ” (સધ્યાપાનના નહિ કરવાથી પાપના ભાગી થવાય છે માટે બ્રાહ્મણે દિનગના અને રાત્રિના સધિ-મયમા સધ્યોપાસના કરવી) એ શ્રુતિ પણુ બ્રાહ્મણોને નિત્ય મધ્યાવદન કરવાની આજ્ઞા કરે છે જે દ્વિજ અત્રદ્વા આજ્ઞાસ કે પ્રમાદને વરા થઇને મધ્યાવદનાદિ વૈદિકકર્મ કરતો નથી તે પાપનો ભાગી થાય છે એમ “ અકૃત્વા વૈદિક નિત્ય પ્રત્યવાથી મવેન્નર ॥ ” (દ્વિજ સધ્યાવદનાદિ વૈદિક નિત્યકર્મ નહિ કરવાથી પાપનો ભાગી થાય છે) આ વેદવચન પોકારીને કહે છે માટે પ્રતેક બ્રાહ્મણે ત્રદ્વા ને સાધનાતાથી હિતસાદ્પૂર્વક નિત્ય ત્રિકાલ સધ્યાવદન કરવું જોઇએ

નીચેના ગૃહ્યતિવચનો પણુ બ્રાહ્મણે અવશ્ય નિત્ય મધ્યોપાસના કરવી જોઇએ એમ ઉપદેશ કરે છે —

“ન તિષ્ઠતિ તુ યઃ પૂર્વી, નોપાસ્તે યશ્ચ પશ્ચિમમ્ ।

સ શૂદ્રવદ્ બહિષ્કાર્યઃ, સર્વસ્માદ્ દ્વિજકર્મણઃ ॥ ૧ ॥

एकाहं जपहीनस्तु, संध्नाहीनो दिनत्रयम् ।

द्वादशाहमनग्निश्च, शूद्र एव न संशयः ॥ २ ॥

तस्मान्न लंघयेत्संध्यां, सायंप्रातः समाहितः ।

હલ્લંઘયતિ યો મોહાત્, સ યાતિ નરકં ધ્રુવમ્ ॥ ૩ ॥
 સંધ્યા યેન ન વિજ્ઞાતા, સંધ્યા યેનાનુપાસિતા ।
 જીવમાનો ભવેચ્છૂદ્રો, મૃતઃ શ્વા ચાભિજાયતે ॥ ૪ ॥
 સંધ્યાહીનોઽશુચિર્નિત્યમનર્હઃ સર્વકર્મસુ ।
 યદન્યત્કુરુતે કર્મ, ન તસ્ય ફલભાગ્ ભવેત્ ॥ ૫ ॥
 સંધ્યાસ્નાનં સજન વિપઃ, સસાહાચ્છૂદ્રતાં વ્રજેત્ ।
 તસ્માત્સંધ્યાં ચ સ્નાનં ચ, સૂતકેઽપિ ન સંસજેત્ ॥ ૬ ॥
 તસ્માન્નિત્યં પ્રકર્તવ્યં, સંધ્યોપાસનમૂત્તમમ્ ।
 તદભાવેઽન્યકર્માદાવધિકારી ભવેન્ન હિ ॥ ૭ ॥
 દિવા વા યદિ વા રાત્રૌ, યદજ્ઞાનકૃતં ભવેત્ ।
 ત્રિકાલસંધ્યાકરણાત્, તત્સર્વં હિ પ્રણયતિ ॥ ૮ ॥
 એતત્સંધ્યાત્રયં પ્રોક્તં, બ્રાહ્મણ્યં યત્ર તિષ્ઠતિ ।
 યસ્ય નાસ્ત્યાદરસ્તત્ર, ન સ બ્રાહ્મણ ઉચ્યતે ॥ ૯ ॥”

ભાવાર્થ.—જે દિવ્ય પ્રાત કાલની સંધ્યા કરતો નથી, અને સાયકાલની સંધ્યા પણ કરતો નથી તેને શૂદ્રના જેવો ગણી દિવ્યોનાં સર્વ કર્મોથી દૂર કરી શાંતિપ્રહાર મૂકવો ૧ જે દિવ્ય એક દિવસ જ પરહિત છે, પણ દિવસપર્યંત સંધ્યારહિત છે, અને બાર દિવસ પર્યંત અગ્નિમા હોમ કર્યા વિનાનો છે તે શૂદ્રજ છે એમા સશય નથી ૨ સંધ્યા નહિ કરવાથી દિવ્ય શૂદ્રભાવને પામે છે માટે દિવ્યે કદીપણ સંધ્યાનુ ઉલ્લંઘન નહિ કરતા સાયકાલે તથા પ્રાત કાલે સાવધાન થઇને સંધ્યાવંદન કરવું જે દિવ્ય કર્તવ્યનુ વિરમરણ

કરી સધ્યાનો પરિત્યાગ કરે છે તે દિવ્જ નિશ્ચય નરકને પામે છે
 ૩ જે દિવ્જે સધ્યા જાણી નથી, અને સધ્યોપાસના કરી નથી
 તે દિવ્જને જીવતા શ્દ્ર જાણવો, અને મુઆ પછી તે જ્વાન થાય છે
 ૪ જે દિવ્જ સધ્યા કરતો નથી તે નિત્ય અપવિત્ર ને સર્વ શ્રૌત
 સ્માર્તકર્મમા અનધિકારી છે, અને ખીજી જે ધર્મસખધિ કર્મ તે કરે
 છે તેનુ ફલ તેને મળતું નથી ૫ સ્નાન અને સધ્યાનો ત્યાગ
 કરવાથી દિવ્જ સાત દિવસમા શ્દ્રભાવને પામે છે તેથી કોઇ પણ
 દિવ્જે સૂનકમા પણ સ્નાન અને સધ્યાનો ત્યાગ ન કરવો ૬
 “ સધ્યા નહિ કરનાર મુઆ પછી જ્વાન થાય છે ” ઇત્યાદિ
 વચનોમા સધ્યા ન કરવાથી દિવ્જને પાપની પ્રાપ્તિ કહી છે, તે
 પાપથી બચવામાટે દિવ્જે ઉત્તમ સધ્યોપાસન નિત્ય કરવુ તે કયા
 વિના દિવ્જ અન્ય શ્રૌતસ્માર્તકર્મમા અધિકારી થતો નથી ૭ દિવસ-
 મા અથવા રાત્રિમા અજ્ઞજીવતા જે પાપ થયુ હોય તે સર્વ પાપ
 ત્રણ કાલ સધ્યાવદન કરવાથી સારી રીતે નાશ પામે છે ૮
 જેમા બ્રાહ્મણપણુ રહ્યુ છે એવી આ ગણુ સધ્યા મે (કાત્યાયન-
 મુનિએ) કહી જેને તે સધ્યામા આદર નથી તે બ્રાહ્મણ કહેવાય
 નહિ ૯

સંધ્યાવંદનસંબંધિ કેટલીક સૂચના.

પ્રત્યેક બ્રાહ્મણે સધ્યોપાસનાના મત્રોનો શુદ્ધ ઉચ્ચાર તથા
 અર્થ શીખી નિત્ય પ્રેમપૂર્વક સધ્યોપાસના કરવી જોઇએ. પ્રમાદથી
 અશુદ્ધ ઉચ્ચાર કરવા એ યોગ્ય નથી, તેમજ અર્થ જાણ્યા વિના
 કરેલી સધ્યા પણ બહુ ઉપકારક થતી નથી સધ્યાવદનમાની પ્રત્યેક
 ક્રિયા પણ રહસ્ય સમજી યથાવિધિ કરવી જોઇએ મનુષ્યે ધર્મસખધિ
 કોઇ પણ ક્રિયા માયાઉપરથી વેઠ જિતારવાની પેઠે નહિ કરતા બ્રહ્મા,

બકિત, સાવધાનતા ને ધૈર્યથી કરવી જોઇએ કેટલાક આગસુ
ખાદાણો નિર્રથક પ્રસંગોમા ધણો સમય ગાળે છે, પણ તેમને
સધ્યા શીખવાનો કે તે કરવાનો સમય મળતો નથી એ બહુ ખેદની
વાર્તા છે નિષ્કામશુદ્ધિથી સ્વધર્મપાલન ન થઇ શકે તેમણે
આરોગ્ય, ધન કે અન્ય નિર્દોષ પદાર્થની કામના રાખીને પણ સ્વધર્મનું
પાલન કરવું ઉચિત છે દ્રવ્યાદિની લાલસાને વા નારિતકતાને વશ
થઇ સ્વધર્મને ત્યાગ કરવાનું ફક્ત સારુ નથી એમ શિષ્ટો ને યાચો
કહે છે માટે પ્રત્યેક દિને સ્વધર્મપાલન કરવામાં સદાગ્રહ સેવવો
જોઇએ જેનાથી વિરનારથી સંધ્યાવદન ન થઇ શકે તેણે લલુસધ્યા
કરવી જોઇએ જે પ્રમાદી ખાદાણથી એમ પણ ન બની શકે તેણે
શુદ્ધ ઉચ્ચારથી ગાયત્રીની ત્રણ માલાનો જપ નિત્ય અવશ્ય
કરવો જોઇએ

હાલના કર્મબ્રજ ને ધનધાન્યાદિથી દુખી ખાદાણોએ પોતાના
પૂર્વજોની સુખમય ને સામર્થ્યવાળી સ્થિતિનો વિચાર કરી, તથા વર્તમાન-
મા અઢાસાવધાનતાથી સ્વધર્મપાલન કરનારની ઇચ્છવાયોગ્ય સ્થિતિ
જોઇ સ્વધર્મ પાળવામા બહુ ઉત્સાહ રાખવો જોઇએ બ્રજ થયેલાએ
સુધરવું ને દુખીએ સુખી થવું એ યોગ્ય છે, પણ બ્રજ થયેલાએ ઉત્તરો-
ત્તર વધારે બ્રજ થવું, ને દુખી થયેલાએ ઉત્તરોત્તર વધારે દુખી
થવું એ કોઇ પણ રીતે ઇચ્છવાયોગ્ય નથી હે પોતાનું મહત્ત્વ બૂલી
મથેલા ખાદાણો ! જગો, અને સદાગ્રહથી સ્વધર્મનું પરિપાલન કરો.
એક શુભ કર્મ કરવાથી ઉત્તરોત્તર તમે બીજી શુભ કર્મ કરવાની
ઇચ્છવાળા થશો પછી શને: શને તમે બીજા શુભ કર્મો કરશો,
ને તમારી વર્તમાનકાલની નહારી પ્રવૃત્તિ છૂટી જશે, અને તમે સુખી
થશો શુ તમને જ્ઞાત નથી કે મનુષ્યે કરેલી એક બૂલ બીજી

દશ કે તેથી વધારે બૂલો તે માણુમપામે કરાવે છે ? ને મનુ કે કરેલુ એક શુભ કર્મ બીજા દશ કે તેથી વધારે શુભ કર્મો તે માણુસપાસે કરાવે છે ? જો તે નમને જાત હોય તો તમે સર્વ અશુભ કર્મ ત્યજો, ને શુભ કર્મોનું સર્વદા આદરપૂર્વક અનુક્રાન કરો લગભગ શ્રદ્ધા જેવી સ્થિતિએ પહોંચેલા બ્રહ્મણ્યે પણ સ્વધર્મનું અધ્યયન કરી, ઉત્તરોત્તર પોતાની સ્થિતિ સુધારી, શીઘ્ર બ્રાહ્મણપણુ સપાદન કરવું ઉચિત છે, પણ જે અધમ પ્રિતિ પ્રાપ્ત થઈ છે તેમાજ રંગદોળાયા કરવું, વા શનૈ શનૈ વધારે અધમ થતા જવું એ કોઈ પણ રીતે ઇચ્છવાયોગ્ય નથી.

જપના લાભ અને તેના પ્રકાર.

પ્રત્યેક બ્રાહ્મણે પોતાના અત કરણની શુદ્ધિ તથા સ્થિરતા સપાદન કરવામાટે નિત્યપ્રતિ પોતાના શુર્યે ઉપદેશ કરેલા પરમાત્મ-સખધિ પવિત્ર મન્ત્રનો શ્રદ્ધાભક્તિથી યથાશક્તિ જપ કરવો જોઈએ જે બ્રાહ્મણ એક દિવસ પણ જપ ન કરે તો તે શ્રદ્ધજેવો થઈ જાય છે એવું સ્મૃતિનું વચન છે, તો જે બ્રાહ્મણો મીઠાકાલપર્યંત જપ કરતા ન હોય તેઓ ઉપરથી બ્રાહ્મણજેવા દેખાતા છતાં અતરમા શ્રદ્ધજેવા અધમ થઈ જાય એમા શુ આશ્ચર્ય છે ? યથાવિધિ જપ કરવાથી મનુષ્ય પરમાત્માની સમુખ થાય છે તેથી તેના અત કરણ-નો સુધારો થવાઉપરાંત તેની શરીરસ્થિતિ તથા બાહ્યસ્થિતિ પણ સુધરે છે જપ ચાર પ્રકારનો છે, વાચિક, ઉપાશુ, ધ્યાનરહિત માનસ ને ધ્યાનસહિત માનસ બીજાને સનળાય એવા સ્પષ્ટ ઉચ્ચાર-વાળી વાણીથી જપ કરવો તે વાચિક, પાસે બેઠેલા માણુસ ન સાંભળી શકે પણ માત્ર જપ કરનારના હોઠ હાલે એવી રીતે જપ કરવો તે ઉપાશુ, હોઠ તથા જીભ ન હાલે એવી રીતે મનમા જપ

કવો તે ધ્યાનસહિત માનસ ને દૃષ્ટદેના ધ્યાનસહિત એવી રીતે જપ કરવો તે ધ્યાનસહિત માનસ જપ કહેવાય છે વાચિકથી ઉપાશુ, ઉપાનુશુ ધ્યાનરતિ માનસ ને તેનાથી ધ્યાનમહિત માનસ જપ શ્રેષ્ઠ છે સોમય નિ અન્ય યજ્ઞોના કરતા જપયઃ શ્રેષ્ઠ છે, કેમકે તેમા હિમાનિ કોઈ પણ પાપો અશ હોત નથી ઓ મત્રો પ્રાર્થનારૂપ હોય છે, કોઈ મત્રો નમઃકારરૂપ હોય છે, અને કોઈ મત્રો અત્મગત્વના નિરૂપક હોય છે પોતાના અધિકારપ્રમાણે એમાના ઓ એક પ્રકારે । મત્ર, તે મત્રનુ જોણે સારી રીત અનુશાન કર્યુ હોય એ । મત્રચરણી પુરુષપામેથી વિધિવત મેળવી તે । નિત્યપ્રતિ યથાશક્તિ જપ કરવો એ પ્રત્યેક બ્રાહ્મણનુ કર્તવ્ય છે એ મત્ર નિગુણબ્રહ્મ, મહેશ્વર, નિપજ્ઞ મણુપતિ, સૂર્ય કે જગદ્યા એમાના ઓ પણ એટલા સમ્બધવાળો જોઈએ વિધિવત જપના અનુશાનરૂ માણુસનુ અત કરણુ ઉત્તરોત્તર પરમાત્માની સમીપ જાય છે માટે પ્રત્યેક દિને સુખપ્રાપ્તિના તથા દુઃખનિવૃત્તિના અર્થોકિક ઉપાયરૂપ જપનુ અનુશાન નિરાપ્રતિ વ્રદ્ધા તથા ઉત્સાહથી કરવુ જોઈએ બ્રાહ્મણે પ્રત્યક્ષ (બાહ્ય) હોમ અથવા માનસ હોમ કરવો.

જે બ્રાહ્મણને અનુકૂળતા હોય તેણે સાગ્રસવાર અગ્નિમા તડકાદિના હોમ કરવો તેમજ જેનાથી પ્રત્યક્ષ હોમ કરવાનુ ન બને તેણે પોતાના દેહાભિમાનને, અત કરણના બાહ્યવેગને, રાગદ્વેષને તથા ધર્મિયાના બાહ્યવેગને પરમાત્મરૂપ અગ્નિમા સાગ્રસવાર હોમવા પ્રયત્ન કરવો જોઈએ

ત્રણ પ્રકારનુ તર્પણ ને તે કરવાનાં કારણો.

દેવ, ઋષિ અને પિતૃ આદિને તૃપ્ત કરવા શુદ્ધભાવથી શ્રદ્ધા પૂર્વક જે જવસહિત વા તલસહિત જલના અથવા એકલા જલના

અ જલિ આપવા તે તર્પણ કહેવાય છે જેમને આપણા ઉપર સાક્ષાત્ વા પરપરાવડે ઉપકાર હોય તેમના ઉપકારરૂપ ઋણુમાથી યોગ્ય ક્રિયાવડે મોકળા થવું એ આપણું કર્તવ્ય છે, ને તેમ ન કરીએ તો આપણો અધ પાત થાય છે દેવાદિએ વૃષ્ટિ આદિદ્વારા મનુષ્યોના ઉપર જે ઉપકાર કરેલો છે તે ઉપકારરૂપ ઋણુમાથી મોકળા થવા માટે તેમણે નિત્ય અવશ્ય તર્પણ કરવું જોઈએ શ્રીપુરાણસમુચ્ચયમા દ્વિજેએ નિત્ય તર્પણ કરવું જોઈએ એમ નીચેના વચનથી કહ્યું છે —

“દેવતાશ્ચ મુનીશ્ચૈવ, પિતૃભ્યો હિ ન તર્પયેત ।

દેવાદીનામૃણી ભૂત્વા, નરકં સ વ્રજેદય ॥”

ભાવાર્થ:—જે દ્વિજ દેવોને, મુનિઓને અને પિતૃઓને તર્પણ વડે તૃપ્ત ન કરે તે દેવાદિનો ઋણી થઈને પછી નરકને પામે છે

મનુષ્યના અત કરણુમા દીર્ઘકાલના અભ્યાસથી બેદણુદ્ધિ સુદૃઢ થઈ રહી છે, ને તે બેદણુદ્ધિ ચિત્તને મગ્નિન રાખે છે તે મલિનના ટાળવામાટે બ્રહ્માથી માંડીને સ્તબ્ધ (ધુમકા) પર્યંતના પ્રાણીને દેવ ગણી તેમના તૃપ્ત કરવા દેવતર્પણ કરવાનું છે દેવતર્પણથી તેમાના જે જે દેવોનો પોતાના ઉપર ઉપકાર થયો હોય તે તે દેવોનો તર્પણદ્વારા ઉપકાર માનવાથી કૃતજ્ઞતા પ્રદર્શિત કરી તેમના ઋણુમાથી મુક્ત થવાય છે, અને જે દેવોનો સાક્ષાત્ વા પરપરાવડે પોતાના ઉપર ઉપકાર ન થયો હોય તેમને પણ તર્પણવડે પ્રસન્ન કરવાથી તેમના બળીનું ભય રહેતું નથી, તથા તે દેવોની તથા તે દેવોમા રહેલા અતર્યામીની કૃપાવડે પોતાના ચિત્તની શુદ્ધિ થઈ તેમાં રહેલો બેદભાવ દૂર થવાની યોગ્યતા આવે છે.

શ્રીસનક એ શ્રીબ્રહ્માના માનસ પુત્ર છે તેમનાથી ભરત-ખડમા અદ્વૈતજ્ઞાનનો સપ્રદાય પ્રવૃત્ત થયો છે જે અદ્વૈતજ્ઞાન મેળવવા જિજ્ઞાસુ પ્રયત્ન કરે છે તે અદ્વૈતજ્ઞાનના મૂલ પ્રવર્તકનું તથા તે પછીના મુખ્ય આચાર્યોનું રમરણ કરી તેમના નામનું તર્પણ કરવાથી દ્વિજ જિજ્ઞાસુના અંતઃકળુમાં રહેલા બ્રહ્મ-જાનની પ્રાપ્તિમાં પ્રતિબંધ કરનારા સરકારો દૂર થાય છે માટે તે તર્પણ જેને મનુષ્ય-તર્પણ વા ઋષિતર્પણ કહે છે તે પણ દ્વિજને નિત્ય કર્તવ્ય છે સર્વ મનુષ્યો સુખની પ્રાપ્તિની ને દુઃખની નિવૃત્તિની ઇચ્છા છે તે સુખની પ્રાપ્તિ ને દુઃખની નિવૃત્તિ જ્ઞાનરિના થતી નથી તેથી સર્વ મનુષ્યને જ્ઞાનપ્રાપ્તિની ઇચ્છા પ્રકટ કે અપ્રકટ હોય છે માટે સર્વને ઋષિતર્પણ કર્તવ્ય છે

અંતરિક્ષલોકના અવાતરભેદરૂપ પિતૃલોકમાં રહેલા અર્ચ્યમાદિ પિતૃઓનું તથા યમલોકમાં રહેલા યમનું તર્પણ કરવામાં તેમની પોતાના મરણ પામેલા સબધિજનોઉપર કૃપા રહે એ હેતુ છે મરેલા સબધિજનોનિમિત્તે જે શ્રાદ્ધ કરવામાં આવે છે તેના પુણ્યાશ અર્ચ્યમાં તે પ્રાણી જ્યાં હોય ત્યાં તેને પહોંચાડે છે તે તેમનો તર્પણ કરનારઉપર ઉપકાર છે, તેમજ ગત થયેલા સબધિજનોના પુણ્યાપુણ્યનો નિશ્ચય કરી તેમને તેમના કર્મનું ક્ષય ભોગવવાની વ્યવસ્થા કરવામાં યમનો શ્રમ છે એવી રીતે બન્નેનો ઉપકાર હોવાથી તર્પણ વડે તેમના ઉપકારમાંથી મોકળા થવાય છે અગ્નિ અને ચંદ્રનું જે તર્પણ કરાય છે તે પણ તેમના ઉપકારમાંથી મોકળા થવામાટે કરાય છે જેઓ દૃષ્ટ ઉપકારને પણ ભૂલી જાય છે, ને બની શકે તો તેનું અનિષ્ટ કરવા તરફ થાય છે તેવા કૃતદ્વી લોકોને આવા તર્પણનું માહાત્મ્ય ન સમજાય તેથી કાષ્ઠ તેના વારસાવિક માહાત્મ્યની ન્યૂનતા થતી નથી

મરણ પામેના પિતા આદિ તથા માતા આદિ સગ ધજ્જનાને ઉદ્દેશે જે તર્પણ કરાય છે તે પણ તેમનો ઉપકાર માની તેમના ઋણમાથી મોકળા થયાં । પ્રયત્ન છે, તેમના ને ઇમના પુણ્યવડે તેમની વિધિગતિ થયાની ભાવના પણ છે । મરણ પામેલા સગધિજ્જનોના નામોનું સ્મરણ કરી તેમને ઉદ્દેશે તર્પણ કરવામા આવે છે તે ઉપરથી જ્ઞાતા અપાધજ્જનોમા જે શ્રેય, સમાન ને કનિષ્ઠ હોય તેમના પ્રતિ અનુક્રમે પૂ. યજ્ઞાન, મંત્રી ને ડયા તપણ ડગ્ગાને રાખવા જોઈએ એમ પણ સચવાય છે । તપણુ એ પ્રતરે વર્તન છે, ભાનથી ને દ્રવ્યથી અન કરણના ગુદભાનથી તર્પણ કરાચોઅનુ મનવડ ન વાણીડે તર્પણ કરવું (તેમને સતે । શાઓ એની ભાવના કરવી) તે ભાનતર્પણ, ને જન વા તત્ત્વગતિ જનની તર્પણ કરવા ચોગ્યનું આજ્ઞાડે તર્પણુ ડગ્ગુ તે દ્રવ્યતર્પણુ કરાય છે । ભાનતપણુ ને દ્રવ્યતર્પણુ સાથે જાન તે ઉત્તમ, દ્રવ્યતર્પણુની અનુદાનના ન હોયી મા । ભાનતર્પણુ થાય તે મધ્યમ, ને દેખાદેખીયો વા પૂનની સમજવિના જે દ્રવ્યતર્પણુ થાય તે કનિષ્ઠ છે ।

દિગ્ગે એ તપણુમાનું કોઈ પણ એક તર્પણુ નિત્ય કરવું નેકાએ નેમા પણ ઉત્તરકિતના તર્પણુથી પૂર્વપૂર્વનું તર્પણુ શ્રદ્ધ છે જેમનાથી પોતાના વેદના આદ્વિનિકપ્રકાશમા કલ્પા પ્રમાણે વિરનાગથી તર્પણુ ન થઇ શકે તેમણે પોતાના વેદના નિત્યકર્મમા કલ્પા પ્રમાણે સક્ષેપમા તર્પણુ કરવું દેવો, ઋષિઓ અને મરણ પામેલા નિકટના પૂજ્ય સગધિજ્જનો । તર્પણુ નહિ કરવાથી મનુષ્ય કૃતક્ષી થાય છે, ને તે પાપથી તેનો વ્યવહારમા અભ્યુદય થતો નથી, અને જે તેને બ્રહ્મજ્ઞાન મેળવવાની ઇચ્છા હોય તો પ્રતિષધક સરકારોની નિવૃત્તિ ન થવાથી તે બ્રહ્મજ્ઞાન તેને પ્રાપ્ત થઇ શકતું નથી । ધર્મ અને મોક્ષનો અનાદર

કરી વા ભક્તિનો કે જ્ઞાનો દલ કરી આલસ્ય વા અર્થકામને વશ થઇ જોઓ દેવાદિનુ તર્પણ કરતા નથી તેમનો અધ પાત થાય છે માટે પ્રત્યેક વિવેકી દ્વિજ નિત્ય દેવાદિનુ યથાવિધિ તર્પણ કરવુ ઉચિત છે દેવો અને ઋષિઓનુ તર્પણ નહિ કરવાથી અનાવૃષ્ટિ તથા રોગાદિ વડે તેમજ સહવિદ્યાના અનાભવડે માણસોને પીડા થાય છે, અને મરણ પામેલા પૂજ્ય સમર્થીઓનુ તર્પણ નહિ કરવાથી તેમની ઉન્નતિનો ઉપાય ન કરવાવડે તેઓ કૃતધ્વી થાય છે, ને પોતાના પુત્રો પોતાના ઉપર પૂજ્યભાવ રાખી વિવેકવિનયથી વર્તતા નથી, એથી તેમને વ્યાવહારિક હાનિ થાય છે

“દેખે એનુ શીખે” એ ન્યાયે જ્યા મરણ પામેલા સમર્થિ-જનોનુ રમણ કરી તર્પણ કરાવુ નથી, અને જીવતા પૂજ્ય સમર્થિ-જાણી વિવેકવિનયથી વર્તવુ નથી ત્યા રહેલા બાળકો પણ જીવતા પૂજ્ય સમર્થિજાણી પૂજ્યભાવ રાખતા નથી, ને તેમની સાથે વિવેકવિનયથી વર્તતા નથી નાના બાળકોમા અનુકરણ કરવાનો સ્વભાવ પ્રમદ્દ હોય છે, અને ને કાલે પડેલા સમકારો પછી સહસા નિવૃત્ત થતા નથી બાળકો પોતાના માતાપિતાના આચરણનુ તેમના ઉપ-દેશવિનાજ અનુકરણ કરે છે, આ પછી તેમનો તેવો સ્વભાવ બધાય છે જ્યા મરણ પામેલા માતાપિતાનુ પૂજ્યભાવથી રમણ થવુ નથી, ને જીવતા માતાપિતાસાથે વિવેકવિનયથી વર્તવુ નથી ત્યા નાનાં બાળકો પણ આપણે ભવિષ્યમા આમ વર્તવાનુ છે એમ નિશ્ચય કરે છે એ વાત વિશેષ સ્પષ્ટ કરવા એક ઉદાહરણ આપવામા આવે છે-કોઇ એક માણસ પોતાના વૃદ્ધ માતાપિતાને દિવસે પોતાના ધરમાં નહિ રહેવા દેતા પોતાના ધરના ઓટલાઉપર જૂની ધાબળીના કટકા-ઉપર બેસારી રાખેતા, ને તેમને પૂરુ ખાવાપીવાનુ પણ આપતે

નહિ. એક વેલા તેના ધરમાથી બે જૂની ધાબળીઓ ખાવાઇ તેની તેણે શોધ કરવા માડી શોધ કરતા તેના આઠ વર્ષની વયના છોકરાને તે ધાબળીઓસખધિ પૂછ્યુ તેના ઉત્તરમા તેણે જણાવ્યુ કે:—“ તે ધાબળીઓ તો મે સતાડી રાખી છે, કેમકે તમે જ્યારે ધરડા થશો, ને મારા દાદાદાદીની પેઠે તમારે આપણા ધરને ઓટલે બેસવુ પડશે ત્યારે તે ધાબળીઓ તમારે બેસવાના કામમા આવશે, ને મારે બીજી ધાબળીઓ વેચાની લેવી નહિ પડે.” આવી રીત પોતાના માખાપ પ્રતિ જેઓ અનુચિત વર્તન કરે છે તેમના પ્રતિ તેમના છોકરા પણ અનુચિત વર્તન કરે છે. હે દ્વિજશ્રેષ્ઠો ! તમારામાના જેઓ દેવો, ઋષિઓ ને પિતૃઓને ઉદ્દેશે તર્પણુ ન કરતા હોય તેઓ શાસ્ત્રાચારોના અનુકૂલ યુક્તિઓથી વિચાર કરી તે તર્પણુ કરો આજસ અને અશ્રદ્ધાને વશ થઇ અવશ્ય કગ્વાગોચ્ય કર્મનુ વિસ્મરણુ ન કરો. તમે જ્યારથી દેવોભણ્ણીની તમારા ચિત્તની સાત્ત્વિક શ્રદ્ધાનો ત્યાગ કર્યો છે ત્યારથી તમારી શરીરસપત્તિ ને ધનસપત્તિ સારી રહી નથી ઋષિઓમા અશ્રદ્ધા કરી તેમનુ તર્પણુ કરવાનુ જ્યારથી તમે લગ્યુ છે ત્યારથી તમારામા જ્ઞાનને સ્થાને અજ્ઞાનનુ પ્રાપ્ત્ય થયુ છે, અને પિતૃઓનુ તર્પણુ જ્યારથી તમે લગ્યુ છે ત્યારથી તમારી કુષ્ટ સ્વાર્થવૃત્તિ પ્રબલ થઇ કુસપ, લોભ ને દ્વેષાદિએ તમારા ચિન્તાદિમાં પ્રવેશ કર્યો છે, ને તમારા પુત્રાદિથી તમે અપમાન પામવા લાગ્યા છો. હવે બહુ થયુ એમ સમજી જાવ તથા આજસનો ઉલોગવડે જ્ય કરો, અને અશ્રદ્ધાનો શ્રદ્ધાવડે જ્ય કરો મરી ગયેલા શુદ્ધભાવને સુવિચાર ને સુરાગવડે પાછો જીવતો કરો, અને જવ, તલ ને જલની પ્રાપ્તિ બહુ શ્રમસાધ્ય નથી પુસ્તકો પણ વિનામૂલ્યે મળે છે, એટલે તેમાં પણ દ્રવ્ય વાપરવાનુ નથી. નાની નાની

ક્રિયાઓનો મોટી વાતોની માથે પરિણામે સમઘ હોય છે એમ સમજી ધર્મની નાની ક્રિયાની પણ ઉન્નત થઈ અવગણના ન કરો. જીવતા માતૃપિતામાથે તાવેક નયથી વર્તી નમની સેવા કરો જે ઘરમા માતૃપિતા દેવની પેઠે પૂજન છે ત્યાં આરોગ્યનો, લક્ષ્મીનો ને ઉત્તમ બુદ્ધિનો વા વાપ છે નું નિઃશરણ ન કરો કેવલ સ્વશરીરનું ને સ્વાધ્યાયકનું નર્પણ ન કરો પણ જેમનું તર્પણ કરવાયોગ્ય છે તેમનું પણ અવસ્ય તર્પણ કરો.

દેવપૂજન અને તેના સંપ્રદાયભેદ પ્રકાર.

શ્રીમહેશ્વર, શ્રીરામચંદ્ર, જીવપતિ, સર્વ કે ભગવતી એમાના કોઈ એક દેવનું નેમને સચ્ચુલ્લ (માયાસહિત ચૈતન્ય) સમજી પાંચોડન-રીને પૂજન કરવું તે દેવપૂજન કહેવાય છે. દેવપૂજન પણ પ્રત્યેક દિને નિત્ય કરવું જોઈએ તે દેવપૂજન નવાર, બપોર ને સાંજ એમ ત્રણ વાર, અથવા સવારમાજ એમ એવાર, વા માત્ર સવારે એકવાર કરવું જેનાથી પોડશોપચારથી પૂજન થઈ શકે એમ હોય તેણે પોડશોપચારથી પોતાના ઇષ્ટદેવનું પૂજન કરવું, જેનાથી પોડશોપ-ચારથી પૂજન થઈ શકે એમ ન હોય તેણે ચંદન, પુષ્પ, ધૂપ, દીપ ને નૈવેદ્ય એ પાંચ ઉપચારથી દિવા અભિષેક, નૈવેદ્ય ને નમસ્કાર એ ત્રણ ઉપચારથી મૂલમત્રવડે પૂજન કરવું, અને અતિ અશક્તે તો માત્ર ભાવયુક્ત પુષ્પાંજલિરૂપ એક ઉપચારથી પૂજન કરવું. મધ્યાહ્નકાલે ને સાયંકાલે જેનાથી વિસ્તારવડે વિધિપૂર્વક પૂજન ન થઈ શકે એમ હોય તેણે પ્રાત્ કાલમા વિસ્તારથી વિધિપૂર્વક પૂજન કરી મધ્યાહ્ને તથા સાંજે પુષ્પાંજલિ અર્પણ કરીને પૂજન કરવું. મનને અત્યંત પ્રસન્ન રાખી, અને નેત્રને હર્ષાશ્રુયુક્ત તથા શરીરને પ્રેમવડે રોમાચિત કરી, દિને પોતાના ઇષ્ટદેવનું પૂજન

કરવું જોઈએ ભાવરહિત મનથી તથા નેત્રને ચપલ રાખીને પૂજન કરવું ને બહુલાભકર નથી

જેને માહેશ્વરી (શૈવી) દીક્ષા હોય, ને શ્રીમહેશ્વરમા સ્વાભાવિક પ્રેમ હોય તેણે શ્રીમહેશ્વરનું પૂજન કરવું, જેને વૈષ્ણવી દીક્ષા હોય, ને શ્રીવિષ્ણુમા સ્વાભાવિક પ્રેમ હોય તેણે શ્રીવિષ્ણુનું પૂજન કરવું, જેને ગાણેશી દીક્ષા હોય, ને શ્રીગણેશમા સ્વાભાવિક પ્રેમ હોય તેણે શ્રીગણેશનું પૂજન કરવું, જેને સૌરી દીક્ષા હોય, ને શ્રીસૂર્યમા સ્વાભાવિક પ્રેમ હોય તેણે શ્રીસૂર્યનું પૂજન કરવું, અને જેને ભાગવતી દીક્ષા હોય, ને શ્રીભગવતીમા સ્વાભાવિક પ્રેમ હોય તેણે શ્રીભગવતીનું દાક્ષેણ્યઆયથી પૂજન કરવું જેમને પચાસતનનું પૂજન કરવામા અભિરુચિ હોય તમણે શિવપચાસતન, વિષ્ણુપચાસતન, ગણેશપચાસતન, સૂર્યપચાસતન કે દેવીપચાસતનમાના કોઈ એક ઈષ્ટ પચાસતનનું ભાવસહિત પૂજન કરવું વિષ્ણુમાથી પણ રામ, કૃષ્ણ, નારાયણ કે નૃસિંહ આદિ જે સ્વરૂપનું પૂજન કરવાનું પોતાને રુચતું હોય તે સ્વરૂપનું પૂજન કરવું જેને શૈવમત યોગ્ય લાગતો હોય તેણે અન્ય દેવોના ઉપાસકોની નિંદા નહિ કરતા શૈવમતનું પારપાલન કરી શ્રીશિવનું વિધિવત્ પૂજન કરવું, જેને રામાનુજન્યાર્થનો મત યોગ્ય લાગતો હોય તેણે અન્ય દેવોના ઉપાસકોની નિંદા નહિ કરતા રામાનુજન્યાર્થના મતનું પરિપાલન કરી શ્રીનારાયણનું વિધિવત્ પૂજન કરવું, જેને વલ્લભાચાર્યનો મત યોગ્ય લાગતો હોય તેણે અન્ય દેવોના ઉપાસકોની નિંદા નહિ કરતા વલ્લભાચાર્યના મતનું પરિપાલન કરી શ્રીકૃષ્ણનું વિધિવત્ પૂજન કરવું, જેને સ્વામિનારાયણનો મત યોગ્ય લાગતો હોય તેણે અન્ય દેવોના ઉપાસકોની નિંદા નહિ કરતા સ્વામિનારાયણના મતનું પરિપાલન કરી શ્રીકૃષ્ણનું કે શ્રીસહજનદસ્વામીનું

પરંધર્મીના દ્વેષ ન કરવા વિષે સકારણ બોધ તથા આદ્ય પૂજનનું ફલ ૫૧

વિધિવત્ પૂજન કરવું, જેને ગાણપત્યમત યોગ્ય લાગતો હોય તેણે અન્ય દેવોના ઉપાસકોની નિંદા નહિ કરતા ગાણપત્યમતનું પરિપાલન કરી શ્રીગણપતિનું વિધિવત્ પૂજન કરવું, જેને સૌરમત યોગ્ય લાગતો હોય તેણે અન્ય દેવોના ઉપાસકોની નિંદા નહિ કરતા સૌરમતનું પરિપાલન કરી શ્રીસૂર્યનું વિધિવત્ પૂજન કરવું, અને જેને ભગવતીને મત યોગ્ય લાગતો હોય તેણે અન્ય દેવના ઉપાસકોની નિંદા નહિ કરતા ભગવતીના મતનું પરિપાલન કરી શ્રીભગવતીનું નિંદા ઉત્તરાશ્વિનાયનો (વામમતનો) લામ કરી, દક્ષિણાશ્વિનાયને અનુસરી વિધિવત્ પૂજન કરવું જેને જે મત યોગ્ય લાગતો હોય તે તેણે શ્રદ્ધાપૂર્વક પાળવો, ને જેને જે દેવમા શ્રદ્ધા હોય તેણે તે દેવનું પૂજન કરવું, પણ માત્ર નામ ને આકારાદિના ભેદથી વ્યામોહ પામી પરસ્પર નિરર્થક કલેશ કરવો નહિ

અન્ય સંપ્રદાયવાળાનો કે પરંધર્મીના દ્વેષ નહિ કરવા વિષે
સકારણ બોધ તથા આદ્ય પૂજનનું ફલ.

ધૈર્ય અહુનામી હોવાથી તેમના અસખ્ય નામો છે, ને બહુ-રૂપી હોવાથી તેમના અનેક રૂપો છે એમ સમજી જેઓ જે નામથી ન જે રૂપથી પ્રભુને શ્રદ્ધાથી ને સદાયરણુથી ભજે છે તે યોગ્ય કરે છે, ને તેમનું તેમ કરવાથી શ્રેય થશે એમ સમજી પોતાને રુચે તે પ્રમાણે પોને આચરવું, પણ નિરર્થક બીજાની પચાતમા પડી પોને કલેશાનુભવ કરવો નહિ, ને અન્યને કલેશાનુભવ કરાવવો નહિ શિવના ઉપાસકોએ વિષ્ણુનું નામ સાભળીને અને વિષ્ણુના ઉપાસકોએ શિવનું નામ સાભળીને પોતાના મનની વૃત્તિને પરિતાપયુક્ત કરવી યોગ્ય નથી વિષ્ણુ એ વ્યાપક પરમાત્માનું નામ છે, ને શિવ પણ કલ્યાણુરવરૂપ પરમાત્માનું નામ છે એમ સમજી જેને જે નામ

રચિકર લાગે તા નામે તે પરમાત્માને ભજે તેમા બીજાએ શામાટે પરિતાપયુક્ત થવું નંદાએ? જેમ શ્વિત્તુ જલ પાંસરુ કે વાકુચુકુ વાપન કરતુ છતુ સમુદ્રમા જાય છે તેમ જેઓ શુદ્ધભાવથી પરમાત્માનુ ભાસાત્મ્ય સમજી જે નામથી વા જે રૂપથી પરમાત્માનુ ભજન પૂજન કરે છે તે નર સમજપૂર્વક કે ન મજાવિના પણ પરમાત્માનુ જ ભજનપૂજન કરે છે, ને નમને તેમના પ્રયત્નાનુમાર ફલ મળે છે પરમાત્માના અનેક નામે હોવાથી ઉપાસકાએ તેમના નામમાટે શાસ્ત્રનો અભિપ્રાય સમજ્યા વિના નજામે વિવાદ કરવો નહિ એ અર્થ શ્રીમહા ભારતઉપરની આતુર્ધરીગીકામા આપિર્વના પહેલા અધ્યાયમા પાડત નીલકંઠે સ્યાલસારમેયનુ ઉદાહરણ આપીને નીચે પ્રમાણે નમજાવ્યો છે -

કામ મનુષ્યના સાળાનુ નામ ઉદ્ધાલક હતુ, અને તેના (તે માળાના) શત્રુનુ નામ ધાવક હતુ વળી ૧ પુરુષના પાળેલા કૂતરાનુ નામ પણ ધાવક હતુ, અને તેના પાડોશીના પાળેલા કૂતરાનુ નામ ઉદ્ધાલક હતુ તે પુરુષની સ્ત્રી પરણીને પ્રથમ પોતાના ઘેર આવી હવે અહિ તે અને કૂતરાઓ પરસ્પર નાત્ય લડતા હતા તેથી માનો પતિ પાડોશીના પાળેલા કૂતરા ઉદ્ધાલકને ધણી ગાળો દેતો હતો, અને પોતાના પાળેલા કૂતરા ધાવકના બહુ વખાણુ કરતો હતો. આ સાબળી તે સ્ત્રીને આવી બ્રાતિ યમ જે મારો પતિ મારા ભાઈને ગાળો દે છે, આ માળા શત્રુના વખાણુ કરે છે પછી તે મનમા રૈષ લાવી પોતાના પતિની સાથે કુવેશ કરવા લાગી જેમ પતિનો અભિપ્રાય જાણ્યા વિના તે સ્ત્રીએ કુવેશ કર્યો તેમ પુરાણોમા લિન્ન લિન્ન નામથી એકજ પરમાત્માનુ વ્યાસભગવાને વર્ણન કર્યુ છે તે વ્યાસભગવાનનો અભિપ્રાય સમજ્યા વિના મંદથુહિવાગા વૈષ્ણુવાદિ શિવાદિનુ નામ સાબળીને ને મંદથુહિવાગા શૈવાદિ વિષ્ણુ આદિનુ નામ સાબળીને પરસ્પર નિરર્થક કુવેશ કરે છે

પરધર્મીનો દ્વેષ ન કરવા વિષે સકારણુ ઓધ તથા બાહ્ય પૂજનનું ફલ પડે

અમુકરીતે પરમાત્માની ઉપાસના કરનાર પોતાના મતનેજ વાસ્તવિક માની પોતાનાથી વિપરીતરીતે પરમાત્માને માનનારનો દ્વેષ કરે છે આ પણ અનુચિત છે જેનો નિર્ણય માત્ર સ્વાનુભવથીજ થઈ શકે એવો છે, ને જેનો અનુભવ મેળવવામાં ચિત્તના બહુ ઉત્કૃષ્ટ અધિકારની અગત્ય છે તેવા ગહન વિષયમાં લેશ પણ અધિકાર સપાદન કર્યા વિના પરસ્પર કલેશ કરવો એ મૂર્ખાંધભરેલું કૃત્ય છે સગુણસાકારનો કે નિર્ગુણનિરાકારનો સાક્ષાત્કાર કર્યા વિના જેઓ તે સબધિ પરસ્પર વૃથા કલેશ કરે છે તેઓ ભેંસ વેચાતી લીધાપહેલાં હાથ આપવાના સબધમાં વૃથા કલેશ કરનારા મૂર્ખ ધણીધણીઆણી-જેવા છે એમ કહ્યા વિના રહેવાતું નથી શાસ્ત્રમાં સગુણસાકાર પરમાત્મા છે એવા વચનો પણ છે, ને નિર્ગુણનિરાકાર પરમાત્મા છે એવા વચનો પણ છે, ને તેનો વાસ્તવિક નિર્ણય બ્યારે ચિત્તને શુદ્ધ ને સ્થિર કરી તેમનો નાક્ષાત્કાર કરવામાં આવે ત્યારેજ થઈ શકે એમ છે માટે વર્તમાનમાં નેવિષે કલેશ નહિ કરતા તમને જેવા પરમાત્મા સમજતા હોય તેવી રીત તમે તેમને બજો, અને અન્યને તે બીજી રીતના સમજતા હોય તે તે બલે તેવી રીતે તેમને બજો, નામાં વિનાશપ્રયોગને તમારે વચ્ચે પડી પેટ ચોળીને પીડા ઉપજાવવાની કાંઈ પણ અગત્ય નથી

પરમાત્માનું બાહ્યપૂજન એ તેમના આત્મપૂજનનો વા માનસ-પૂજનનો અધિકાર સપાદન કરવામાટે છે પરમાત્માની પ્રતિમાનું કે પ્રતીકનું વિધિવત્ બાહ્યપૂજન કરવાથી ઉપાસકના ચિત્તમાં રહેલા લોભ, અવિનય, આળસ, પ્રમાદ ને ચાચત્યાદિ દોષો દૂર થાય છે આ દોષો પોતાના ચિત્તમાંથી ક્રમાંત દૂર થાય છે કે નહિ તે પ્રત્યેક ઉપાસકે નિત્ય જોતા રહેવું જોઈએ. જો તે દોષો દૂર ન થતા હોય

ને પૂર્વના જોવાજ તે બલવાન રહેતા હોય તો પૂજનમા કાંઈ બૂલ છે એમ સમજી કોઈ યોગ્ય પુરુષપાસેથી પૂજનપદ્ધતિ સમજી પોતાના ઇષ્ટદેવનું પૂજન કરવું જોઈએ જ્યારે માનસપૂજનનો અધિકાર પુરુષને પ્રાપ્ત થાય છે ત્યારે તેને બાહ્યપૂજન કર્તવ્યરૂપે રહેતું નથી.

હે દિગ્ધે ! તમને ગમે તે શુદ્ધસાત્ત્વિક સપ્રદાય તમે પાળો, અને તમને તમારા કર્માનુસાર જે શુદ્ધસાત્ત્વિક દેવ રુચે તેનું તમે શુદ્ધભાવે પૂજન કરો, પણ પરસ્પર સપ્રદાયનિમિત્તે નકામો ક્લેશ ન કરો. વળી તમે સપ્રદાયનો ક્લેશ પોતાની જ્ઞાતિમા લાવી પરસ્પર દ્રોહ ન કરો તમારા ગુરુને અને નમને જે શાસ્ત્ર પ્રિય હોય તે શાસ્ત્ર જેવી રીતે જે નામવાળા તે જે આકારવાળા પ્રભુનું પૂજન કરવાનું કહે તેવી રીતે તે નામવાળા તે તે આકારવાળા પ્રભુનું તેમનું વાસ્તવિક સ્વરૂપ સમજવા તથા તેમની અમોઘ કૃપા સપાત્ન કરવા તમે પૂજન કરો, પણ સામાના અત કરણુમા અનર્થાભિરૂપે રહેલા પરમાત્મા દુભાય એવી રીતે અન્ય નામવાળા ને અન્ય આકારવાળા પ્રભુનું પૂજન કરનારાની સાથે તમે ન વર્તો.

રુદ્રાક્ષની માલા ને વિભૂતિ ધારણ કરેલા કોઈ શૈવ દિગ્ધેને જોઈ કોઈ વૈષ્ણવ દિગ્ધે પોતાના ચિત્તમા ક્રોધરૂપ ચાડાલનો આવિર્ભાવ કરી તે શૈવ દિગ્ધેને ચાડાલતુલ્ય સમજવો નહિ જોઈએ, તેમજ તુલસીની માલા તથા કકુ આદિનું ઊર્ધ્વપુરૂ ધારણ કરેલા કોઈ વૈષ્ણવ દિગ્ધેને જોઈ કોઈ શૈવ દિગ્ધે પોતાના ચિત્તમા ક્રોધરૂપ ચાડાલનો આવિર્ભાવ કરી તે વૈષ્ણવ દિગ્ધેને ચાડાલતુલ્ય સમજવો નહિ જોઈએ. “ ईश्वर सर्वभूतानां हृद्देशेऽर्जुन तिष्ठति ॥ ” (હે અર્જુન ! પરમાત્મા સર્વ પ્રાણીઓના હૃદયદેશમા રહે છે) એ ભગવદ્વાક્યનું સ્મરણ કરી સર્વ પ્રાણીઓમા પરમાત્મા રહ્યા છે એમ સમજી સર્વના

ઉપર નિર્મલ પ્રેમ રાખવારૂપ પરમાત્માનુ પૂજન કરે, પણ કોઇ પ્રાણીનો દ્રોહ કરી પરમાત્માનુ અપમાન કરતા છતા બાહ્યભરૂપ પરમાત્માનુ પૂજન ન કરે ભગવાન વસિષ્ઠ કહે છે તે પ્રમાણે અન્યને સતોષ થાય એવું શુભ વર્તન રાખવારૂપ પ્રભુપૂજન કરી સુખી થાઓ -

“ યેન કેન હ્યુપાયેન, યસ્ય કસ્યાપિ દેહિનમ્ ।

સંતોષં જનયેદ્રામ, હ્યેતદીશ્વરપૂજનમ્ ॥ ૧ ॥ ”

સાવાર્થ — હે રામચદ્રજી ! કોઇ પણ શુભ ઉપાયવડે કોઇ પણ પ્રાણીને સતોષ ઉપજવવો આજ ઇશ્વરપૂજન છે

પંચમહાયજ્ઞ (વૈશ્વદેવ) અને તે કરવાનો હેતુ.

મર્વ દેવોના સત્કારમાટે ને પોતાના ધરમા રહેલા પાપ પાપ-સ્થાનોમા થયેલા હિંસાદોષની નિવૃત્તિમાટે જે શાસ્ત્રવિહિત કર્મ કરવામા આવે છે તે વૈશ્વદેવ કહેવાય છે વૈશ્વદેવનુ અન્ય નામ પંચમહાયજ્ઞ પણ છે ગૃહસ્થના ધરમા ખાડણીઓ ખાડણી ને સામેલુ આદિ ખાડવાના સાધનો, ધટ્ટી છીપર ને ઉપરવટણા આદિ દળવાના તથા વાટવાના સાધનો, ચૂલા ને સગડી આદિ રસોઇ આદિ કરવાના સાધનો, ગોળા આદિ જલ રાખવાના સાધનો ને વાસીદુ કાઢવાના તથા ળિંપવાના સાધનો એ પાપહિંસાના સ્થાનો હોય છે એ સ્થાનોમા નિત્યપ્રતિ જાણેઅજાણે ઝીણા જાતુઓની હિંસા થવાનો સભવ છે તે હિંસાથી થતા પાપની નિવૃત્તિમાટે ગૃહસ્થે નિત્ય પાપ મહાયજ્ઞ કરવા જોઇએ દેવયજ્ઞ, ભૂતયજ્ઞ, પિતૃયજ્ઞ, બ્રહ્મયજ્ઞ ને મનુષ્યયજ્ઞ એ પાપ મહાયજ્ઞના નામો છે અગ્નિ આદિ દેવોને નિમિત્તે અગ્નિમા હવિષના બલિ હોમવા તે દેવયજ્ઞ, આસપાસના સામાન્ય દેવોને ઉદ્દેશે બલિ મૂકવા તે ભૂતયજ્ઞ, પિતૃઓને ઉદ્દેશે બલિ મૂકવો તે

પિતૃયજ્ઞ, વેદાદિનુ અધ્યયન કરવુંકરાવવું તે બ્રહ્મયજ્ઞ અને કાષ્ઠ-
સુપાન પાચકને વા અનિયંત્રિતે અન્ન આપવું તે મનુ યયજ્ઞ કહેવાય છે

જેમ દિગ્જેતે નિત્ય સધ્યાવદન કરવાની અગત્ય છે તેમ તેમને
નિત્ય પાચ મહાયજ્ઞ કરવાની પણ અગત્ય છે વૃષ્ટિ આદિદ્વારા
દેવોનો મનુષ્યોઉપર ઉપકાર છે તે ઉપકારરૂપ ઋણમાથી મોકળા
થવામાટે, પાતુઓના ઉપકારરૂપ ઋણમાથી મોકળા થવામાટે, ઋષિ
ઓના ઉપકારરૂપ ઋણમાથી મોકળા થવામાટે તે મનુ યજ્ઞને સાહાય્ય
કરવારૂપ કર્તવ્યપરિપાલનમાટે પણ દિગ્જે નિત્ય પાચ મહાયજ્ઞ કરવા
જોઈએ એ પાચ મહાયજ્ઞના અનુષ્ઠાનથી દિગ્જના મનમા રહેલા
ભોભ, કૃતધ્નતા, દ્વેષ તે ઈર્ષ્યાદિ દોષો દૂર થવાના મનની શુદ્ધિ
થાય છે જે માણસ રાધેલા અન્નમાથી દેવોને મલ્લ આપે નથી,
અ. માત્ર પોતાના તે પોતાના કુટુંબના પ્રાણગરણમાટેજ અન્ન
રધાવે છે, વા રાધે છે, ને ખાય છે તે પાપી શાસ્ત્રદષ્ટિએ પાપનું
બક્ષણ કરે છે, તથા બ્રહ્મયજ્ઞ ન કરવાથી ધર્મશાસ્ત્રની આ-ત્મ
ઉલ્લંઘન કરવાવડે તેને પ્રત્યવાય લાગે છે માટે સમજી દિગ્જે આત્મ,
પ્રમાદ તથા અશ્રદ્ધાનો ત્યાગ કરી નિત્ય પાચ મહાયજ્ઞ કરવા જોઈએ
પાચ મહાયજ્ઞ કરવામા ઘણા દ્રવ્યનો વ્યય થતા નથી, ન સમય
પણ બહુ જતો નથી માટે તના અનુષ્ઠાનનડે થનો લાભ મેળવવામા
દિગ્જે શામાટે પ્રમાદી રહેવું જોઈએ? હે દિગ્જે તમારુ દિગ્જપણુ
શુભ કર્મોના ત્યાગવડે આપુ પડી ગયું છે માટે જગો, ને શુભ
કર્મનું અનુષ્ઠાન કરી તમારા દિગ્જપણાને પુન ઉજ્જન કરો

ભોજન કેવી રીતે કરવું? તથા ત્યજવાયોગ્ય

પદાર્થો અને વ્યસનોવિષે.

દિગ્જે પુણ્યની શુદ્ધિમાટે વિધિવત્ ભોજન કરવું જોઈએ.
અપથ્ય આહારનો ત્યાગ કરી તેણે પથ્ય આહાર લેવો જોઈએ.

અત્યાહાર પણ શરીર તથા મનને હાનિ કરે છે માટે તે ન કરવો જોઈએ જલ અને પ્રાણવાયુમાંટે ઉદરમાં પૂરતો અનજાશ રાખી જમવું જોઈએ જેઓ ભોજનના પદાર્થોના લોભથી કે દક્ષિણના લોભથી પાચન થઈ શકે તેથી ઘણું વધારે આહાર ગ્રહણ કરે છે તેઓ મરણ પામે છે, વા મરણના જેવા દુઃખનો અનુભવ ભોજનપછી કરે છે અત્યાહાર મનુષ્યના શરીરબળને, ઇન્દ્રિયોના બલને ને બુદ્ધિબલને ક્ષીણ કરે છે, તથા તેવા લોકો પ્રાયશઃ અન્ય લોકોના હાસ્યને વા તિરસ્કારને પાત્ર થાય છે માટે કોઈ પણ સમજી દિજે અત્યાહાર કરવો યોગ્ય નથી દિજે કુગળી, લસણ, ગાજર ને અતિમરચા કે બહુ તેલ પણ ભલણ કરવા નહિ કુગળી તથા લસણથી અત કરણના નાત્વિક મલની હાનિ થાય છે, ને તેમાં તામસદ્રવ્ય વધે છે, અને ગાજર, અતિમરચા, ને અતિતેલનું સેવન અત કરણમાં રાજસદ્રવ્યની વૃદ્ધિ કરી તેમાં રહેલા સાત્ત્વિક દ્રવ્યને બલહીન કરે છે માટે નિષિદ્ધપદાર્થો વિવેકી દિજે ન ખાવા જોઈએ તમાકુ ચાવવી, તમાકુ દાતે દેવી, તમાકુ સુધવી, ખીડી પીવી કે ચલમ પીવી એ પણ દિજને માટે યોગ્ય નથી દિજેને વિદ્યાધ્યયનાદિ શુભ કર્મમાં પ્રવર્ત થયેલા નહિ જોઈને અને તેમને તમાકુના કુચા ચગળતા, તમાકુ સુધતા, ચલમ પીના કે ખીડી પીતા જોઈને કયા વિવેકી મનુષ્યને ખેદ ન થાય? કેટલાક દિજે ભાગ (લીલાગર) કે ગાળે પીએ છે ને પણ બહુ અનુચિત કરે છે અરીણનું, ચાનું, કાવાનું કે કોકોનું વ્યસન પણ આરોગ્યશાસ્ત્રની ને અર્થશાસ્ત્રની રીતે હાનિકર છે સુરા, મદ્ય ને માસનું સેવન તો દિજને માટે બહુજ ધિક્કારવાયોગ્ય હોય એ સ્પષ્ટ છે

હે ચલમ કે ખીડી પીનારા દિજો! શું તમે તમારું દિજપણું કેવલ બૂલી ગયા છો કે મુખદ્વારા હૃદયમાં મલિન ધૂમાડો ભર્યો કરો

છો ? શુ બીજી કાંઈ સારી વસ્તુ તમારા હૃદયમાં ભગવા તમને આ વિશ્વમાં પ્રતીત થતી નથી કે આવી અધમ વસ્તુને તમે તમારા હૃદયરૂપ પવિત્ર પરમાત્માના નિવાસસ્થાનમાં ભર્યા કરો છો ? તમારા આ કુકર્મનો તમે કાંઈક વિચાર કરો, ને જે કાંઈ ટ્રિજપણુ તમારામાં શેષ રહ્યું હોય તેની વૃદ્ધિ કરવામાટે તમે આવા દુર્વ્યસાન લયજો હે દ્વિજાતિના આગેવાનો ! તમે પણ તમારું કર્તવ્ય બળવો, ને જે જે ઉપરના દુર્વ્યસનવાળા તમારી જાતિમાં જણાય તેમને પક્ષપાત-રૂપ બેદરબુદ્ધિનો ત્યાગ કરી કાંઈક શાસનદ્રાગ કેકાણે લાવવા પ્રયત્ન કરો, નહિ તો તમે પણ તમારું કર્તવ્ય નહિ બજાવવાના દોષના જવાબદાર ચમરાળપાસે થશો.

હે સુરા ને મદ્ય પાન કરીને અને માસનુ ભક્ષણ કરીને પોતાના પવિત્ર આત્મણુનામને કલકિત કરનાર કુલાગાર અધમ આત્મણુ ! જે તુ જનોઈ પહેરતો હોય, ને પોતાને આત્મણુ કહેવરાવતો હોય, છતાં ગુપ્ત-રીતે સુરાપાન, મદ્યપાન કે માસભક્ષણ કરતો હોય તો તને ધિક્કાર છો ! શુ તુ એમ સમજે છે કે તારા નિંદ્ય કર્મને પરમાત્મા, દેવો ને મનુષ્યો જાણતા નથી ? પાપકર્મ કદીપણુ છાનુ રહેતુ નથી, ન પાપ-કર્મ કરનારને સમય આવે તેની શિક્ષા થયા વિના પણુ રહેતી નથી એ તારે વારે વારે રમરણુમાં રાખવું જોઈએ જો તુ અનિશ્ચય કલાલને લા કે પારસીની દુડને જઈ દારુ પીતો હોય, ઘેર દારુ પીને પછી પોતાની જાતિમાં જમવા જતો હોય, કે પોતાની જાતિમાં જમવા જાય લા પીવામાટે દારુ સાથે લઈ જતો હોય, ને તારી જાતિના આગેવાનો આ વાત જાણતા છતાં પણુ તને કાંઈ પણુ પ્રકારની યોગ્ય શિક્ષા ન કરતા હોય તો તારી, તારી જાતિના આગેવાનોની ને તારી જાતિની પણુ ભવિષ્યમાં અવદશ થવાનું અનુમાન અસત્ય ગણવાયોગ્ય નથી

શુ તને પીવાને પવિત્ર જલ, દૂધ કે પાનક (શરબત) નથી મળતું કે તું ધર્મભ્રષ્ટ થવા કાળજીને આળી નાખી બુદ્ધિને ભ્રમ ઉપજાવે એવો દારુ પીએ છે? જે બનાવવામાં ઘણી હિંસા થાય છે, જેના પાનથી મુખ ગંધાય છે જે શરીર, ઇન્દ્રિયો ને મનને નિર્બલ બનાવે છે, જેના સેવનથી દ્રવ્યનો નિરર્થક વ્યય થાય છે, અને જેનું પ્રાચીન જ્ઞાનજીને માટે મૃત્યુવિના બીજી શાસ્ત્ર કહેતું નથી એવા પાપમય દારુનું સેવન તું કયા હિતકર પ્રયોજનને સિદ્ધ કરવા કરે છે? કુસંગથી વ્યસન થઈ ગયું છે તેથી તેનું અત્યંત અસાર-પણું સમજાયા છતાં તે મારાથી છૂટતું નથી એમ જો તું કહેતો હોય તો સાક્ષી—જેમ મરણ તરણને શીખવે છે તેમ તું પણ જો સારા સગમા રહી તેનો પરિત્યાગ કરવા નદાગ્રહપૂર્વક પ્રયત્ન કરીશ તો તારું આ વ્યમન સુખપૂર્વક છૂટી જશે ને તું સુખી થઈશ આ કહોર-જેવા પ્રતીત થતા વચનો માત્ર તારા હિતમાટે કહેવા પડ્યા છે માટે તું તારા મનમાં લેશ પણ માહુ લગાડીશ નહિ કડવું ઓસડ હિતેચ્છુ મનુષ્ય પાય છે એ વાતની શુ તને ખબર નથી? જો તને જ્ઞાનજીપણાનું કાંઈ પણ અભિમાન રહ્યું હોય તો હવે અવશ્ય તું સુધરવામાટે સતત પ્રયત્ન કરજે

કોઈ પણ પ્રકારનું દુર્વ્યસન મનુષ્યની ઉત્તરોત્તર અધોગતિ કરનારું હોવાથી કોઈ પણ પ્રકારે તે ઇચ્છવાયોગ્ય નથી ભગવાન મનુ નીચેના શ્લોકથી વ્યસનને મૃત્યુથી પણ વધારે દુઃખ આપનારું ગણે છે—

“વ્યસનસ્ય ચ મૃત્યોશ્ચ, વ્યસનં કષ્ટમુચ્યતે ।

વ્યસન્યધોઽધો વ્રજતિ, સ્વર્યાસવ્યસની મૃતઃ ॥૧॥”

ભાવાર્થ — વ્યસન એ ત્રિપુત્રની તુલના કરીએ તો વ્યસન કષ્ટરૂપ ગણાય છે, કાગળકે વ્યસની મરીને નીચે નીચે જાય છે, ને વ્યસનરહિત મરીને સ્વર્ગમા જાય છે

વ્યસની પરવશજેવો થતા જવાથી અધર્મનુ પરિપાલન કરી શકતો નથી, ને તેથી તેની અવોગતિ થાય છે ધર્મનુ પરિપાલન કરવુ એ મનુષ્યનુ મુખ્ય ધર્મ્ય છે. એ કર્નવ્યથી વ્યસન બ્રષ્ટ કરે છે માટે પ્રતીક મનુષ્યે એ દુર્વ્યસનોથી નાનાઅહપૂર્વક દૂર રહેવુ ઉચિત છે પ્રતીક માગસે અધમના પરિપાલનમા આઅહ રાખવો ઉચિત છે એમ ભગવાન મનુ નીચેના વચનાથી કહે છે —

“ધર્મ એવ હતો હન્તિ, ધર્મો રક્ષતિ રક્ષિતઃ ।

તસ્માદ્ધર્મો ન હન્તવ્યો, મા નો ધર્મો હતોઽવધીત ॥ ૧ ॥

વૃષો હિ મગવાન્ધર્મસ્તસ્ય યઃ કુરુતે હ્યલમ્ ।

વૃષલં તં વિદુર્દેવાસ્તસ્માદ્ધર્મ ન લોપયેત્ ॥ ૨ ॥

એક એવ મુહુદ્ધર્મો, નિયનેઽપ્યનુયાતિ યઃ ।

શરીરેણ સમં નાશં, સર્વમન્યદ્ધિ ગચ્છતિ ॥ ૩ ॥ ”

ભાવાર્થ — ધર્મનો ત્યાગ કરવાથી તે ધર્મ ત્યાગ કરનાર માણસનુ હનન કરે છે, અને ધર્મનુ રક્ષણ કરવાથી તે ધર્મ રક્ષણ કરનાર માણસનુ રક્ષણ કરે છે તેથી ધર્મનો ત્યાગ ન કરવો ત્યજ દીધેલો ધર્મ આપણુ હનન કરે એમ ભય રાખી મનુષ્યે સર્વદા ધર્મ પાળવો. ૧ ભગવાન ધર્મ વૃષ કહેવાય છે, તેને જે અલ એટલે સમાપ્ત કરે છે, અર્થાત્ ત્યજે છે તેને દેવો વૃષલ (શૂદ્ર) ગણે છે, તેથી દ્વિજે ધર્મનો લોપ ન કરવો ૨ જગતમા ધર્મ એ એકજ સહદ છે કે જે માણસના મરણપછી પણ તેની પછવાડે જાય છે, અને અન્ય સર્વ તો શરીરની સાથે નાશ પામે છે ૩

વસ્ત્રોની પવિત્રતા તથા પહેરવેશવિષે.

ટાઢતકકાથી શરીરનું રક્ષણ કરવામાટે તથા લોકકલ્પજનનિવારણ માટે મનુષ્યોએ વસ્ત્રો પહેરવાના છે સૂતરાઉ, બિનના કે રેશમના વસ્ત્રોમાથી કોઇ પણ વસ્ત્રો પોતાની સ્થિતિને અનુકૂલ હોય તે મનુષ્યે ધારણ કરવા કોઇ પણ મનુષ્યે પોતાની સ્થિતિને નહિ ધ્યાનતા વસ્ત્રો ધારણ કરવા એ યોગ્ય નથી પુરુષોએ આ સ્ત્રીઓએ પોત પોતાના પહેરવાના વસ્ત્રો બહુ સ્વચ્છ રાખવા જોઇએ ફાટેલા કે મલિન વસ્ત્રો પહેરવા એ મનને દૂષણરૂપ છે જે મનુષ્ય નિર્ધન હોય તેનાથી પણ ફાટેલા કપડાને માધી. પહેરવાનું તથા મલિન વસ્ત્રોને ધોઇને પહેરવાનું બની શકે એમ છે માટે કોઇ પણ માણસે એવી અગત્યની વાતમા આજસ રાખી આજસુમા ગણાવુ એ યોગ્ય નથી વળી પ્રત્યેક મનુષ્યે દેશ, કાલ ને પોતાની જાતિના શિષ્ટ લોકોને પહેરવેશ તેમજ તદનુસાર પોતાને પહેરવેશ રાખવો જોઇએ, પણ લોકોનું તુરત ધ્યાન ખેંચનારો, આછકલો વા પોતાના વય ને સ્થિતિથી વિપરીત વા અમર્યાદા જણાવનારો પહેરવેશ ન રાખવો જોઇએ જે વસ્ત્રો પ્રગ્વેદથી ગંધાતા હોય, જે વસ્ત્રો ધણા મલિન હોય, જેની અદૃશ્ય જૂઓ પડી હોય, જે મુગટા કે પીતાબરીમાં દાગ કે કઢીના ડાગ પડ્યા હોય એવા વસ્ત્રો ધારણ કરવાથી આરોગ્યનું રક્ષણ ને વિવેકનું પાલન થયું શી રીતે ગણાય ? જે માણસ પોતાના વસ્ત્રો સ્વચ્છ રાખવાની સાવધાનતા ન સેવે તે માણસ પોતાના શરીરને સ્વચ્છ રાખવાની સાવધાનતા કેવી રીતે સેવી શકે ? ને જે પોતાના શરીરને સ્વચ્છ ન રાખતા હોય તે પોતાના મનને પવિત્ર રાખવા પણ કેવી રીતે પ્રયત્ન કરી શકે ? અને જે પોતાના મનને પવિત્ર ન ગણે તે પોતાના મનુષ્યજન્મને શી રીતે સફલ કરી

શકે? પ્રાણશ્લો એ બૂદ્ધેવો-પૃથ્વીપરના દેવો-તથા ત્રણ વર્ણના ગુરુઓ ગણાય છે માટે તેમણે તો અવશ્ય પોતાના શરીરપરના વસ્ત્રો બહુ પવિત્ર રાખવા જોઈએ પુરુષોએ પાધરી, અગરખુ, બડી, ઉપવસ્ત્ર ને ધોતીઈ આદિ વસ્ત્રો, તથા સ્ત્રીઓએ પોતાના સર્વ વસ્ત્રો સ્વચ્છ રાખવા, કે જેથી પોતાનું શરીર નીરોગ રહે, ને મન પ્રસન્ન રહે, તથા જેના પ્રસંગમાં આવવાનું થાય તે કટાળો ન ઉપજે પોતાની સ્થિતિ જો નિર્ધન હોય તો ઉપર કલ્યા પ્રમાણે સાધેલા વા અદ્ય મૂલ્યવાળા વસ્ત્રો પહેરવા, પણ તે સ્વચ્છ તો અવશ્ય રાખવા સમજી મનુષ્યે પોતાના નિકટના સબધિજનોને પણ પોતાના સર્વ વસ્ત્રો સ્વચ્છ રાખવાનો બોધ આપવો જોઈએ

ધરની, તેમાંના પદાર્થોની તથા કુંડુંબી જનોના શરીરોની સ્વચ્છતાવિષે.

પ્રત્યેક મનુષ્યે પોતાનું ઘર તથા, પોતાના ઘરમાંના વામણો, ગાદલા, ગોદડા, ઓસીકા, ખાટલા, પલંગો, પટારા, પેટીઓ, કબારો, ને બીજા પદાર્થો પણ બનતે પ્રયત્ને સ્વચ્છ રાખવા કૃતરા પણ પોતાને બેસવાની જગા સ્વચ્છ કરીને બેસે છે એ જોઈ પ્રત્યેક માણસે પોતાનું નિવાસસ્થાન સ્વચ્છ રાખવું જોઈએ ધરતું બોયતળીઈ, ભીંતો ને ઉપરનો ભાગ સ્વચ્છ રાખવો જોઈએ, અને તમા કચરો બેળો ન થાય, કરોળીઆ જાળા ન બાધે, ભમરીઓ દર ન કરે, ને બીજા ક્ષુદ્ર જીવો ન ભરાઈ રહે એમ સાવધાનતા રાખવી જોઈએ જે ધરમાં કચરો પડ્યો રહેતો હોય, ભીંતોમાં ફાટો કે નાના નાના કાણા પડ્યા હોય, ગાર કે ચૂનો ઊખડી ગયો હોય, ભીંતોઉપર દીવાની મસના કે એવાજ બીજા ડાઘ પડ્યા હોય, છાપરામાં કે અગાશીની નીચેના ભાગમાં કરોળીઆના જાળા, કરોળીઆના પડો કે ભમરીના દરો હોય, ને જેમાં નાનામોટા મલિન પદાર્થોના સહભાવથી દુર્ગંધ પ્રતીત થતો

હોય અથવા કયા પવિત્ર માણસને મન થાય? ને એવા ધરમા રહેનાર માણસનું અસ્તવિક્ર માણસ પણ કેમ કહી શકાય?

અત્યેક ગૃહસ્થે પોતે સ્વચ્છ રહી પોતાની સ્ત્રી, પુત્ર ને પુત્રી આદિને પોતાના શરીર તથા વસ્ત્રાદિને સ્વચ્છ રાખવાનો તથા પોત-પોતાના અન્યપદાર્થોને પણ સ્વચ્છ રાખવાનો વારંવાર ઉપદેશ આપવો જોઈએ વળી તેઓ વિવેકી થાય, સ્વધર્મનું પરિપાલન કરવામા ઉત્સાહી રહે, ને પોતપોતાનું કર્તવ્ય દૃઢતા તથા સાવધાનતાથી કરે એમ પણ તેમને વારંવાર સમજાવવું જોઈએ.

કન્યાવિક્રય તથા વરવિક્રય ન કરવાવિષે.

દ્વિજે કન્યાનો વિક્રય કરવો એ નિષ્ઠ કર્મ છે શ્દ્રે પણ ધન લાધને કન્યા ન વેચવી એમ ભગવાન મનુ નીચેના શ્લોકથી કહે છે -

“આદદીત ન શ્દ્રોઽપિ, શુલ્કં દુહિતરં દદત્.”

શુલ્કં હિ ગૃહ્ણન્કુરુતે, છર્ષં દુહિત્વિક્રયમ્ ॥ ૧ ॥”

ભાવાર્થ:—શ્દ્ર પણ દીકરી આપીને તેનું મૂલ્ય ન મહણ કરે, કેમકે કન્યાનું મૂલ્ય મહણ કરવાથી તે ગુપ્ત રીતે કન્યાનો વિક્રય કરે છે જ્યારે શ્દ્રે પણ કન્યાનો વિક્રય ન કરવો જોઈએ ત્યારે દ્વિજે તો તે અવશ્ય નજ કરવો જોઈએ એમા શુ કહેવું?

શ્રીશ્રીભગવૈવર્તપુરાણમા કન્યાનો વિક્રય કરનારને યનાકુ દક્ષ આ પ્રમાણે જણાવ્યું છે —

“યઃ કન્યાપાલનં કૃત્વા, કરોતિ વિક્રયં યદિ ।

વિપદા ધનલોભેન, કુંભીપાર્કં સ ગચ્છતિ ॥ ૧ ॥

કન્યામૂત્રં પુરીષં ચ, તન્ન મક્ષતિ પાતકી ।

કુમિભિર્દક્ષિતઃ કાકૈર્યાવદિન્દ્રાશ્વતુર્દશ ॥ ૨ ॥

તદન્તે વ્યાધયોનો ચ, લમેજ્જન્મ મુ

વિક્રીણાતિ ધાંરમારં, વહત્યેવં તિ ...નશમ ॥ ૩ ॥

ભાવાર્થ—જે પુરુષ કન્યાનુ પાલન કરીને પછી વિપત્તિવડે
વા ધનના લોભ કે જો તેનો વિક્રય કરે છે તો તે કુખીપાકનામના
નરકમા પડે છે ૧ ત્યાં તે પાપી કન્યાના મનુ પાન ને તેના
મલનુ બહાણ કરે છે ત્યાં તે ચૌદ મદ્રોના જનનપર્યંત કૃમિઓવડે
ને કાગડાઓવડે દશ કગતો છતો રહે છે ૨ ત્યારપછી નિશ્ચય તે
વ્યાધના જન્મને પામે છે, ત્યાં તે ગતિવિમ માસ વેચે છે, ને
માસનો ભાર વહે છે ૩

શ્રીયમ પણ કન્યાવિક્રયીનો નરકપાત નીચેના શ્લોકથી વણવે છે—

“કન્યાવિક્રયિણો મુર્ખા, રહઃ કિલ્લિવપકારિણઃ ।

પતન્તિ નરકે ઘોરે, દહન્ત્યાસપ્તમં કુલમ્ ॥ ૧ ॥ ”

ભાવાર્થ—મુર્ખ ૧ એકાતમા પાપ કન્યારા એવા જે કન્યા-
વિક્રયીઓ છે તે ઘોર નરકમા પડે છે, ને પોતાના કુલના સાતમા
પુરુષપર્યંતના પુરુષને બાળે છે

શ્રીપરાશર ધનાશાવડે વૃદ્ધ આદિ કન્યા આપનારની ગતિ
આ પ્રમાણે કહે છે—

“કન્યાં દદાતિ વૃદ્ધાય, નીચાય ધનલિપ્સયા ।

પુરુષાય કુશીલાય, સ પ્રેતો જાયને નરઃ ॥ ૧ ॥ ”

ભાવાર્થ—જે માણસ ધનની લાલસાવડે વૃદ્ધને, નીચને કે
દુરાચરણી પુરુષને પોતાની કન્યા આપે છે તે માણસ મરીને પ્રેત-
ચેનિને પામે છે

દ્રવ્ય આપીને કન્યા લેવી તે નિષિદ્ધ છે એમ શ્રીકૃષ્ણ નીચેના વચનથી કહે છે —

“ક્રયક્રીતા તુ યા નારી, ન સા પત્ન્યમિધીયતે ।

ન સા દૈવે ન સા પિત્ર્યે, દાસીં તાં કથયો વિદુઃ ॥ ૧ ॥”

આવાર્થ — કન્યાવિક્રય કરનારને દ્રવ્ય આપીને જે કન્યા વેચાતી લીધી તે પત્ની કહેવાતી નથી, તેને વિદ્વાનો દાસી ગણે છે, ને તે દેવસંબધિ કર્મમાં તથા પિતૃસંબધિ કર્મમાં ઉપયોગી થતી નથી. વર્તમાનમાં જે બ્રાહ્મણો કન્યાવિક્રય કરતા હોય તે બ્રાહ્મણનામને યોગ્ય ગણાય નહિ દ્રવ્યલાભસાને વશ થઈ જુદા કે દુરાચારથી પુરુષને કન્યા આપી તેનો આ લોક તથા પરલોક બગડે એવી સ્થિતિમાં તેને ચૂકવી એ કેવું નિંદ્ય ને નિર્દય કર્મ છે એ વિનાકહેજ સમજાય એવું છે. અનીતિ કરનારને પોતાના પાપકર્મનું ચમરાળને ઉત્તર આપવું ભારે થઈ પડે છે, તથા તેની ભયંકર શિક્ષા પણ તેને ભોગવવી પડે છે. કન્યા વેચવી એટલે એક જીવતા માણસનું માંસ વેચવું એવો તેનો અર્થ થાય છે કસાઈ મારેલા કે મુઝેલા જનાવરનું માંસ વેચે છે, પણ મારેલા કે મુઝેલા મનુષ્યનું માંસ વેચતા નથી, તો જીવતા મનુષ્યનું માંસ તો તેઓ ક્યાંથીજ વેચે ? જે પોતાને બ્રાહ્મણ કહેવરાવી પોતાની દીકરીના માસને તેની જીવિત અવસ્થામાં વેચે તે બ્રાહ્મણને બ્રાહ્મણ ન કહેતા કસાઈથી પણ અધમ કહેવો જોઈએ એમ કહ્યા વિના ચાલતું નથી. પેટ ન ભરાતું હોય તો તે ફાડી નાંખવું યોગ્ય છે, વા યોગ્ય ઉદમપરામણ થઈ તે ભરતું યોગ્ય છે, પણ પોતાની દીકરી વેચી તેના પૈસાઉપર તામ્રધિના કરવાની અધમ પ્રવૃત્તિ કદીપણ કોઈ પણ બ્રાહ્મણે કરતી યોગ્ય મણાતી નથી. જુદા વા દુરાચારી પુરુષને આપેલી કન્યાની આંખમાંથી તેની દુઃખી અવસ્થામાં જે આંસુઓ પડે છે તે વજ્રતુલ્ય છે,

ને તે તેનાં માઆપના પુજ્યનો નાશ કરી તેમને અવિધ્યમાં પરમ દુખ આપનારાં છે. તે કન્યા જો સુશિક્ષિત ન હોય તો તે દુરાચાર્યુમાં પણ પ્રવૃત્ત થાય છે, ને તેનું પાપ પણ તેના માઆપનેજ લાગે છે. હે કન્યાવિક્રય કરનાર અધમ બ્રાહ્મણ ! તું તારા પૂર્વજોની સ્થિતિનું તથા તેમના શુદ્ધ આચરણનું સ્મરણ કરી આવો નિંદ્ય બવહાર છોડી દે તારી પાસે દ્રવ્ય ન હોય, ને કન્યા પરણાવવાનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થાય તો યોગ્ય વરને, એક જોડ વસ્ત્ર કન્યાને આપી, તેનું દાન કરે, પણ વરની પાસેથી પૈસા લઈ સગાવહાલાને તે પૈસાથી મોજશોખ ઊડાવવાના પ્રસંગમાં ન જોડ. તારું મન બહુજ નબળું હોય ને તું નિર્ધન હોય તો કન્યા પરણાવતા જોડેલો વ્યય થાય તેટલું દ્રવ્ય તું વરવાળાપાસેથી લે, પણ તેથી વિશેષ એક પાઈ પણ તેમની પાસેથી ન લે.

કન્યાવિક્રયની પેઠે વરવિક્રય પણ નિંદ્ય છે. વરવિક્રય કરનારા કુલવાન્ ગણાતા બ્રાહ્મણો વરવિક્રયથી મળતા ધનનો દુરુપયોગ કરે છે, ને દુરાચારી થાય છે કોઈ કુલવાન્ બ્રાહ્મણો કમપૂર્વક ધણી કન્યાઓ પરણે છે, ને તેમને દુખ આપી પોતાનો ને તે સ્ત્રીઓનો જન્મ બગાડે છે. વરવિક્રય કરનારાઓએ ધનના લોભને બાળુએ મૂકી, કન્યાની યોગ્યતા જોવાબણી તથા આપકાલવિના અન્ય કન્યા ન મહણ કરવાબણી સ્વપરના હિતમાટે અવશ્ય લક્ષ્ય આપવું જોઈએ.

સારેમાટે પ્રસંગે યોદ્ધી મોટાઈપાછળ વિશેષ ખર્ચ ન કરતાં તે પ્રસંગને લગતાં આવશ્યક શાસ્ત્રીય કર્તવ્યો કરવાવિધે.

બ્રાહ્મણ પોતાની પુત્રીના વા પુત્રના લગ્નના પ્રસંગમાં રાજસી-વૃત્તિને વસ્ત્ર યઈ નિરર્થક ખર્ચ ન કરવું જોઈએ. લગ્નપ્રસંગે પોતાને ઘેર વેસ્થાઓનો નાશ નહીં થાય એવો ધ્યાનમાં રાખવો જોઈએ. સર્વસ્થા નિમિત્ત છે.

પોતાને ઘેર નાચ કરાવવાથીજ કાંઈ પોતાની મોટાઈ ખીજીને દેખાડી શકાતી નથી. ખરેખરી રીતે તો કોઈ પણ બ્રાહ્મણે પોતાની મોટાઈ ખીજીઓને દેખાડવા પ્રયત્ન કરવો એ શાસ્ત્રદષ્ટિએ અનુચિત છે, તોપણ જીવભાવની પ્રબલતાથી પોતાની મોટાઈ ખીજીને દેખાડવાનું કોઈ ધનાઢ્ય બ્રાહ્મણને કદી મન થઈ આવે, ને પોતાનું શુભ કર્તવ્ય દૃઢતાપૂર્વક કર્યા કરવું એજ વાસ્તવિક મોટાઈ છે, અયોગ્ય માર્ગે ખીજીઓનાં મન રાજી કરી તેમની પાસેથી મોટાઈ મેળવવી તે ખરી મોટાઈ નથી એમ સમજાવ્યા છતાં તેનું મન ન માને, તો તેણે પોતાની ગાંતિમાં જે દુર્બલ વિધવાઓ, અપંગ માણસો કે નિર્ધન મનુષ્યો હોય તેમને યોગ્ય દ્રવ્ય દક્ષિણારૂપે આપવું, અથવા પોતાની ગાંતિમાં સદ્ધર્મની, સદ્વિદ્યાની કે ઉપયોગી લૌકિક વિદ્યાની શ્રદ્ધિ કરવા પ્રયત્ન કરનારી કોઈ સરસ્થામાં સ્વશક્તિપ્રમાણે દ્રવ્ય અર્પણ કરવું, કિંવા તેવા પ્રસંગમાં યોગ્ય દ્રવ્યનો વ્યય કરી કોઈ સદ્ધર્મના જાણુનાર સદ્ગતિરણી પુરુષપાસે સ્વધર્મના પરિપાક્તમાં બ્રાહ્મણોને હિત્સાહ પ્રકટે એવા વ્યાખ્યાનો અપાવવા. વરઘોડામાં પણ અન્ય જનોને પોતાની મોટાઈ દેખાડવા અનુચિત અર્થ કરવું બ્રાહ્મણ-માંટે યોગ્ય નથી. તેવા પ્રસંગમાં બ્રાહ્મણોએજ પણ પોતાના સામર્થ્યનો પૂરો વિચાર કરીને કરવું, ખોટી વાહ વાહ મેળવવા પોતાની શક્તિઉપરાંત અર્થ કદીપણ કરવું નહિ, ને ત્રાણ કરીને તો વિશેષ બ્રાહ્મણોએજ નજર કરાવવું. એ પ્રસંગમાં ખીજી આડઅર પણ બહુ ન કરવો. શાસ્ત્રમાં એ પ્રસંગમાં જે જે આવશ્યક કર્તવ્ય કહ્યું છે તે ચચાવિધિ કોઈ વિદ્વાન કે સદાચરણી શુક્લદારા ધીરજ અને સમજથી કરાવવું. ને તેમાં જે યોગ્ય દ્રવ્ય અર્પવું પડે તે પ્રસંગમાંથી જોઈએ. જોઈએ દીધા પછી પોતાનો પુત્ર સધાવદનમાં નિત્ય પ્રેરિત

રાખે, ગાયત્રીમંત્ર શુદ્ધ ઉચ્ચારથી અર્થસહિત જાણી લે, ને પોતાના વેદના એક ભાગનું અનુકૂલતાપ્રમાણે અધ્યયન કરે એવી વ્યવસ્થા માતપિતાદિ ગુરુજનોએ અવસ્ય રાખવી જોઈએ. બ્રાહ્મણે પોતાના પુત્ર વા પુત્રીના નાની વયમા લગ્ન ન કરવા જોઈએ, ને કન્યાથી આઠ વા દસ વર્ષ મોટા યોગ્યવરને કન્યા આપવી જોઈએ, વરવધૂને તેમનાં આજ્ઞાપે તેમના ગૃહસ્થતરીકેના જે જે કર્તવ્યો છે તે તે કર્તવ્યો લગ્નપહેલાં યથાયોગ્ય રીતે સમજાવવા જોઈએ, ને લગ્નવેલા સપ્તપદીનો અર્થ બંને સાબળીને સમજી શકે એવી વ્યવસ્થા તેમણે કરવી જોઈએ.

પોતાના માતપિતાદિના મરણપછી શાસ્ત્રમા મરનારના જીવાત્માની સદ્ગતિ થવામાટે જે જે કર્મો કરવાના કલા છે તે તે કર્મો અદ્વાયી પુત્રાદિએ યથાયોગ્ય કરવાં, પણ મરનારના અગ્નીઆરમાને, બારમાને કે તેરમાને દિવસે પોતાની શક્તિનો વિચાર કર્યા વિના વિશેષ બ્રાહ્મણુભોજન કરાવવું નહિ કેટલાક બ્રાહ્મણો એવા પ્રસંગમા પોતાનું ખેતર કે ઘર વેચીને બ્રાહ્મણુભોજન કરાવે છે તે અત્યંત અનુચિત છે. બ્રાહ્મમા ભોજન કરાવવામાટે સુપાત્ર બ્રાહ્મણુ જોઈએ, ને એવા સુપાત્ર બ્રાહ્મણુ બહુ મળી શકવા અસંભવિત છે તેથી બ્રાહ્મમાં બહુ બ્રાહ્મણો ન જમાડવા એમ જાગવાનું બન્યું છે. વર્તમાનમાં ઉત્તરક્રિયાનિમિત્ત જે બ્રાહ્મણુભોજન કરાવવામા આવે છે તેમાં શાસ્ત્રાનુસાર કરતાં રૂઢિનું વધારે પાલન કરવામાં આવે છે તે દેશ, કાલ ને બ્રાહ્મણુની સ્થિતિ જતા યોગ્ય પ્રતીત થતું નથી. આવા સમયમા ઉત્તરક્રિયાનિમિત્તે જેટલું કરવાની શાસ્ત્રાનુસાર છે તેટલું જ કરવું પૂરતું છે. પણ બ્રાહ્મણુને તે નિમિત્તે ભોજન કરાવવાની રૂઢિ લાગ કરવાયોગ્ય છે. કોઈ શ્રીમત બ્રાહ્મણુને પોતાનાં માતપિતાદિની ઉત્તરક્રિયાના પ્રસંગમાં વધારે બ્રાહ્મણો જમાડવાની ઇચ્છા થાય તે

તેણે વિવેકપૂર્વક વધારે આહારો જમાડવા, યાતિમા પાત્રપુસ્તકાદિનું લાક્ષ્ણ્ય કરવું, ને યાતિનું વાસ્તવિક હિત ધ્યાય તેવા કોઈ ઉપયોગી કાર્યમાં યથાશક્તિ દ્રવ્ય અર્ચણ કરવું, પણ નિર્ધને દેખાદેખી કરી ઝણુ કરીને વધારે દ્રવ્ય અર્ચવું એ કોઈ પણ રીતે યોગ્ય નથી.

ઉત્તરક્રિયાનું, સંવત્સરીનું ને આદ્યનું તામસી બોજન જમવાથી થતી હાનિ.

સમજી આહારો જિહ્વાની તૃષ્ણાને વશ થઈને ઉત્તરક્રિયાના પ્રસન્નમાં બોજન કરવા જતા નથી જ્યાં માત્ર સબધને લીધેજ ગયા વિના છૂટકો ન થાય ત્યાજ તેઓ બોજન કરવા જાય છે ચાળીશ વર્ષની અદરના આહારોની ઉત્તરક્રિયા બહુજ સાત્ત્વિકભાવથી ગભીરપણે કરવી જોઈએ, ને તેમા બનતાસુધી ત્રીશ વર્ષની ઉપરના પુરુષે વા ઐએ જમવા નજ જવું જોઈએ યાતિબોજનમા પવિત્રતા જળવાય તથા સૌ જમનારને બધા જમવાના પદાર્થો આવે તેમ યાતિના મુખ્ય માણસોએ વ્યવસ્થા રાખવી જોઈએ. જ્યાં આહારોનો જથો વધારે હોય છે ત્યાં સાબળવાપ્રમાણે બોજનકાલે જોઈએ તેવી પવિત્રતા સચવાતી નથી, ને વગે વાવણા થાય છે, એ આહારોને માટે યોગ્ય નજ મણાય. અન્નથી મન પુષ્ટ થાય છે એ વાત વેદવચનથી ને યુક્તિથી સિદ્ધ છે માટે તામસી પરાત્ર ખાવામા પોતાના મનને શુદ્ધ કરવા ઇચ્છનાર કોઈ પણ આહારો પ્રીતિ રાખવી ઉચિત નથી. વર્તમાનમાં ધણા આહારોની જે નહિ ઇચ્છવાયોગ્ય સ્થિતિ જણાય છે તે સ્થિતિ થવામા ઉત્તરક્રિયાનું (અગીઆરમા, બારમા ને તેરમાનું) બોજન, સવત્સરીનું બોજન ને આદ્યનું બોજન જમવામાં તેમની પ્રીતિપૂર્વક પ્રવૃત્તિ પણ એક કારણ છે કે વિપ્રો ! જીવાન માણસના મરણની પછત્રાડે જે ત્રિષ્ટાજ આહારોને જમાડવામા આવે

છે તે વિવેકીની દૃષ્ટિએ મિથ્યાજ્ઞ નથી, પણ રુધિર છે, ને તે આસાધારણ પ્રયોજનવિના જમવું રાક્ષસોને ઉચિત છે, તમને ઉચિત નથી. જે ઉત્તરક્રિયા કરાવનાર કે જમવાયોગ્ય મનાતા સમધિજનો હોય તેમણે નિરુપાયે ત્યા જમવું જોઈએ, પરંતુ તે પણ સ્વધર્મ પાળવામા પ્રીતિવાળા ને સ્વધર્મનું શ્રદ્ધાપૂર્વક અનુદાન કરનારા જોઈએ, નહિ તો તેમની પણ તેવા ભોજનો અધોગતિ કરાવે છે વૃદ્ધમનુષ્યની પછવાડે કરવામાં આવતા આહારભોજનમા પણ જે આહારપણાનું મહત્ત્વ સમજતો હોય તેણે હોશી હોશી જમવા જવું એ અત્યંત નિંદ્ય છે જે પોતાના આહારપણાનું મહત્ત્વ સમજતો નથી, ને શૂદ્રની પેઠે વર્તવામા પ્રીતિ રાખે છે તેને માટે અમારે કાંઈ કહેવાનું નથી, કેમકે ઉપદેશ અધિકારીને ઉદ્દેશીને હોય છે, અનધિકારીને ઉદ્દેશીને હોતો નથી.

નિત્યકર્મઉપરાંત આહારણું વિશેષ કર્તવ્ય, તેમણે આજીવિકામાટે શું કરવું ? કરવાયોગ્ય ને ન કરવાયોગ્ય ધંધાઓ.

આહારણું સ્નાન, સંધ્યા, ગાયત્રીજપ, હોમ, સત્સાસ્ત્રનું અર્થ-તાત્પર્યના જ્ઞાનસહિત વાચન, ઇષ્ટદેવનું પૂજન ને વૈશ્વદેવ એ કર્મ-ઉપરાંત પરમાત્માનું ધ્યાન તથા પરમતત્ત્વનો વિચાર કરવામા પોતાના સમયનો મુખ્યભાગ વ્યતીત કરવો જોઈએ, અને અવશેષ સમય અન્યજનોને તેમના અધિકારપ્રમાણે સ્વધર્મનુંસાર સદ્ધર્મનો ઉપદેશ કરવામા ને ન્યાયપૂર્વક આજીવિકાના સાધનો સપાદન કરવામાં વ્યતીત કરવો જોઈએ આહારણું પોતાના ધર્મનું પરિપાલન કરી અયાચક-વૃત્તિથી રહેવું ઉત્તમ છે. જે આહારણું પરમાત્મામા તેઓ વિશ્વભર હોવાથી અને આજીવિકાના સાધનો પૂરાં પાડ્યા કરશે આવો પૂર્ણ વિશ્વાસ ન હોય તે આહારણું પોતાના તથા પેશ્યવર્ગના નિર્વાહમાટે યોગ્ય સુપાત્ર મનુષ્યોને ઘેર અનાદિની વાચનામાટે જવું, પણ રાંકાની પેઠે

ઘેર ઘેર ભોટ માગવા વા દાણા માગવા નીકળવું યોગ્ય નથી જે બ્રાહ્મણને અન્યપાસે યાચના કરવી અયોગ્ય પ્રતીત થતી હોય તેણે કથાવાર્તા, વ્યાપાર, વક્રીલાત, જોષીપણું, વૈદપણું, ખેડ કે સારી નોકરી એમાંનો કોઈ એક ધધો કરવો દૂધ આદિ રસ વેચવાનો કે વીશીનો ધધો બ્રાહ્મણે બનતાસુધી ન કરવો દેવલકનો, (પગાર લઈને દેવસેવા કરવાનો,) પાણી બરવાની વાસણ માળવાની હલકારાની સાધાવાળાની કે હમાલ આદિની હલકી નોકરીનો, હલકા વર્ણના ગોરપદનો, કે ગામોટનો ધધો કરવો તે પણ બ્રાહ્મણને માટે યોગ્ય નથી એવો હલકો ધધો કરનારા બ્રાહ્મણો શુદ્ધ ભાવથી યોગ્ય પ્રયત્ન કરે તો તેમને તેમની યોગ્યતાપ્રમાણે ઉચ્ચો ધધો અવસ્ય મળી શકે

બ્રાહ્મણોને આપકાલમા ક્ષત્રિયનો તથા વૈશ્યનો ધધો કરી પોતાની આજીવિકા ચલાવવાની શાસ્ત્રે છૂટ આપી છે માટે જે બ્રાહ્મણો શાસ્ત્રમા કહેલા તેમના મુખ્ય ધધાથી પોતાની આજીવિકા ન ચલાવી શકતા હોય તેમણે પ્રામાણિકપણે કોઈ આખરવાળી નોકરી કરવી, વક્રીલાત કરવી, વ્યાપાર કરવો, ખેતી કરવી કે પશુપાલન કરવું તેમણે જે ધધો કરવો તે નીતિથી કરવો, ને આજસુ સ્વભાવ ત્યજી ઉદ્યોગી સ્વભાવ રાખવો

મનને સુવિચારયુક્ત રાખવું, તેને નવરુ ન રહેવા દેવું.

મનના સારાનરસા વિચારની ઇદ્રિયો ને શરીરપર સારીનરસી અસર થાય છે માટે પ્રત્યેક બ્રાહ્મણે કુવિચારથી પોતાના મનને દૂર રાખી ધૈર્ય ને સાવધાનતાથી તેને સુવિચારમાં જોડતા રહેવું જોઈએ. દુષ્ટ વિષયોના ચિતનથી મનુષ્ય શૂન્ય અને અધોગતિને પામે છે માટે તેવા ચિતનમા મનને ન જોડાવા દેવાસારુ તેને કોઈ સારા કામમા જોડેલું રાખવું, પણ નવરુ ન રહેવા દેવું. “ નવરો નખોદ પામે ” એ આચે નવરુ મન દુષ્ટ વિષયોના ચિતનવડે જીવવું બહુ

અનિષ્ટ કરે છે. ખીજી કોઈ સારું કામ પ્રાપ્ત ન હોય તે કાલે તેને પોતાના ઇષ્ટદેવના સ્મરણધ્યાનમાં જોડવું, પણ નવરુ ન રહેવા દેવુ નવરુ મન બાબરાબૂતની પેઠે જીવને બચ આપે છે. હરપાળ મકવાણે કોઈ વેલા બાબરાબૂતનો પરાજય કરી તેની સાથે ઠરાવ કર્યો હતો કે “હું જે કામ બતાવું તે કામ તારે કરવું” તે વાતની બાબરાબૂતે “જે તમે મને કામ ન બતાવી શકો તો હું તમારું બક્ષણુ કરી જઈ” એ શરતે બતાવેલું કામ કરવાની હા કહી પછી હરપાળ મકવાણે બાબરાબૂતને જે કામ કરવાનું કહે તે કામ તે પોતાના અલૌકિક સામર્થ્યથી તુરંત કરી આવે. આમ થવાથી હરપાળ મકવાણાપાસે બાબરાબૂતે કહેવાયોગ્ય કોઈ કામો ન રહ્યાં, તેથી તે બહુ મુઝાવા લાગ્યો, ને ખોટાં ખોટાં કામોમા તેને જોડી તે પોતાના બચમા આવી પડેલા જીવનને ચિતાતુર સ્થિતિએ લાવવા લાગ્યો. હરપાળ મકવાણાની આવી ચિતાતુર સ્થિતિ જોઈ તેના એક મિત્રે તેને પૂછ્યું કે — “હમણા તમે નિરંતર ચિતાતુર કેમ દેખાઓ છો ?” તેના ઉત્તરમા તેણે પોતાને માથે પોતાની બૂલથી જે પીડા આવી પડી હતી તે પીડાની વાત તેને કહી દેખાડી તે મિત્રે હરપાળ મકવાણાને કહ્યું કે — “આવી નજીવી વાતમાં તમે મુઝાઈને નકામી ચિતા શામાટે કરો છો ? તેની પાસે મક્કબારના વનમાંથી એક મોટા વાસ મગાવી તે તમારા ઘરના આગણામા ખોડાવો, પછી જ્યારે કામ હોય ત્યારે તમે બાબરાબૂતને કામ બતાવજો, ને જ્યારે તમારે કામ ન હોય ત્યારે તેને તે વાસપર ચઢીતર કરવાનું કહેજો. ચઢીતરનો અત નથી તેથી તમને બચનું કારણ રહેશે નહિ, ને તેની પાસેથી યોગ્ય કામ પણ તમારાથી સુખપૂર્વક લઈ શકાશે.” હરપાળ મકવાણે પોતાના મિત્રની ઉપરની સચનાથી પ્રસન્ન થયો, ને પછી તે પ્રમાણે વ્યવસ્થા કરી નિશ્ચિત થયો એવી રીતે પ્રત્યેક બ્રાહ્મણ પણ

આ અરામૂતના જેવા પોતાના મનને વ્યવહારપરમાર્થના કામમાંથી તે બ્યારે નવરે થાય ત્યારે તેને ઇષ્ટદેવના સ્મરણુધ્યાનમાં જોડવારૂપ અહિતર કરાવ્યા કરે તો તેથી તેને હાનિ ન થતા લાભજ થાય

સત્પુરુષોનો સમાગમ તથા સત્શાસ્ત્રોનું અધ્યયનવાચન કરવા વિષે.

અહિજે પોતાના મનને સારા વિચારમાં રાખવાનું બલ મેળવવા માટે સત્પુરુષોનો શ્રદ્ધાભક્તિપૂર્વક સમાગમ રાખવો જોઈએ, ને સત્શાસ્ત્રોનું આદરપૂર્વક અધ્યયનવાચન કરવું જોઈએ. કુસસ્કારોનું પોષણ કરનારા કે નવા કુસસ્કારો પાડનારા નહારા ગ્રથો તેણે બૂલથી પણ ન વાચવા જોઈએ, તેમજ દુરાચારી માણસોને હલાહલ વિષથી પણ વધારે અપકારક સમજી તેમનો ક્ષણમાત્ર પણ સમ તેણે ન સેવવો જોઈએ.

પરદારસેવનરૂપ વ્યભિચારથી દૂર રહેવા વિષે.

પ્રત્યેક આહિજે શરીર, વાણી ને મનથી પરદારસેવનરૂપ વ્યભિચારથી દૂર રહેવું જોઈએ વ્યભિચારથી વ્યભિચારીને દ્રવ્યની હાનિ થવાકિપરાત તેના શરીર, ઇન્દ્રિયો ને મનના સામર્થ્યની તથા પ્રતિષ્ઠાની પણ હાનિ થાય છે આહિજનું આહિજત્વ અહિચારથી શોભે છે માટે પ્રત્યેક આહિજે પોતાની સ્ત્રીમાજ સતોષ રાખવો જોઈએ પિતા, માતા કે જેમાંનું કોઈ એક વ્યભિચારી હોય તો તેમના બાળકો પણ લઘુવયમાંથીજ દુરાચરણી થાય છે. ને તેમની પ્રજા પણ દુરાચારી નીવડે છે વળી વ્યભિચારીનો પરલોક પણ બગડે છે. એક દોષ બીજા દોષને ખેચી લાવવાના સ્વભાવવાળો હોવાથી વ્યભિચારીમાં ધીરે ધીરે બીજા દોષો પણ આવી એકત્ર થાય છે, ને તે સર્વ તેને બહુ દુખી કરે છે.

અનાથ વિપ્રવિધવાઓને આશ્રય તથા શિક્ષણ આપવાવિષે.

પ્રત્યેક નગરમાં અને ગામમાં રહેનારા વિપ્રોએ પોતપોતાના નગરમાં અને ગામમાં રહેતી અનાથ વિપ્રવિધવાઓના નિર્વાહમાટે પચના દ્રવ્યમાથી અથવા સ્વસામર્થ્યાનુસાર પોતપોતાના દ્રવ્યમાથી યોગ્ય વ્યવસ્થા કરવી જોઈએ, તથા તેમના સ્વધર્મના જ્ઞાનમાં વૃદ્ધિ થઈ તેઓ શ્રેષ્ઠ રીતે સદાચારનું પાલન કરી શકે એવા શિક્ષણની પણ તેમને માટે વ્યવસ્થા કરવી જોઈએ. કેટલીક વેલા વિધવાના માળાપ, બાઈઓ કે સાસરાવાળા વિધવાને યોગ્ય આશ્રય આપતા નથી, તથા તેમના મનને સદર્શભણી વાળવા યોગ્ય પ્રયત્ન સેવતા નથી તેથી તેમની તે જૂલનું તે સવને માટે બહુ અનિષ્ટ પરિણામ આવે છે સાસુસસરાએ પોતાના પુત્રની વિધવા વહુપર ને માળાપે પોતાની વિધવા પુત્રીઉપર અવશ્ય દયા રાખવી જોઈએ, અને પોતાના સામર્થ્યાનુસાર તેને અવશ્ય સાહાય્ય કરવું જોઈએ.

કૌધાદિ ચિત્તદોષો ત્યજવાવિષે.

કૌધ, લોભ, મદ, મોહ, મત્સર, દબ, કપટ, બય ને ચિતા ઇલાદિ ચિત્તદોષો અપકારક હોવાથી સર્વમનુષ્યોએ અવશ્ય ત્યજવાયોગ્ય છે ત્યારે વર્ણોના ગુરુ ને જૂરેવો એવા શ્રેષ્ઠ નામથી ઝોળખાતા બ્રાહ્મણોએ એ ત્યજવા જોઈએ એમાં શુ કહેવું ? ક્ષુદ્ર ક્ષુદ્ર વાતમાં આનોની પેઠે બ્રાહ્મણો પરસ્પર કૌધને વશ થઈને ક્રોધ કરે તે ઇચ્છવાયોગ્ય નથી કૌધ શાંતિને વિધાતક છે જે હૃદયમાં શાંતિ ન હોય ત્યાં સુખ પણ ક્યાંથી હોય ? એવી રીતે કૌધ સુખને પણ વિદૂર કરનારો છે. કૌધથી સ્ત્રીરમાનું લોહી ઊઠે છે, ઇદ્રિયો ને અતઃકરણ પ્રમત્ત ક્ષોભયુક્ત થાય છે, અને જીવાત્મા સમોહયુક્ત થાય છે, સમોહથી તેને શાસ્ત્ર તથા ગુરુની આજ્ઞાનું ને તત્ત્વજ્ઞ કર્તવ્યનું

વિસ્મરણ થાય છે, તે વિસ્મરણથી યુક્તિનો (આત્માની સમજણનો) નાશ થાય છે, ને યુક્તિના નાશથી પુરુષ જીવતો છતાં મુઆજેવો થઈ જાય છે. એવી રીતે કોષને અત્યંત અપકારક વિચારી પ્રત્યેક બ્રાહ્મણે તેનો ત્યાગ કરવા પ્રયત્નશીલ રહેવું જોઈએ, અર્થાત્ તેણે કોષઉપરજ કોષ કરી તેને દૂર કરવો જોઈએ. આહારવિહાર સાત્ત્વિક રાખવાથી તથા અહિંસા ને ક્ષમાના પરિપાલનવડે જોમણે કોષનો જય કર્યો છે એવા પુરુષોનો અનુકૂલયુક્તિવડે સગ કરવાથી કોષનો જય કરી શકાય છે. પોતાના માનેલા પદાર્થોનો ત્યાગ સહન ન થઈ શકવો વા દ્રવ્ય સંપાદન કરી એકત્ર કરવામાં નિરંતર મનોવૃત્તિ રાખવી તે લોભ કહેવાય છે. લોભને મર્યાદામાં ન રાખતા જે મનુષ્ય લોભને વશ થાય છે તે મનુષ્ય ધણા પાપો કરે છે, ને ઈશ્વરે તેને તેના કર્મનુસાર જે સુખ આપ્યું હોય તેનો તે ભોક્તા થઈ શકતો નથી. દસ્ય પદાર્થોમાં અત્યંત મમતા રાખવાથી મનુષ્ય ધર્મને તથા મોક્ષને માટે પોતાને જે કંતવ્ય છે તે કરી શકતો નથી તેથી તેની અધોગતિ થાય છે. ઔદાર્ય તથા સતોષવડે જે લોભનો જય કરવામાં આવે તો તેથી મનુષ્ય આ લોકમાં તથા પરલોકમાં સુખનો ભાગી થઈ શકે છે. અનાત્મ ને અનિત્ય પદાર્થોમાં લોભ રાખવાને બદલે મનુષ્ય જે ચૈતન્યરૂપ ને નિત્યપદાર્થરૂપ પરમાત્મામાં વા તેમની પ્રાપ્તિનાં સાધનોમાં લોભ રાખે તો તેને બહુ લાભ થાય. ધન, સત્તા, વિદ્યા, યૌવન, રૂપ, કુલ ને આચારાદિ અનિત્ય પદાર્થોનો મદ રાખવો તે પણ મનુષ્યની ઊર્ધ્વગતિ રોકી તેની અધોગતિ કરાવનાર છે. મદ રાખવાની અમત્ય હોય તો દબદર્પાદિ આસુરીસંપત્તિનો નાશ કરવામાં મદ રાખવો ઉચિત છે. કંતવ્યને અકંતવ્યરૂપે જાણવું, વા હિતના સાધનોને અહિતનાં સાધનોરૂપે ને અહિતનાં સાધનોને હિતનાં સાધનોરૂપે જાણવાં તે મોહ એટલે

અવિવેક કહેવાય છે જગત્તો મોટા ભાગ મોહને વશ વર્તેને દુખી થાય છે જેઓ સુખ સંપાદન કરવા ઇચ્છતા હોય તેમણે તો અવશ્ય વિવેકવડે મોહનો ત્યાગ કરવો જોઈએ સેકડો દુખોથી ઘેરાયેલા વિષયોને સુખરૂપ માની મનુષ્યોનો ધણો ભાગ નિરતર તેની ઉપાસનામાં તત્પર રહે છે એ મોહનોજ અગાધ મહિમા છે મત્સર અથવા ઈર્ષ્યા મનને સદ્ગુણરહિત તથા દાહયુક્ત રાખે છે, અર્થાત્ મત્સરી માણસ ગુણવાનોના ગુણોનું માહાત્મ્ય સમજી ગુણવાનું ચંદ શકતો નથી, તથા જેના તેના અબ્યુદયની વાત સાબળી તે મનમાં બળ્યા કરે છે, તેથી તે પોતાના અબ્યુદયને વા નિશ્રેયસને સાધી શકતો નથી. પોતાનું શ્રેય ઇચ્છનારે તે મત્સર મૈત્રીની ભાવનાથી દૂર કરવો જોઈએ. દબ ધર્માત્મિને ડાળ દેખાડવો તે—પણ મનુષ્યના અબ્યુદય તથા નિશ્રેયસમાં પરમવિધ્નરૂપ છે માટે પોતાનું હિત ઇચ્છનારે તે ત્યજવાયોગ્ય છે કૂડકપટવાળો વ્યવહાર કરવો એ પણ સર્વથા નિષ્ફળ છે સત્ય ને પ્રામાણિકતા ત્યજી જેઓ કૂડકપટથી બીજાને છેતરવાનું કામ કરે છે તેમનું પરિણામે સારું થતું નથી “ કૂડ ત્યા ધૂડ ” ને “ ધર્મે જય ને પાપે ક્ષય ” એ કહેવનો પ્રમાણે કૂડકપટ કરનારા માણસો અતે આ લોક પરલોકમાં દુખી થાય છે. કૂડકપટ કરનારા, મિથ્યાભાવણ કરનારા ને વિશ્વાસઘાતી જે બ્રાહ્મણો હોય તે બ્રાહ્મણો બ્રાહ્મણ એ પવિત્રનામને મહાકલક લગાડનારા ગણાય છે. દેવોની પરલોકમાં કેવી સ્થિતિ હોય છે તે અન્ય લોકોને દેખાડવામાટે તથા તેમને સુધારવામાં ઉદાહરણરૂપ થવામાટે પૃથ્વીપરના જીવો છે તેથી તેમનાં અત કરણો તો દૈવીસપતિવાળાજ જોઈએ, તેમજ આસુરીસપતિનો ગધ પણ નજ જોઈએ જો પ્રત્યેક બ્રાહ્મણ આટલુંજ સમજી તદ્દનુકૂલ વર્તે, અર્થાત્ આસુરીસપતિ ત્યજી દૈવીસપતિ

વાળા થાય તો સ્વદેપકાલમા તેની સ્થિતિનું રૂપાતર અર્થ જાય, અર્થાત્ તેની માનસસ્થિતિ બદલાવાથી તેની બહાર કુ ખમય પ્રતીત થતી સ્થિતિ પણુ સુખમય પ્રતીત થવા લાગે. બયનામનો મનોવિકાર પણુ વિવેકી મનુષ્યે સજવાયોગ્ય છે કોઈ પણુ સારુ કામ કરવામાં પોતાનું હિત ઇચ્છનારે લેજ પણુ બય ધરવું ઉચિત નથી કોઈ શુભ કામ કરવાનો આરભ કર્યા પછી અથવા પ્રારબ્ધકર્મના ઉદયથી બયની સામગ્રી સમીપ પ્રાપ્ત થાય ત્યારે પણુ મનને નિર્ભય રાખી યોગ્ય ઉપાયો કરવા, પણુ બયથી પોતાના મનને વ્યાકુલ થવા દેવું નહિ. પ્રિય પ્રાણી કે વસ્તુનો વિયોગ થયે વા ઇચ્છિત વસ્તુ કે પ્રાણીની પ્રાપ્તિ ન થયે મનને ચિતા કે શોકમા નિમગ્ન કરવું એ પણુ વિવેકી મનુષ્યને યોગ્ય નથી જે બનવાનું હોય તે બને છે, ને જે નહિ બનવાનું હોય તે બનતું નથી, તથા મારો ને અન્ય પ્રાણિપદાર્થનો સયોગ અસ્થાયીજ છે, તો નિરર્થક ચિતા કે શોક કરી મારા સ્વાભાવિક સુખથી મારે શામાટે વિયોગી થવું જોઇએ? ચિતા કે શોકાદિ મયેલા પ્રાણીને કે વસ્તુને પુનઃ પ્રાપ્ત કરાવવામા સાધનરૂપ નથી, તેમજ મનોબલ, ઇન્દ્રિયબલ કે શરીરબલ વધારવામાં પણુ તે સાધનરૂપ નથી, પણુ ઊલટાં તે મનોબલ આદિને ક્ષીણ કરનારાં છે, તો મારે મારા ચિત્તમાં તેમને શામાટે અવકાશ આપવો જોઇએ? ચિતા કે શોકાદિવડે પોતાનું મન બ્યારે પરાભવ પામેલું જણાય ત્યારે મનુષ્યે એવા વિચારવડે તેમને દૂર કરી દેવાં જોઇએ.

આળસ, પ્રમાદ ને દીર્ઘસૂત્રતા પણુ સજવાં જોઇએ.

આળસ એ સરીરાદિમાં રહેલો બયકર સ્ત્રુ છે. એ સ્ત્રુના પ્રસાદથીજ બધા મનુષ્યો દ્રવ્યહીન ને વિદ્યાહીન રહે છે માટે એ

ભયકર શત્રુને ઉદ્યોગવડે દેહપાર વા અંતઃકરણની બહાર કરી દેવો જોઈએ પ્રત્યેક મનુષ્ય જે સતત શુભઉદ્યોગપરાયણ રહે તો તેનું મન પવિત્ર રહે, તેની ઇદ્રિયોનું બધ વધે, તેનું શરીર નીરાગ રહે, ને તેની બાહ્યસ્થિતિ પણ સારી રહે. જે જે દેશના વા જે જે વર્ષના ભોકા આળસના ઉપાસક હોય છે તે તે દેશ વા વર્ષ દરિદ્રી, વિધાહીન ને પ્રાયશ્ચ નીતિહીન હોય છે. જે જે બ્રાહ્મણોને તમે દરિદ્રી, વિધાહીન, દુર્વ્યસની ને નીતિહીન જુઓ તે તે બ્રાહ્મણો આળસનામના બાપરાજૂતના પૂજારી હશે એ વાન તમારે નિશ્ચયપૂર્વક સત્ય માનવી એમા તમારે લેશ પણ શકા ન કરવી હે બૂદેવો! જે તમે સુખી થવા ઇચ્છતા હો તો ધર્મિરે કૃપા કરી તમને જે મનુષ્યનું ને તેમા પણ બ્રાહ્મણનું જીવન આપ્યું છે તે જીવનને આળસમા વ્યતીત ન કરો, પણ તેને સતત ઉદ્યોગવાળું રાખો વપરાતા વાસણો ઊજળા રહે છે, ને નહિ વપરાતા વાસણોપર કાટ ચઢે છે એ શું તમને જ્ઞાત નથી? જે તે તમને જ્ઞાત હોય તો તમે તમારા મનને, ઇદ્રિયોને ને શરીરને શામાટે નિરતર શુભકામ કરવારૂપ વપરાશમાં રાખતા નથી? વાસણના ઉપર કાટ ચઢે છે તે કાઠના કરતા આ કાટ ધણેજ હાનિકર છે માટે તે આળસરૂપ કાટને તમારે ઉદ્યોગવડે તુરંતજ દૂર કરી દેવો જોઈએ. આળસ એ બાકીયના જેવું ગુણ વિષ છે એમ વિદ્વાનો કહે છે. કર્તવ્યનું વિસ્મરણ પ્રમાદ કહેવાય છે પ્રમાદથી માણસને ડગલે ડગલે અનેક દુ ખોતી પ્રાપ્તિ થાય છે માટે વિવેકીએ પોતાનું પ્રત્યેક કર્તવ્ય સાવધાનતા-પૂર્વક કરવાનો સ્વભાવ પાડી તે પ્રમાદને દૂર કરી દેવો જોઈએ. એક દિવસમા અર્ધ શકે એવું કામ હોય તે જ માસે પણ પૂરું ન કરવાનો અર્થાત્ પોતાના અગત્યના કામને બહુ લામાવવાનો સ્વભાવ તે દીર્ઘસૂત્રતા

કહેવાય છે. દીર્ઘસૂતતાથી પણ માણસની પડતી સ્થિતિ થાય છે માટે તે દીર્ઘસૂતતાને શીઘ્ર કામ કરવાનો સ્વભાવ પાડી મનુષ્યે દૂર કરવી જોઈએ.

કર્તવ્યવિમુખતા તથા કર્તવ્યપાલન કરવાવિષે.

પ્રત્યેક આદ્યજ્ઞ અને આદ્યજ્ઞાતિના શેઠોએ વા પટેલોએ પોતાના લોકિક ને પારમાર્થિક કર્તવ્યમાં નિષ્ઠા રાખવી જોઈએ. કર્તવ્યમાં નિષ્ઠા રાખી તદ્દનુકૂલ સદાયકપૂર્વક વર્ત્યા વિના કોઈ પણ આદ્યજ્ઞની કે આદ્યજ્ઞાતિની ઉન્નતિ થવી સંભવિત નથી. પૂર્વના ઋષિમુનિઓ જોઈ પદે વિરાજતા હતા તેનું મુખ્ય કારણ તેઓ કર્તવ્યનિષ્ઠાવાળા તથા તદ્દનુકૂલ સદાયકપૂર્વક વર્તનારા હતા તે હતું. વર્તમાનકાલમાં આદ્યજ્ઞોના મોટા ભાગની જે અધમ સ્થિતિ જોવામાં આવે છે તેનું મુખ્ય કારણ તેમની કર્તવ્યવિમુખતાવિના અન્ય નથી. વિવેકીઓ મરણ-કરતાં પણ કર્તવ્યવિમુખતાને વધારે અપકારક ગણે છે. જે જે આદ્યજ્ઞોએ કર્તવ્યનિષ્ઠા તથા કર્તવ્યવિમુખતાનું શરણ મહણ કર્યું છે તે તે આદ્યજ્ઞોની સ્થિતિ વર્તમાન સમયમાં કેવી અધમ છે તે સમજી મનુષ્યોને અગ્રાત નથી. કેટલાક આદ્યજ્ઞો રાંકાની પેઠે લોટ કે દાણા માગવા નીકળે છે, કેટલાક આદ્યજ્ઞો દેવલકનુ-પગાર લઈ કોઈ દેવના પૂજારીનું-કામ કરે છે, કેટલાક આદ્યજ્ઞો મજૂરીનું કે સાથીનું કામ કરે છે, કેટલાક આદ્યજ્ઞો કોઈને ઘેર પાણી ભરવાનું કામ કરે છે, કેટલાક આદ્યજ્ઞો પોલીસનું સાધવાળાનું કે કચેરીમાં પટાવાળાનું કામ કરે છે, ને કેટલાક આદ્યજ્ઞો હથકારનું કે માગદૂતનું (રેલ મેસેન્જરનું-ફિલ્ડ પોસ્ટમેનનું) કામ કરે છે. આવી અધમસ્થિતિમાંથી ઉચ્ચસ્થિતિએ પહોંચવાનો માત્ર એક જ મુખ્ય ઉપાય છે, ને તે કર્તવ્યનિષ્ઠાનું અનુસરણ

છે. જે વ્યાવહારિક દુ ખાનુભવ કરનારા બાધાઓ । તમે વિદ્યાનું અધ્યયન કરવાના ને સદાચારથી વર્તવાના તમારા મુખ્ય કર્તવ્યનું રમરણુ કરો. માત્ર તેનું રમરણુ કરીનેજ ન બેસી રહો, પણ તે મુખ્ય કર્તવ્યનું તમ ઉત્સાહપૂર્વક પરિપાલન કરો. જે તમે આમ કરશો તો તમારી આજ્ઞાભ્યંતર સ્થિતિમાં ફેર પડ્યા વિના રહેશે નહિ, અર્થાત્ તમારી દુ ખમય સ્થિતિ દૂર થઈ તમે સુખમય સ્થિતિવાળા થશો.

ઉપસંહાર.

સર્વ દુરાચારો દ્વિભાદિ મનુષ્યના પ્રાપ્તવ્યવહારને, પ્રતિષ્ઠાને, શરીરના સાત્ત્વિક સામર્થ્યને, ઇદ્રિયોના સાત્ત્વિક સામર્થ્યને, અંત કરણના સાત્ત્વિક સામર્થ્યને, અંત કરણના દૈવી સામર્થ્યને અને અંત કરણના જ્યૈશ્વર સામર્થ્યને હાનિ પહોચાડે છે માટે સમણુ દિગ્નેએ સર્વ પ્રકારના દુરાચારનો પ્રયત્નપૂર્વક પરિત્યાગ કરી પરમાદરથી સદાચારનું સેવન કરવું જોઈએ, અને પોતાના અંત કરણને પવિત્ર, સ્થિર ને અનરાત્માથી અભિન્ન બ્રહ્મના દૃઢ જ્ઞાનવાળું કરી પોતાના મનુષ્યજીવનને સફલ કરવું જોઈએ.

પ્રત્યેક જ્ઞાતિના બ્રાહ્મણો, ને વિશેષે ઔદીચ્યબ્રાહ્મણો, અને તેમાં પણ ઔદીચ્યસહજજ્ઞાતિના બ્રાહ્મણો જે પોતાનાં મન ઇદ્રિયો ને શરીરના દુરાચારો ત્વજી તમને સદાચારમાં પ્રવૃત્ત કરવા પ્રયત્નવાન રહેશે તો તેથી તેમની અવસ્થા ઉત્તતિ થશે. એક એક ઔદીચ્ય-સહજબ્રાહ્મણુ મળીને સમસ્ત ઔદીચ્યસહજબ્રાહ્મણુજ્ઞાતિ થઈ છે માટે પ્રત્યેક ઔદીચ્યસહજબ્રાહ્મણુ પોતામાં તથા પોતાના કુટુંબમાં સદાચાર વૃદ્ધિ પામે, ને દુરાચારનો નિરોધ નારા થાય એમ શુદ્ધભાવથી સદામહાપૂર્વક પ્રયત્ન કરવો જોઈએ જે પરમાત્માના મુખરૂપ બ્રાહ્મણુ છે તે પ્રજ્ઞતપાદ પરમાત્મા પ્રત્યેક ઔદીચ્યબ્રાહ્મણુને તેની ઉત્તતિ થાય તેવા પોતાના કર્તવ્યમાં પ્રીતિ ઉપગમવચ તથા તદ્વત્કુલ પ્રીતિપૂર્વક વતવાનું શુભ જલ આપવા અનુકંપા કરો એમ ઇચ્છી વૃત્તિ વિરાગ પામે છે. ઇતિ શિવમ્.

